KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

EMİNE SELCEN BEKMEZCİ

"CERRAHNÂME" ADLI MANZUM TIP ESERİNDE AHLÂT-I ERBAANIN İŞLENİŞİ

(Cerrahnâme'nin Bitki Yönünden İncelenmesi)

Yüksek Lisans Tezi

TEZ YÖNETİCİSİ
PROF. DR. MUHİTTİN ELİAÇIK

KIRIKKALE – 2013

ONAY

Emine Selcen BEKMEZCİ tarafından hazırlanan "Cerrahnâme Adlı Manzum Tıp Eserinde Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi (Cerrahnâme'nin Bitki Yönünden İncelenmesi)" başlıklı bu çalışma, 11/07/2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Jürisi

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK (Danışman)

Doç. Dr. Aysun SUNGURHAN (Üye)

Yrd. Doç. Dr. Fahrettin COŞKUNER (Üye)

Doç. Dr. Şamil ÖÇAL
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım "Cerrahnâme Adlı Manzum Tıp Eserinde Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi (Cerrahnâme'nin Bitki Yönünden İncelenmesi)" adlı çalışmamı; ilmî ve ahlâkî geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Tarih **:** 11/07 /2013

Ad Soyad **:** Emine Selcen BEKMEZCİ

İmza **:**

ÖZET

16. yüzyılda Osmanlı Devletinde tıpla ilgili birçok faaliyet yapılmıştır. Günümüzde bu faaliyetleri ve tıpla ilgili yazılmış eserleri inceleyen çeşitli çalışmalar vardır. Bu çalışmalarda üzerinde en çok durulan eserlerden biri Nidâî'nin Menâfî'ü'n-Nâs adlı eseridir. Hem bir tıp eseri olması hem de manzum olarak yazılması itibarıyla dikkatleri üzerine çekmiş bir eser olan Menâfî'ü'n-Nâs'ın sade bir Türkçeyle yazılmış olması da incelenmesinde önemli bir paya sahiptir. Gözden kaçırılmayacak bir niteliğe sahip olan eser tıp tarihi açısından değeri ortaya konacak şekilde incelenmiş, çeşitli kongrelerde bildiri olarak da sunulmuştur.

Biz bu çalışmada Menâfî'ü'n-Nâs'ın Milli Kütüphane'de Cerrahnâme adıyla 06 Mil Yz A 8153/4 arşiv numarası ile kayıtlı bulunmakta olan bir nüshasını inceleyeceğiz. Eseri incelerken daha çok edebi yönünü değerlendireceğiz. Hakkında ortaya konan bilgilerin yanı sıra divan edebiyatı açısından bir bakış getirmeye çalışacağız. Bu şekilde hem dönemin tıp dilini tanımak hem Türkçenin bilim dili olarak kullanılmış olmasına şahitlik etmek mümkün olacaktır. Edebiyatımızın ve dilimizin sadece divan şiiriyle sınırlı kalmayıp bilim dalında da kullanıldığını görme imkânımız olacaktır.

Çalışmada öncelikle eser hakkında bilgi verilip eserin şairi Nidâî tanıtılacaktır. Daha sonra hem tıp hem edebiyat açısından büyük bir önemi haiz Ahlât-ı Erbaa kavramı hakkında bilgi verilip eserde Ahlât-ı Erbaaya ilişkin karşımıza çıkan beyitler değerlendirilecektir. Devamında eserde geçen bitki adlarının divan edebiyatındaki karşılıkları ortaya konacak, eserde geçen atasözü ve deyimler, ayet ve hadisler belirlenecektir. Metin, dizin ve sözlüğün ardından Cerrahnâme'nin nüshası ve nüshanın içinde yer aldığı elyazması eserin fotoğrafları çalışmanın sonuna eklenecektir.

Anahtar sözcükler: Nidâî, Cerrahnâme, Ahlât-ı Erbaa, Divan Şiiri, Bitkiler

ABSTRACT

The Ottoman Empire in the 16th century were many activities related to medicine. Nowadays, several studies have examined the works of these activities and has written about the medicine. These studies focus on the most is the work of one of the works from Nidâî Menâfî'ü'n-Nâs. Both have a medical work attracted the attention as well as a work written in verse, which is written in Turkish simply Menâfî'ü'n-Nâs has an important share in the investigation. Which has not missed a character to be put out to trace the history of medicine are examined in terms of value, as the papers presented at various congresses.

In this study we Cerrahnâme the National Library, the name of the NAS 06 Mil Yz Menâfî'ü'n-A 8153/4 will examine a copy of which is available in the archive number registered with. Will consider reviewing the work of more literary direction. In addition to the information set forth on Ottoman literature will try to look for. This way you get to know the language of medicine of the period and will be able to witness the Turkish language has been used as the language of science. Divan literature and poetry of our language is not limited just to see possibilities in science will be used in the branch.

Work works poet Nidâî primarily informed about the study will be presented. After transmission of the text to Turkish literature in terms of both medical and Ahlât-ı Erbaa a concept of fundamental importance as information about the book, which appears on the verses Ahlât-ı Erbaa will be evaluated. Continuation of the provisions in the translation of plant names will be shown with sofa literature, proverbs and idioms in the translation, verses and hadiths identified. Finally Cerrahnâme'nin manuscript copy and the copy of the work took place in the photos will be added to the end of the study.

Key words: Nidâî, Cerrahnâme, Ahlât-ı Erbaa, Poem of Divan, Plants

ÖNSÖZ

Hepimizin malumudur ki dilimiz köklü ve güçlü bir dildir. İfade gücü yüksek, çağrışımı zengin kelimelerimiz, söz gruplarımız usta ellerde şekillenerek son derece yetkin bir edebiyatın oluşmasını sağlamıştır. Dilimiz ve edebiyatımız -bütün kültürlerde olduğu gibi- başka kültürlerle etkileşime geçtikçe onlardan etkilenmiş ve onları etkilemiştir. Varlığını gelişerek ve değişerek sürdürmüştür.

Bu gelişim süreci içinde dönüp geriye baktığımızda Klasik Türk şiimizin varlığı yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Seçkin bir zevk, yüksek bir üslup bütün gücüyle kendisini göstermektedir.

Bu güçlü dil ve edebiyat birleşiminde yazılan pekçok eserden biri de bizim üzerinde çalıştığımız Cerrahnâme adlı eserdir. Bu eseri seçmekteki amacımız öncelikle kütüphanelerimizde/arşivlerimizde bulunan eserlerden birini gün ışığına çıkarmaktı. Daha sonraki amaçlar ise şöyle sıralanabilir: Klasik şiirimizin yalnız belirli bir çevreyle sınırlı kalmayıp farklı alanlar tarafından da kendini ifade etme aracı olarak kullanılabileceğini göstermek, dilimizin aynı zamanda bir bilim dili olacak güçte olduğunu ortaya koymak ve Cerrahnâme'nin tıp dünyası açısından değerinin yanısıra edebiyat dünyası için de değerini gösterip eseri bu yönden incelemek.

Eserin Türkçeye aktarımı yapıldıktan sonra farklı nüshalar da incelenmiş ve bu eserin Dürr-i Manzûm/Menâfî'ü'n-Nâs adlı eserin bir nüshası olduğu tespit edilmiştir. Ancak eser pekçok farklı nüshası gibi farklı başlıklar altında yazıya geçirilmiş ve nüshalar arasında yazımdan kaynaklanan çeşitli farklılıklar tespit edilmiştir. Bu farklılıklar burada da gösterilmiştir. Biz eserin edebi yönünü ele alma amacıyla yola çıktığımız için bu farklılıkların yanısıra üzerinde durulmayan yönlerini de ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmaya Nidâî, eserleri ve Cerrahnâme hakkında bilgi vererek başlanmıştır. Böylece eser sahibinin kimliği, Cerrahnâme'nin tıp dünyasındaki yeri üzerinde çalıştığımız metnin önemini belirlemeye yardımcı olmuştur.

Eserde karşımıza çıkan ve tarihi milattan önceye kadar uzanan Ahlât-ı Erbaa kavramı hakkında kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Cerrahnâme'de Ahlât-ı Erbaa'nın nasıl geçtiğine ilişkin açıklama yapılmıştır.

Çalışmada Cerrahnâme'de tedavi yöntemlerinde kullanılan bitkilerin divan edebiyatındaki yeri belirlenmiştir. Bunun için yapılan araştırmaların yanında 15, 16, 17 ve 18. yüzyılların öne çıkmış şairlerinin divanları taranarak şiirimizde bitkilerin nasıl geçtiğine ilişkin örnekler verilmiştir. Divanların Latin harfli basımları incelenmiştir. Konunun kapsamlı oluşundan dolayı belirlenen bütün beyitler yazılmamıştır. Beyitlerin hangi şaire ait olduğu beytin altında belirtilmiş, dipnotla yeniden gösterilmemiştir. Beyitler taranan divanlar yüzyıllarına göre, aynı yüzyıldan seçilen şairler de alfabetik sıraya göre verilmiştir. Beyitler verilirken alıntı yapılan kaynaktaki yazım esas alınmıştır. Taranan divanlar kaynakça bölümünde ayrıca gösterilmiştir. Eserde geçen bitki adları çalışmanın sonunda verilmiştir.

Yine eserde geçen atasözü ve deyimler, ayet ve hadisler farklı başlıklar altında toplanmış, dilin ve edebiyatın hayatla nasıl iç içe olduğu bir kez daha ispatlanmıştır.

Çalışmanın sonunda metin, dizin, sözlük, kaynakça, Cerrahnâme nüshası ve eserin içinde yer aldığı orijinal kitabın özel izinle çekilmiş fotoğrafları verilmiştir.

Koca bir denizde bir damla sayılabilecek çalışmamızın edebiyatımıza bir katkısı ve istifade etmek isteyenlere bir faydası olursa kendimizi mutlu hissedeceğiz. Bu vesileyle tezimi hazırlarken her zaman yanımda olan aileme, değerli zamanını bana ayıran danışmanım sayın Prof. Dr. Muhittin Eliaçık'a teşekkür ediyorum.

Emine Selcen BEKMEZCİ

Kırıkkale-2013

İÇİNDEKİLER

ÖZET I
ABSTRACT II
ÖNSÖZ III
İÇİNDEKİLER V
KISALTMALAR X
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
NİDÂÎ VE CERRAHNÂME HAKKINDA BİLGİ

1.1. NİDÂÎ, HAYATI, CERRAHNÂME 5
1.1.1. Hayatı 5
1.1.2. Eserleri 8
1.1.3. Cerrahnâme 8

İKİNCİ BÖLÜM
CERRAHNÂME'NİN EDEBÎ YÖNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. AHLÂT-I ERBAA 12
2.1.1. Kan (sıcak/yaş) 16
2.1.2. Balgam (soğuk/yaş) 17
2.1.3. Safra (sıcak/kuru) 17
2.1.4. Sevdâ (soğuk/kuru) 18
2.2. CERRAHNÂME'DE AHLÂT-I ERBAA 21
2.2.1. Safra 23
2.2.2. Kan 24
2.2.3. Balgam 24
2.2.4. Sevdâ 24
2.3. CERRAHNÂME'DEKİ BİTKİLERİN DİVAN ŞİİRİNDEKİ KARŞILIKLARI 26
2.3.1. Arpa 27

Tıpta Arpa (Hordeum Vulgare) 28
Edebiyatta Arpa 29
Divanda Taramalarında Arpa 30
Değerlendirme 30
2.3.2. Badem 31
Tıpta Baden (Badem/Prunus Dulcis) 31
Edebiyatta Badem 32
Divan Taramalarında Badem 33
Değerlendirme 35
2.3.3. Menefşe 36
Tıpta Menekşe 36
Edebiyatta Menekşe 37
Divan Taramalarında Menekşe 37
Değerlendirme 40
2.3.4. Erik 40
Tıpta Erik (Purne) 41
Edebiyatta Erik 41
Değerlendirme 41
2.3.5. Fülfül 42
Tıpta Fülfül (Karabiber) 42
Edebiyatta Fülfül (Karabiber) 43
Divan Taramalarında Fülfül 44
Değerlendirme 45
2.3.6. Gül 46
Tıpta Gül (Rosaceae) 47
Edebiyatta Gül 47
Divan Taramalarında Gül 50
Değerlendirme 54
2.3.7. Hardal 55
Tıpta Hardal (Brasscia alba sinapsis) 55
Edebiyatta Hardal 56
Değerlendirme 56
2.3.8. Hurma 57

Tıpta Hurma (Secere-i Temir) 57
Edebiyatta Hurma 57
Divan Taramalarında Hurma 58
Değerlendirme 58
2.3.9. İncir 59
Tıpta İncir 59
Edebiyatta İncir 60
Divan Taramalarında İncir 60
Değerlendirme 60
2.3.10. Kabak 61
Tıpta Kabak 61
Edebiyatta Kabak 61
Divan Taramalarında Kabak 62
Değerlendirme 63
2.3.11. Kâfur 64
Tıpta Kâfur (Cinnamomun Camphora) 64
Edebiyatta Kâfur 65
Divan Taramalarında Kâfur 65
Değerlendirme 67
2.3.12. Karanfil 67
Tıpta Karanfil (Dianthus Caryophyllu) 68
Edebiyatta Karanfil 68
Divan Taramalarında Karanfil 69
Değerlendirme 70
2.3.13. Limon 71
Tıpta Limon (Lemon) 71
Edebiyatta Limon 71
Divan Taramalarında Limon 72
Değerlendirme 72
2.3.14. Nar 73
Tıpta Nar (Nar/Rümman) 73
Edebiyatta Nar 74
Divan Taramalarında Nar 75

Değerlendirme 76
2.3.15. Nergis 76
Tıpta Nergis (Narcissus Tazetta) 77
Edebiyatta Nergis 77
Divan Taramalarında Nergis 78
Değerlendirme 82
2.3.16. Sarımsak 82
Tıpta Sarımsak (Allium Sativum) 83
Değerlendirme 83
2.3.17. Soğan 83
Tıpta Soğan (Sasaliye) 84
Edebiyatta Soğan 84
Divan Taramalarında Soğan/Sarımsak) 85
Değerlendirme 85
2.3.18. Sümbül 86
Tıpta Sümbül (Hyacinthus Orientalis) 86
Edebiyatta Sümbül 87
Divan Taramalarında Sümbül 88
Değerlendirme 93
2.3.19. Üzüm 93
Tıpta Üzüm (Vitis vinifera) 93
Edebayatta Üzüm 94
Divan Taramalarında Üzüm 96
Değerlendirme 98
2.3.20. Za‘ferân 99
Tıpta Za‘ferân 99
Edebayatta Za‘ferân 100
Divan Taramalarında Za‘ferân 100
Değerlendirme 102
2.3.21. Zeytin 103
Tıpta Zeytin (Olea europae) 103
Edebiyatta Zeytin 104
Divan Taramalarında Zeytin 104

Değerlendirme 105
2.4. ATASÖZÜ VE DEYİMLER 106
2.4.1. Atasözleri 106
2.4.2. Deyimler 107
2.5. AYET VE HADİSLER 108
2.5.1. Ayetler 108
2.5.2. Hadisler 109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CERRAHNÂME

3.1. CERRAHNÂME'NİN TRANSKRİPSİYONLU METNİ 110

SONUÇ 183

SÖZLÜK 185

KAYNAKÇA 200

DİZİN 204

EKLER 207
EK 1.CERRAHNÂME NÜSHASI 207
EK 2.CERRAHNÂME FOTOĞRAFLARI 219

ÖZGEÇMİŞ 221

KISALTMALAR

a.g.e. **:** Adı geçen eser
a.g.m. **:** Adı geçen makale
B **:** Beyit
Bl. **:** Bölüm
Bn **:** Bent
bkz. **:** Bakınız
Çev. **:** Çeviren
c. **:** Cilt
G. **:** Gazel
Haz. **:** Hazırlayan
K **:** Kaside
Ktp. **:** Kütüphane
Kyt. **:** Kayıt
M **:** Musammat
m.ö : Milattan önce
m.s : Milattan Sonra
Nr. : Numara
R **:** Rubai
S. **:** Sayı
s. **:** Sayfa
TDK **:** Türk Dil Kurumu
T.D.V.İ.A **:** Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
yay **:** Yayın, Yayınevi
yy **:** Yüzyıl

GİRİŞ

Başlangıçta söz vardı. Yalın haliyle söz. Ancak insanın içinde bir de "zevk" vardı. Adına estetik, beğeni ne denirse densin var olanı güzel kılma çabası söze de etki etti. Ve söz yalın halinden zevkle yoğrulmuş haline evrildi. Söz, insanla beraber vardı. İnsanın olduğu her yerde ve her alanda vardı. Güzel sözü gören ve anlayan gözlere kendini açtı. Zamanı, mekânı, şartları yoktu, değerini bilen onu aldı. Güzel söyleme çabası ile insan, duygusuna, düşüncesine güzellik kattı, değer kattı.

Cerrahnâme; güzel sözü görmekte, zevk sahibi olduğunu göstermekte, söyleyeceklerine "edebî" değer katmakta mahir olduğunu gösteren Nidâî tarafından yazılmış bir eserdir. Tıp eseri olmasına rağmen "güzel söyleme"nin sadece bir alana, belirli şartlara ve kişilere münhasır olmadığını gösteren bir kıymettir. Bir bilim dalına ait olduğu halde köklü bir edebiyatın izinden gittiği için incelenmeye bir kat daha değmektedir. Ve bu sebeple tezimizin konusunu oluşturmuştur.

Eser 16. Yy.da kaleme alınmıştır. Döneminin tıp biliminin geldiği noktaya ışık tutan bir öneme sahiptir. Eser oldukça beğenilmiş, sade dili ile her kesime hitap etmiştir. Bu da birçok nüshasının yazılmasını ve ülkenin dört bir tarafına yayılmasını sağlamıştır. Bizim üzerinde çalıştığımız nüsha da Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz 815/4 arşiv numarası ile kayıtlı bulunan nüshadır. Bu nüshanın transkripsiyonlu metnini ortaya koyduktan sonra yaptığımız araştırmalarda birçok nühasnın karşılaştırılarak ortaya tam ve sağlam bir metin çıkarılmış bir yüksek lisans tezine rastladık. Bu tez Ümran Ay'ın 2000 tarihli Nidâî, Dürr-i Manzûm (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin) adlı tezidir. Eserin edisyon kritikli halinin bulunduğunu görmek bize ışık tuttu çünkü çok büyük emek verilerek hazırlanmış asıl metin oydu. Ve metin, üzerinde yeni çalışmaların da yapılabilmesi amacıyla sunulmuştu. O halde bundan faydalanmak gerektiğini düşündük. Bizim çalışmamızın amacı nüsha farklarını ortaya koymak değil tıp eserindeki edebi yönlerin tespitini yapmaktı. Dolayısıyla tek bir nüshanın transkripsyonlu metnini ortaya koymuştuk ancak daha sağlam bir metnin varlığını öğrendikten sonra onu görmezden gelerek hareket etmenin doğru olmayacağına kanaat getirerek yapılan çalışmadan faydalandık. Faydalandığımız bu tezde karşılaştırılan nüshalar şunlardır:

Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bl., nr.2039/2
Süleymaniye Ktp., Lâlâ İsmâil Bl., nr.389/6
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Ana Bilim Dalı Ktp., nr.314/1
Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Ana Bilim Dalı Ktp., nr.257
Nuruosmâniye Ktp., Eski Kyt.nr.3042/ Yeni Kyt. nr.3556
Hacı Selim Ağa Ktp., Kemankeş Bl., nr.348/1
Bayezid Devlet Ktp., Bayezid Bl., nr.8006/4

Hakkında araştırmalar yapılmış, çeşitli bildirilerde sunulmuş olan eserin orijinal adı Dürr-i Manzûm/Menâfi'ü'n-Nâs şeklinde geçmektedir. Manzum şekilde yazıldığı için edebiyatın da alanına giren bu eser, tıp bilimi açısından incelenmiş ancak edebi açıdan değerlendirilmemiştir. Biz edebiyatın bu avantajından faydalanarak eseri başka bir gözle ele aldık ve eserin edebiyattaki yerini ortaya koyma çabası içine girdik.

Vermeye çalıştığımız bilgiler, öne sürdüğümüz görüşler, yaptığımız yorumlar için eser bir çıkış noktası idi. Bu eserden hareketle çalışmanın başlangıç ve kapsamını lokalleştirip somut bir yerden adım atmış olduk. Bu sayede edebiyat ve tıbbı birleştirerek aralarındaki paralelliği yakalamaya çalıştık.

Çalışmamızı şöyle bölümlendirdik: Öncelikle eserin müellifi Nidâî'yi tanıttık. Yazarı bilmek eseri bilmenin ilk adımıdır, kanaatinden yola çıkarak Cerrahnâme'yi anlamayı kolaylaştırdık. Nidâî'nin ailesi, yetişmesi, tıp ilmi ile ilgilenişinin anlatıldığı bölümde ulaştığımız oldukça farklı bilgilere yer verdik. Özellikle Cerrahnâme'yi yazarken evlâd-ı resûlden bir pirin kendisine yardımcı olması süreci dikkat çeken olaylardan biridir. Bu bilgilerin yanı sıra Nidâî'nin eserlerinin adlarının da verilmesi müellifin alanında yetkinliğini ortaya koyan bir başka yöndür.

Bir sonraki bölümde Cerrahnâme'de ahlât-ı erbaa teorisinin nasıl geçtiğini inceledik. Bunun için öncelikle ahlât-ı erbaa hakkında bilgi verdik. Tarihi milattan önceye dayanan, eski Çin'den Mısır'a, eski Yunan'dan Batıya kadar tüm dünyada varlığını kabul ettiren, diğer adıyla Humoral Patoloji Teorisinin izlerini takip ettik. Dört unsurun tıpta, psikolojide, müzikte, yönlerde, mevsimlerde kendine yer bulduğunu

gördük. İnsan vücudunda "kan, balgam, safra, sevda" şeklinde kendini gösteren dört unsurun Cerrahnâme'de nasıl kullanıldığını tespit etmeye çalıştık.

Bu bölümün ardından Cerrahnâme'de divan şiirinin yegâne güzeli "sevgili"yi aramaya başladık. Şöyle ki Cerrahnâme'de geçen bitkiler ile bu bitkilerin divan şiirindeki kullanımlarında sevgiliye dair ortak noktalar yakaladık. Eserimizde geçen birçok bitki arasından kullanacağımız bitkileri yaptığımız çeşitli araştırmalar sayesinde seçtik. Divan şiirinde kullanılan bitkiler üzerinde yazılmış makale ve tezler çıkış noktamız oldu. Üzerinde çalışacağımız bitkilerin sınırını bu araştırmalar çizdi. Bitkileri tespit ettikten sonra Cerrahnâme'de bu bitkilerin geçtiği beyitlere, tıptaki ve edebiyattaki kullanımlarına yer verdik. Bu bitkilerin klasik şiirimizde nasıl geçtiğini daha net görebilmek için de Şeyhî, Necâti Beg, Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Nâ'ilî ve Nedim'e ait olmak üzere seçtiğimiz yedi adet divanı taradık. Bitkilerin adının geçtiği bütün beyitleri vermemiz uzun olacağından içinden seçmeler yaptık. Bütün bu bilgilerden sonra bitkinin şifa veren yönü/yönleri ile sevgilide güzellik unsuru olarak ele alınan yönü arasında paralellik kurduk. Daha pek çok yorumun yapılabileceği oldukça geniş bir alana böyle bir tez yürüterek girmiş olduk.

Çalışmanın bundan sonraki iki bölümünde Cerrahnâme'de geçen ayet ve hadisleri, atasözü ve deyimleri verdik. Böylece hem inançlara hem halkın diline yaslanan eserin gücünü nereden aldığını gördük. Ayet ve hadislerin Türkçe karşılığını, atasözü ve deyimlerin bugüne denk düşen hallerini açıklamalara girmeden belirttik.

Cerrahnâme'nin transkripsiyonlu metni yukarıda da bahsettiğimiz gibi önce tarafımızdan transkripsiyonlu metin halinde çevrildi. Bizim amacımız nüsha farklarını ortaya koymak değil eseri edebi açıdan incelemek olduğundan tek nüsha üzerinde çalıştık. Ancak daha sonra yaptığımız araştırmalarda farklı nüshaların değerlendirildiği, aradaki farkların belirtildiği bir metne ulaştık. Bu metin Ümran Ay'ın 2000 tarihinde hazırladığı yüksek lisans tezi idi. Her çalışmanın kendinden sonrakilere bir şeyler katmasının, yeni çalışmalarda kullanılmasının, varolan sağlam temel üzerine bir şeyler inşa edilmesinin çalışmanın sahibini de mutlu edeceğini düşünerek ortaya konan edisyon kritikli metni temel aldık. Metin, dizin ve sözlüğü çalışmanın sonuna ekledik.

Ekler bölümünde ise Cerrahnâme'nin üzerinde çalıştığımız nüshasını ve eserin özel izinle çektiğimiz fotoğrafını verdik.

Cerrahnâme ile dilimizin, edebiyatımızın, klasik şiirimizin usta ellerde kendini gösterebildiğini, her çalışma alanına gücüyle damgasını vurabildiğini kanıtlamaya ve bir tıp eserinden hareketle edebiyatımıza yeni araştırma alanları açmaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM
NİDÂÎ VE CERRAHNÂME HAKKINDA BİLGİ

1.1. NİDÂÎ, HAYATI, CERRAHNÂME

1.1.1. Hayatı

Künyesi Kaysûnî-zâde Devriş Mehmed b. Ahmed al-Ankarevî'dir. Ankaralıdır. Asıl adı Şaban'dır. Nidâî tarafından kaleme alınan Esrâr-ı Genc-i Ma'nâ (950/1543) adlı eserde şairin adı şu şekilde geçmektedir:

Dimişler anda bana Şâban isim
Biline bu ism ile ya'ni cisim[1]

Nidâî şairin mahlasıdır. Doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1509-1567 yılları arasında yaşadığı düşünülmektedir. Ancak Dürr-i Manzûm adlı eserin yazılış tarihi 1567 yılına tekabül etmektedir. Bu nedenle de onun belirtilen tarihten sonra ölmüş olacağı düşünülmektedir. Sultan II. Selim devri Osmanlı tabiplerindendir. Babası Kudüs'ten Ankara'ya göç etmiş, burada evlenip yerleşmiştir. Nidâî ailenin beş çocuğundan en küçüğüdür.[2]

Nidâî'nin hayatına ilişkin buraya kadar verilen bilgiler ilk ağızdan şairin kendi eserlerinde şu şekilde görülebilir:

Atam Kuds ilinden sefer eyledi.
Gelüp Ergürîde makarr eyledi (167a/3820)

Bu şehre içre ilm ile meşhur olur
Kimün müşkili varsa bundan bulur.

---

[1] Diriöz, Meserret, "Şaban Nidâi", **Hekimbaşı Kaysûnizâde Mehmet Efendi-Şair Hekim Nidâî-Türk Hat Sanatı**, Mart 1990, s.41-64

[2] Çankaya, Nurten, "Hekim Derviş Nidâî'nin Ed-Dürrü'l-Manzûm Adlı Eserinin Türk Tıp Tarihi Açısından Önemi," **38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, 1-6 Eylül, c.II, Ankara, 2005.

Şehir halkı gördü ki bir melek
Kalun bunda deyü iderler dilek

Bulurlar bir a'lâ-nesil duhteri
İbaretle geçmiş günü ekseri (167a-b/38211-3823)

Ana çüft iderler anı o zamân
Oğul kız olur bu ikiden hemân

Benüm küçiği beş karından idük
Biribirimüz sırdâş idük (167b/3824-25)[3]

İlk eğitimini doğduğu çevresinden almış ve daha sonra ilmini artırmak üzere Kırım'a gitmiştir. Nidâî, Kırım'a seyahat ederek Sahip Giray Han'a intisap etmiş ve Han'ın emriyle sarayda muallimlik yaptı. Remmâl Hoca adıyla tanınan ve Sahip Giray'ın yakın dostluğunu kazanan Nidâî, birkaç yıl bu hizmette kaldıktan sonra İstanbul'a elçi olarak gönderilmiştir. Kırım Hanı ile yakın dostluğunu çekemeyen bazı çevreler Nidâî'nin Kırım Hanını elçiliği esnasında Kanûni Sultan Süleymana şikâyet ettiğini ileri sürmüşler ve Han'ı onun güvenilmez biri olduğu konusunda inandırmışlardır. Giray Han bu şikâyetleri dikkate alarak onu dönüşünde hapse attırmış[4] ve Nidâî yedi sene hapiste kalmıştır. Nidâî bu durumu Menâfiü'n-Nâs adlı eserinde şu şekilde dile getirmiştir:

"Han bu bendeyi Pâdişâh Hazretlerine tarîk-i risâlet ile gönderdikde, hasûdlar fursat bulup bi'l-ittifak Han'a gamz edüp, aytmışlar ki sizün Hüdâvendigâr Hazretlerine elçi gönderdigünüz Hoca, bizzat Sultan Süleymân Hazretlerine aytmış ki: Tatar Hân'a inanman, sizlere hâindür ve zâlimdür. Bunlara i'timâd eylemen.

[3] Ankaralı Hekim Nidâî, **Genc-i Esrâr-ı Ma'nî (İnceleme – Metin)**, Hazırlayan. Nuran Yılmaz, Laçin Yayınları, Kayseri, 2009, s.38.
[4] Çankaya, Nurten, "Hekim Derviş Nidâî'nin Ed-Dürrü'l-Manzûm Adlı Eserinin Türk Tıp Tarihi Açısından Önemi", **38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, 1-6 Eylül, c.II, Ankara 2005.

Bunlar hakk-ı nân bilmez ve ahdine durmaz tâifedür deyü kimi şâhid kimi tezkiye idüp Hân'a inandırdılar.[5] Bundan sonra Han, beni tutturup kayd-ı bend ile karañu zindan içre koyup yedi yıldan ziyade ol karañu zindanda yatdum. Belki katl olmadığıçün yüz kere siyâset meydanına geldüm.[6]"

Hapiste kaldığı süre içinde kendini tasavvufa vermiştir. Tasavvuf ilmiyle meşgul olurken Peygamber Efendimiz'in kendisine tıp ilmiyle meşgul olmasını işaret buyurduğunu söylemiştir: "Ol halde Habîbullâh Hazretlerine âşinâlık müyesser olup ol şevkden ve zevkden bu denlü kitâb ve ma'ni zuhûra geldiğinden ilm-i tıbbın zuhûruna işaret buyurmuşlar idi." Sahip Giray Han'ın 1551 yılında katledilmesinden sonra hapisten kurtulduğu tahmin edilen Nidâî, evlâd-ı resulden yüz yaşına yaklaşmış bir pirden tıp ilmini öğrenmiştir.[7] Yine Nidâî'nin dilinden bu süreci şöyle görmekteyiz: "Ba'dehu avn-i İlâhi birle bu girdâbdan kurtulup evlâd-ı rasulden yüz yaşına tecâvüz itmiş bir pîr-i mübârek bana bu ilmi ta'lim idüp, mücerrebâtın telîm idüp, icâzet virüp, ahirete intikâl eyledi. Gâhi yazmakda ihmâl eylesem eydür… "Be yaz hey âdem yaz! Biz bunda senün içün gönderüldük" diyü, bu ilmi bana zarrî öğretdi. Hak te'âlâ rahmetin ziyâde eylesin! Ben dahi bu ilmün derd seri olup nice yıllar seyahat idüp kütüb-i mu'teberâttan cem' itdügi ve pîrimüzün mecmu'u mücerreblerin cem' idüp bu mübarek kitabı kaleme getürdüm.[8]"

Hocasının bütün mücerrebatı kendisine teslim ettikten sonra ebedi âleme irtihal ettiğini haber veren Nidâî, daha sonra tıpla uğraşmış ve hekimliği meslek edinmiştir. Kırım'dan ayrıldıktan sonra[9] Konya'ya giderek o sırada (1542-1544/1558-1562) vali bulunan Şehzade Selim'in hizmetine girmiş ve onun hususi doktoru olmuştur.

Öteden beri tasavvufa ilgisi bulunan Nidâî burada Mevlevi tarikatına intisap etmiştir. Bu sebeple Derviş Nidâî olarak da anılır. O sırada hekimbaşı olan Kaysunî-zâde Bedruddin Mehmed ile de karıştırılır. Bu karışıklığın nedeni Nidâî'nin Kaysûnizâde'ye ait Arapça mensur bir tıbbî risaleyi Türkçeye çevirmiş olmasıdır. Bu

[5] Nidâî, **Menâfiü'n-nâs, Nurosmaniye Ktp**. nr.3556/2, yk:192a
[6] Ankaralı Hekim Nidâî, **a.g.e**, s.40.
[7] Ay, Ümran, Nidâî, **Dürr-i Manzûm (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2000.
[8] Ankaralı Hekim Nidâî, **a.g.e,** s.40-41.
[9] Ay, Ümran, **a.g.e.**

eser Menâfi‘ü’n-Nâs’tır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Nidâî’nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak İstanbul’da öldüğü Osmanlı Müellifleri’nde belirtilmiştir. Şiirleri vardır.

1.1.2. Eserleri

Nidâî’ye ait eserlerin sayısı belli değildir. Çünkü ondan söz eden her kayıtta bu sayı farklı farklıdır.[10] Zira bazı listelerde Nidâî’ye ait olmayan eserler onunmuş gibi gösterilirken, müstakil olmayanlar da müstakil eser gibi gösterilmiş, sayı böylece kabartılmıştır.[11] Ancak biz burada bibliyografya çalışması yapmadığımızdan ve Cerrahnâme’ye odaklandığımızdan eserler hakkında ayrıntılı bilgi vermekten kaçınıp eserlerin adlarını vermekle yetineceğiz.

Esrâr-ı Genc-i Ma’nâ (Tasavvufi Türkçe kitap)

Fetih-nâme-i Kale-i Cerbe (manzum bir kitap)

Rebi’ü’s Selâm (Vebaya dair manzum eser)

al-Durr al-Manzûm fi’l-Tıbb (Risale-i Tıp, Manzume-i Tıp gibi farklı adlarla da anılır.[12])

Manzume-i Tıb (2.Selim’e ithaf edilmiş tıp eseri)

Menâfi‘u’n-Nas (tıp eseri)

Tenbihnâme[13]

Tercüme-i Nazm-ı Lokman Hekim

Vasiyetnâme

Dürr-i Manzum

Manzûm Baytarnâme[14]

[10] Ankaralı Hekim Nidâî, **a.g.e,** s.47.
[11] Ay, Ümran, **a.g.e.**
[12] İhsanoğlu, Ekmeleddin, **Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi**, c.I, İstanbul, 2008.
[13] Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, c. 6, Ankara, 2005.
[14] Ay, Ümran, **a.g.e.**

1.1.3. Cerrahnâme (Dürr-i Manzûm/Menâfi‘ü’n-Nâs)

İncelemesini yaptığımız Cerrahnâme adlı eser, Dürr-i Manzûm/Menâfi‘ü’n-Nâs adlı eserin isim değişikliği ile yazılmış bir nüshasıdır. Dolayısıyla tanıtımında karşımıza çıkacak olan isimler de eserin çeşitli isimlerinden olacaktır. Biz çevirisini yaptığımız nüshanın başlığı ile eseri tanıtmayı uygun bulduk. Ancak tekrar hatırlatırız ki aşağıda karşımıza çıkan isimler/eserler de bizim üzerinde çalıştığımız Cerrahnâme’den başkası değildir.

Eserle ilgili öncelikle bilinmesi gerekenleri şu şekilde verebiliriz: Nidâî’nin en önemli eseri, 1566’da tamamladığı, Sultan II. Selim’e ithaf ettiği, önsöz ve 60 bâbtan meydana gelmiş Menâfi‘ü’n-Nâs’tır. Yazar, eserini hekimin bulunmadığı ortamlarda halka faydalı olmak amacıyla çok sade bir Türkçeyle kaleme aldığını, “Kenâr yirlerde tabibe muhtâclarun nihâyeti yokdur ve vilâyet vardur tabîb bulunmaduğından gayrı tıbba müte‘allik bir risâle bulunmaz. Ve kitâb-ı tıp bulınursa kimi ‘Ârabî ve kimi Farsîdür. Halk istihracından ‘âcizlerdür, ol sebepten sâfî Türkîde bu muhtasârı kaleme getürüb adını Menâfi‘ü’n-Nâs didüm.” kelimeleriyle ifade eder.[15]

Eser, gerçekten de amacına ulaşmış, sade bir Türkçeyle yazıldığı için halk arasında benimsenip pek çok nüshası yazılmıştır. Bu kadar çok nüsha yazılınca isim değişiklikleri, nüshalar arasında kimi farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu konuda araştırmalar yapılmış ve çeşitli eser, makale, bildirilerde karışıklıklar açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu konuyla ilgili bilgi alınabilecek çalışmalar şunlardır: Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, İzmir, 2003; Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi, c.I, İstanbul, 2008; Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, c.6, Ankara, 2005; Ümran Ay, Nidâî, Dürr-i Manzûm (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2000; Nuran Yılmaz, Ankaralı Hekim Nidâî, Genc-i Esrâr-ı Ma’nî (İnceleme – Metin), Laçin Yayınları, Kayseri, 2009, Nurten Çankaya, “Hekim Derviş Nidâî’nin Ed-Dürrü’l-Manzûm Adlı Eserinin Türk Tıp Tarihi Açısından Önemi”, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, 1-6 Eylül, c.II, Ankara 2005; Perihan Ölker, Bekir

[15] Bayat, Ali Haydar, **Tıp Tarihi**, İzmir, 2003, s.259.

Direkçi, "Hekim Mehmed Nidâî'nin Manzum Tıp Risâlesi: Keyf-i Kitâb-ı Nidâî", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22 / 2009.

Şairliği ve hekimliği ile tanınan Nidâî, devrin hekimbaşılarından olan Kaysûnîzâde'nin, ismi bilinmeyen, Arapça, tıbba dair bir eserini Menâfî'ü'n-Nâs adıyla, manzum-mensur olarak Türkçe'ye tercüme ettikten sonra muhtasar bir şekilde yeniden kaleme almış ve bu çalışmanın konusunu teşkil eden Dürr-i Manzûm'u nazmetmiştir.[16]

Ancak eser sadece Dürr-i Manzûm adıyla kalmamıştır. Halk arasında çok tutulduğundan kitabın yazma nüshaları Osmanlı coğrafyasının hemen her yerindeki kütüphânelerde bulunmaktadır.[17] Bu durumu Perihan Ölker ve Bekir Direkçi, Nidâî hakkında yaptıkları çalışmalarındaki şu ifadeler de teyit etmektedir: Nidâî, Menâfî'ü'n-Nâs isimli meşhur eserini kolayca akılda tutulabilmesi amacıyla kısaltıp nazma çekmiştir. Böylece yaygın şekilde Dürr-i Manzum adıyla tanınan, bizdeki nüshasında Keyf-i Kitâb-ı Nidâî şeklinde isimlendirilmiş olan eserinin geniş bir coğrafyada yayılmasını sağlamıştır. Yazma, kataloglarda çeşitli isimlerle geçmiş, bizim çalıştığımız nüsha da manzum tıp risâlesi olarak kaydedilmiş, nüshanın üzerine ise Keyf-i Kitâb-ı Nidâî başlığı atılmıştır. Ancak eser incelendiğinde meşhur Dürr-i Manzum'un bir nüshası olduğu anlaşılmaktadır.[18]

721 beyitten oluşan eser mesnevi nazım şekliyle ve aruzun "fe 'i lâ tün / me fâ 'i lün / fe 'i lün" kalıbı ile yazılmıştır. Metinde tam, zengin, tunç ve cinaslı uyak kullanılmıştır. Aruzun Türkçeye uygulanmasından kaynaklandığını düşündüğümüz vezin kusurları karşımıza çıkmaktadır. Eser, sanat yapmaktan çok öğretici olma amacı taşıdığı için kusurlar kaçınılmaz olmuştur, diyebiliriz.

Ayrı başlık altında vereceğimiz atasözü ve deyimler eserin halkın içinden ve halka yönelik olduğunu gözler önüne sermektedir. Sade bir Türkçe ile yazılmış eserde yine halkın dili, söz zenginliği kullanılmış, atasözü ve deyimler bir söyleyiş rahatlığı içinde verilmiştir.

---

[16] Ay, Ümran, **a.g.e.**
[17] Bayat, Ali Haydar, **a.g.e**, s.259.
[18] Ölker, Perihan; Bekir Direkçi, "Hekim Mehmed Nidâî'nin Manzum Tıp Risâlesi: Keyf-i Kitâb-ı Nidâî", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** 22 / 2009.

Eserde karşımıza çıkan bir başka yön ise ayet ve hadislerin kullanılmasıdır. Nidâî, eseri yazma sebebini açıklamak, anlattıklarını desteklemek, delil göstermek amacı ile ayet ve hadislerden yararlanmıştır. Bu ayet ve hadislerin Türkçesi de yine ayrı bir başlıkla açacağımız bölümde verilecektir.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere eserin birçok nüshası vardır. Bu nüshalardan biri de bizim üzerinde çalıştığımız nüshadır. Ankara Milli Kütüphane'de bulunan nüsha hakkındaki bilgiler şunlardır:

Arşiv Numarası: 06 Mil Yz A 8153/4
Eser Adı: Cerrahnâme
Müstensih: Süleyman b. Hacı Mahmud
İstinsah Tarihi: Hicri (Miladi): 1184 (1770)
Boyut (Dış-İç): 162x92 – 115x62 mm
Yaprak: 64a-161a
Satır: 11
Yazı Türü: Harekeli Nesih
Kâğıt Türü: Suyolu Filigranlı

Tezhip: Serlevha ve mihrabiye müzehheb ve mülevven, cedveller ve duracaklar yaldızlıdır. Şemseli, zencirekli, köşebendli, miklebli, siyah meşin bir cilt içerisindedir. Tıbba ait manzum bir eserdir. Yapraklar rutubet lekelidir.

İKİNCİ BÖLÜM
CERRAHNÂME'NİN EDEBÎ YÖNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. AHLÂT-I ERBAA

Su, toprak ve yel,
Od, çâr, anâsır,
Bu hôd sûretdir,
Pes insân nedir?
(Lâmekânî Hüseyin ö.1626)[19]

AHLÂT-I ERBAA
"İnsanın bedeninde varlığı farz olunan dört unsur ki safra, sevda, dem, balgamdan ibaret seyyâlât-ı erbaadır."[20]

Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi adlı eserinin önsözünde "Yeryüzünde vücut acısının koparttığı ilk çığlık, hekim çağıran ilk ses olmuştur. Ancak bu sese ne zaman cevap verildiğini bilememekteyiz."[21] demektedir. İnsanlık tarihi kadar eski olan tıp tarihi sürekli yenilenmiş ve yenilenmeye devam etmekte olan bir gelişim süreci göstermiştir. Hastalanan bir bünyeyi sağlığa kavuşturma çabalarının yanı sıra bünyeyi hastalıktan korumak da tıp içinde hep bahsedilegelen bir yan olmuştur. Bu durum insanı, dünyayı ve tüm kainatı tanıma gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden eski tıp kitaplarının ilk bölümleri kozmik olayların hastalıklarla irtibatı, sağlıklı beslenmenin doğru yolları, mineraller dünyası, bedenin tanınması ve-bütün bunlara rağmen eğer var ise-hastalığın teşhisi gibi konulara ayrılır ve bu genel bilgiler, sıradan insanların da irfanî kültürleri arasına katıştırılırdı. Eski tıbbın bu irfanî alanı, yaygın olarak bilinen ahlât-ı erbaa teorisi çevresinde gelişmiştir.[22]

Tıp tarihinin kesin olarak nerede nasıl başladığının tespit edilmesinin çok zor olması gibi ahlât-ı erbaa teorisinin de tam olarak nerede nasıl başladığının tespitini

[19] Bayat, Ali Haydar, **Tıp Tarihi**, İzmir, 2003, s.98.
[20] Onay, Ahmet Talât, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Haz. Prof. Dr.Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul, 2009, s.45.
[21] Bayat, Ali Haydar, **Tıp Tarihi**, İzmir, 2003.
[22] Pala, İskender, http://yazyaz.wordpress.com

yapmak zordur. Tıp tarihinde ahlât-ı erbaa anlayışı eski Mısır'a kadar gitmektedir. Eski Yunan'da Hipokrat (m.ö V. asır) ahlât nazariyesini geliştirmiş ve bu anlayış XIX. yüzyıla kadar tesirini sürdürmüştür. Eski Roma'da Galen (Câlînûs, m.s.I. asır) bu teoriyi takip ederek hastalıkların meydana gelişinde dış tesirlerin de etkili olabileceği fikrini ileri sürdü.[23] Antik Yunan filozoflarından **Tales** (625-545) suyu, **Anaximenes** (588-524) havayı, **Heraklitos** (540-524) ateşi, hayatın temel unsuru (prima materia) olarak kabul etmişlerdi. Evrenin **1**'in yansımaları olduğunu savunan Phythagoras'a göre doğaya dört ana yön (kuzey, güney, doğu, batı), dört temel eleman (ateş, hava, su, toprak) ve bunların dört fiziksel özelliği (sıcaklık/harâret, soğukluk/burûdet, kuruluk/yübûset, yaşlık/rutûbet) doğanın dört ürünü (insan, hayvan, bitki, maden), dört mevsim (ilkbahar, yaz, sonbahar, kış) gibi dörtlü ritim hâkim olduğundan dört en mükemmel oran temsilcisidir. M.Ö.V.Yüzyılda Sicilyalı **Empedokles** (492-432) bu görüşlerden etkilenerek, **Peri Physeos (Doğa Üstüne)** başlıklı eserinde, evrenin esas ve tâli dercede, ikişer özelliği taşıyan birbirine zıt dört temel elemandan meydana geldiğini ileri sürmüştü: **Ateş** (güneşin karşılığı), kuru ve sıcak; **Hava**, yaş ve sıcak; **Su**, soğuk ve yaş; **Toprak**, soğuk ve kuru. Elemanlar arasındaki zıtlık bir veya iki özelliğiyle ortaya çıkar: Mesela, yaş olan hava ile su arasındaki zıtlık sıcaklıktır. Sıcak ve kuru olan ateş, soğuk ve yaş olan suya; sıcak ve yaş hava, soğuk ve kuru olan toprağa iki özellikleriyle zıttır. Bunların değişik oranda birleşmelerinden değişik özellikleri olan oluşumlar meydana gelir. **Aristoteles**'e (389-322) göre, her bir element diğerine dönüşebiliyordu: Ateşin kuruluk özelliği, yaşlığa dönüştürülebilirse, ateş havaya; havanın sıcaklık özelliği yerine soğuk özelliği geçirilebilirse, hava suya dönüşebilirdi. **Empedokles**'in bu teorisi de **Hippokrates** tarafından benimsenip insan bedenine uygulanmıştır. **Humoral Patoloji Teorisi** diye isimlendirilen bu anlayışa göre canlılık, bedenin katı kısımlarını oluşturan toprak, sıvı kısımlarını oluşturan su, solumayı sağlayan hava ve canlılığın özü olan ruhu oluşturan ateşten oluyordu. Evrenin bir parçası olan insan da yukarıdaki dört elemandan meydana gelmiş, kompozisyonları değişik dört temel sıvı/humor: kan, balgam, sarı safra ve kara safra vardır.[24] Bu teori Doğu ve Batı tıbbında yaklaşık 2500 sene yürürlükte kalmıştır.[25] Ahlât-ı erbaa fikri İslam dünyasında da benimsenmiş ve Müslüman hekimlerin kendi klinik tecrübelerine dayanarak getirdikleri açıklamalarla Ortaçağ'daki son ve gelişmiş şeklini kazanmıştır. Nitekim Ebû Bekir er-Râzî ve İbn Sinâ, Ortaçağ

[24] Bayat, Ali Haydar, **a.g.e,** s.98-99.
[25] Demirhan Erdemir, Ayşegül, **a.g.m,** s.24

humoral patolojisinin en gözde Müslüman temsilcileridir. Antik Yunan tıbbındaki Humoral Patoloji Teorisi (dört unsur) veya İslam-Arap tıp dünyasında ahlât-ı erbaa denilen teori İbn-i Sina'nın (980-1037) Kanun fi't-tıbb adlı eserinde, duygusal, zihinsel durumlar ve tavır ve rüyalar dahil edilerek genişletilmiştir.[26]

Galen'le birlikte tesirini devam ettiren, daha sonra İslam dünyasında da yaygın şekilde benimsenen ahlât-ı erbaa fikri, XVI. yüzyılda fizyoloji ve biyokimya gibi ilimlerin gelişmesiyle tesirini tekrar ve kuvvetle gösterdi. XX. yüzyıl başlarında ise hormonların keşfi ve bağışıklık fikrinin gelişmesi ile daha da önem kazandı.[27]

Peki tarihsel gelişiminden söz ettiğimiz ahlât-ı erbaa nedir? Ahlât-ı erbaa (humoral patoloji) teorisi insan bedenini oluşturan dört sıvının (kan, safra, sevda, balgam) dengede olmasıyla bedenin de dengede ve sıhhatte olacağı esasına dayanır.[28] Buna seyyâlât-ı erbaa (dört akışkanlar) denildiği de vakidir. Her bir hılt, insan vücudunda uzvî vazifeler görmektedir.[29] O halde çoğul haliyle "ahlât" olan "hılt" nedir? Hılt, besinlerin sindiriminin esas ürününü teşkil eden bir sıvı cevherdir. Hıltların, normal ve anormal olmak üzere iki tipi vardır. Basit veya diğer benzer hıltlarla birleşik olmak üzere, hıltlar emilmeğe müsaittirler ve dokuların tam olarak şekillenmesini sağlarlar. O (hılt), eskiyen ya da yırtılan vücut kısımlarını tamir için gerekli maddedir. Özel sindirilme ya da değiştirilme işleminin eksikliğinden ortaya çıkan anormal hılt, emilmeğe müsait değildir ve bundan dolayı vücut tarafından dışarıya atılırlar.[30] Vazifelerini yaptıkları müddetçe kişinin hali dengelenip sağlıklı hali sürer. Ancak herhangi birinin diğeri üzerinde galip gelmesi halinde emraz-ı cismaniye (hastalık) baş gösterir.[31] Ahlât-ı erbaa denilen bu dört unsurdan biri veya birkaçının eksikliği, fazlalığı hastalığın kaynağıdır. Bu dört unsurdaki dengesizlik psikolojik rahatsızlıkların da kökeninde yatmaktadır.[32] Her organda bu sıvılar farklı, fakat kendi içinde belirli oranlarda denge halinde bulunurlar. Yani her organın sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve

[26] "Humoral Patoloji, İslam Tıbbı", **Vikipedi, Özgür Ansiklopedi.**
[27] Demirhan Erdemir, Ayşegül, **a.g.m,** s.24
[28] Eliaçık, Muhittin, "Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ında Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi ve Bir Tıp Eseri Terceme-i Hulâsa-i Tıb İle Mukayesesi", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s.131.
[29] Pala, İskender, http://yazyaz.wordpress.com
[30] **İbn- i Sînâ, El-Kânûn Fi't-Tıbb (Birinci Kitap)**, çeviri: Prof. Dr. Esin Kâhya, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Sayı:103, Külliyatlar Dizisi, Sayı:5, Ankara, 1995, s.17,
[31] Pala, İskender, http://yazyaz.wordpress.com
[32] http://tr.wikipwdia.org/wiki/ Geleneksel Anadolu Halk Hekimliği 15 Tem 2009

kuruluğu farklıdır. İklimin ve o mevsimde yenilen gıdaların etkisiyle ilkbaharda kanın, yazın safranın, sonbaharda kara safranın, kışın balgamın oranı artar.[33]

Hastalık ve sağlık bunlar arasındaki denge veya dengesizliğe bağlı olduğu gibi mizaçlar da bunların nisbetine bağlı idi. Dört sıvı ve onlara nisbet edilen sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık şeklindeki nitelikler, İslam dünyasında mizaç teorilerinin geliştirilmesine yol açmıştır. Demevî (sanguin), balgamî (flegmatique), safravî (colérique) ve sevdâî (mélancolique) terimleriyle ifade edilen psikolojik tiplemeler yanı sıra, mahrûr (sıcak tabiatlı), mebrûd (soğuk tabiatlı), yâbis (kuru tabiatlı) ve mertûb (yaş tabiatlı) şeklinde dört niteliğe dayalı karakter tasniflerine de gidilmiştir. Mevsimlere ve bünyeye göre beden sıvılarının terkiplerinin değişmesi dolayısıyla eskiler zaman zaman kan aldırmak gereğini duyarlardı ve bu da bazı şartlarda olurdu. Eskilerin inancına göre, her ayın başından on beşine kadar kan aldırmak pek zaruret olmadıkça yanlıştı. Ancak on beşinden sonra alınan kan vücudun temizlemesini sağlar ve hastalıklara iyi gelirdi. Sadece kan aldırmak değil, safra boşaltmak, müshil vermek gibi yolların da vücuttaki kirli sıvıların temizlenmesinde faydalı olacağı hekimlerce söylenmiştir. Bunun yanı sıra her hıltın mizacında sıcak veya soğuk, kuru veya rutubetli bir yapı mevcuttur ve bunların artması hastalığı getirmekte, tedavisi de ancak onun zıddı tabiat içeren bitkilerle olabilmektedir. Eskiler ısınanı soğutmuş, soğuyanı ısıtmış; kuruyanı rutubetlendirmekle, rutubetleneni de kurutarak tedavi uygulamışlar. Ayrıca eskiler ahlât-ı erbaanın insan bedenindeki tezahürünü renk ile de ölçmüş ve bedendeki karalığı sevdaya, aklığı balgama, kızıllığı kana, sarılığı da safraya bağlamışlardır.[34]

Her organın sıcaklığı, soğukluğu, yaşlığı ve kuruluğu farklı olduğundan, hastalanan bir organ, dört unsurdan gelen özelliklerine göre, daha doğrusu özelliğin zıddını taşıyan basit, kompoze ilaçlar ve diyetle tedavi edilir. Yiyeceklerin ve ilaçların, kuvvetli, yaş, zayıf, kuru, serinletici, ısıtıcı, bağırsakları boşaltıcı, kabız yapıcı etkileri, birden dörde kadar derecede olabilmekteydi. Bir deva gerekli miktarda alındığında etkisini göstermez, tekrar alındığında etkisini gösteriyorsa birinci dereceden, ilk kullanımında etkisini gösteriyorsa ikinci, ilk alındığında zararlı etkisi görülüyorsa üçüncü, etkisi öldürücü ise dördüncü derecedendir. Mesela zaferân ikinci dereceden

[33] Bayat, Ali Haydar, **a.g.e,** s.99.
[34] Pala, İskender, http://yazyaz.wordpress.com.

sıcak, birinci derecede kuru idi. Bu dört yoğunluk derecesi de kendi arasında üçe ayrılıyordu: Güçlü (başı), ortası ve zayıf (sonu). Bu dereceler devaların etkilerinin kuvvet ve zayıflık yönünden birbirlerine olan farklılıklarını gösterir. Mesela delice otu, üçüncü derecenin başlangıcında sıcak (zayıf), ikinci derecede kurudur.[35]

Bu bilgilere ek olarak hılt hareketlerinin hastalığa yol açıcı sebepleri için şunlar da söylenebilir: Sıcak besinler almak ve gereğinden fazla faal olmak kanda ve sarı safrada rahatsızlık ve gerilim yaratır; ekseriya bu hal kara safrayı (kanı) yoğunlaştırır ve faaliyete geçirir, diğer taraftan, geri kalan balgamı ve bir çeşit kara safrayı destekler. Zihnî meşguliyetler de hıltları harekete geçirir. Bundan dolayı kırmızı bir objeye bakıldığında, burun kanaması artar. Bu durum böyle hastaların niçin kırmızı objelere bakmamalarının önerildiğini açıklar. Hıltların bu açıklaması, sadece tıbbın konusu ile ilgilidir. Konuyla ilgili çeşitli, birbirinden farklı ve birbirine zıt görüşler vardır, ancak bunlar, doktorların değil, filozofların ilgi alanına girmektedir.[36]

Sonuç olarak; tıp tarihinde anatomi ve fizyolojinin gelişmemiş olduğu bir dönemde hastalıkların oluş mekanizması ve tedavi yöntemlerini açıklamak amacıyla **Hippokrates**'in geliştirdiği fonksiyonel bir görüş olan **Humoral Patoloji/Ahlât-ı Erbaa/Dört Hılt/Dört Sıvı Teorisi**, Doğu ve Batı tıbbında yaklaşık iki bin yıl yürürlükte kalmıştır. Bugün bile bazı tarafları ile halk tıbbında yaşamaktadır. [37]

Ahlât-ı erbaa ile ilgili belirgin özellikler şöyle sıralanabilir:

2.1.1. Kan (sıcak/yaş)

Dört unsurdan havayı ilgilendirir. Yeri karaciğerdir. Sıcak ve rutubetlidir. Rengi bulanır, kokusu bozulursa hastalıklı sayılır. Et, yumurta gibi (Bayat)yağlı, tatlı ve kan yapıcı gıdalar çok yenildiğinde bünyede kan dengesi yükselir ve şiddetli baş ağrısı, tembellik, sersemlik kendini gösterir. Ağızda acılık, uyku, gerinmek, esnemek, kan alınacak yerlerin kaşınması, vücut ağırlaşması, deride sivilce, burun kanaması, ciltte

[35] Bayat, Ali Haydar, **a.g.e,** s. 100.
[36] İbn-i Sînâ, **a.g.e,** s.25.
[37] Bayat, Ali Haydar, **a.g.e.**

kızarma (Bayat) diğer belirtilerdendir. Bu durumda ekşi meyve suları ve sirke gibi soğuk ve kuru tabiatlı gıdalar mücerreptir.[38]

Kanın etkin sebebi, normal sıcaklıktır; maddi sebebi, yiyecek ve içeceklerin dengeli tipidir, karakteridir; formal sebebi, özel beslenmedir; nihai sebebi, vücudu beslemektir.[39]

2.1.2. Balgam (soğuk/yaş)

Dört unsurdan suyu ilgilendirir. Yeri akciğerdir. Soğuk ve rutubetlidir. Balık, yoğurt, ham meyvelerden oluşur.(Bayat) Vücudun ağırlaşması, uyku, bedenin soğuması (Bayat), iştahsızlık, hazımsızlık, unutkanlık, sindirim yetmezliği, beniz sararması gibi hallerle kendini gösterir. Bu durumda bal, zencefil, mısır, karabiber gibi sıcak ve kuru tabiatlı gıdalar mücerreptir.[40]

Balgamın etkin sebebi, mutedil ısıdır. Onun maddi sebebi, kalın, soğuk, nemli ve vizkoz maddelerden meydana gelmiş yiyeceklerdir; formal sebebi, yetersiz pişme, yeterince olgunlaşmamadır ve nihai sebebi ve gayesi yukarıda ifade edilenle aynıdır.[41]

2.1.3. Safra (sıcak/kuru)

Dört unsurdan ateşi ilgilendirir. Yeri safra kesesidir. Sıcak ve kurudur. Tatlı yemeklerden meydana gelir.(Bayat) Safra dengesi arttığında gözlerde ve bünyede sararmalar olur, damak kurur. Ağızda acı tat, susamak, iştahsızlık, uykusuzluk ortaya çıkar. (Bayat) İnsanın içini huzursuzluk kaplar. Bu durumda şeker, arpa, salatalık, karpuz gibi soğuk ve rutubetli gıdalar mücerreptir.[42]

---

[38] Pala, İskender, http://yazyaz.wordpress.com
[39] İbn-i Sînâ, **a.g.e,** s.24.
[40] Pala, İskender, http://yazyaz.wordpress.com
[41] İbn-i Sînâ, **a.g.e,** s.24.
[42] Pala, İskender, http://yazyaz.wordpress.com

Safra normal olarak kan köpüğüdür. Onun etkin sebebi, normal sıcaklıktır; özellikle, karaciğerde sıcaklık arttığında anormal hale gelir; maddi sebebi, kanın hafif, sıcak, tatlı ve içindeki keskin lezzetteki maddeleridir. Formal sebebi, bu maddenin gereğinden fazla olgunlaşmasıdır ve nihai sebep ise, zaten betimlenmiş olan gayedir.[43]

2.1.4. Sevda (soğuk/kuru)

Dört unsurdan toprağı ilgilendirir. Yeri kalp ve dalaktır. Kuru ve soğuktur. Sevda bedensel bir rahatsızlıktan ziyade zihinsel ve ruhsal bir aşkınlık halidir. Sarımsak (Bayat), mercimek, sığır eti, patlıcan, mısır, fasulye gibi kanın yanmasına yol açacak gıdalar sevdayı tetikler. Çoğaldığı durumlarda iştahsızlık, zayıflama, karamsarlık, korkulu rüya (Bayat) bedende durgunluk, uykusuzluk, vesvese, melankoli, düşünce bozukluğu gibi sapmalar başlar. Üzüm, zerdali, nergis, şeker kamışı, taze incir, kavun gibi sıcak ve rutubetli gıdalar mücerreptir.[44]

Sevdanın tortulu çeşidi mutedil ısı ile oluşur. Yanmış safra, çok fazla sıcaklıktan meydana gelir; maddi sebebi, had derecede kuru ve kıvamı yoğun maddelerden meydana gelmiş besindir; bu maddeler, aynı zamanda sıcaktırlar. Onun formal sebebi, ya tortudur ya da yanmanın sonucu, artıklarıdır; bunlar akmaz ve yayılmazlar. Nihai sebep yukarıda zikredilen sebeptir.[45]

Aşağıdaki üç tabloda "Ahlât-ı Erbaa"ya ait özellikler gösterilmiştir.[46]

[43] İbn-i Sînâ, **a.g.e,** s.24.
[44] Pala, İskender, http://yazyaz.wordpress.com
[45] İbn-i Sînâ, **a.g.e,** s.24.
[46] Tablo 1 ve 2:"Humoral Patoloji, İslam Tıbbı", **Vikipedi, Özgür Ansiklopedi**. Tablo 3: Bayat, Ali Haydar, **Tıp Tarihi**, İzmir, 2003, s.101.

Tablo 1. Ahlât-ı Erbaa

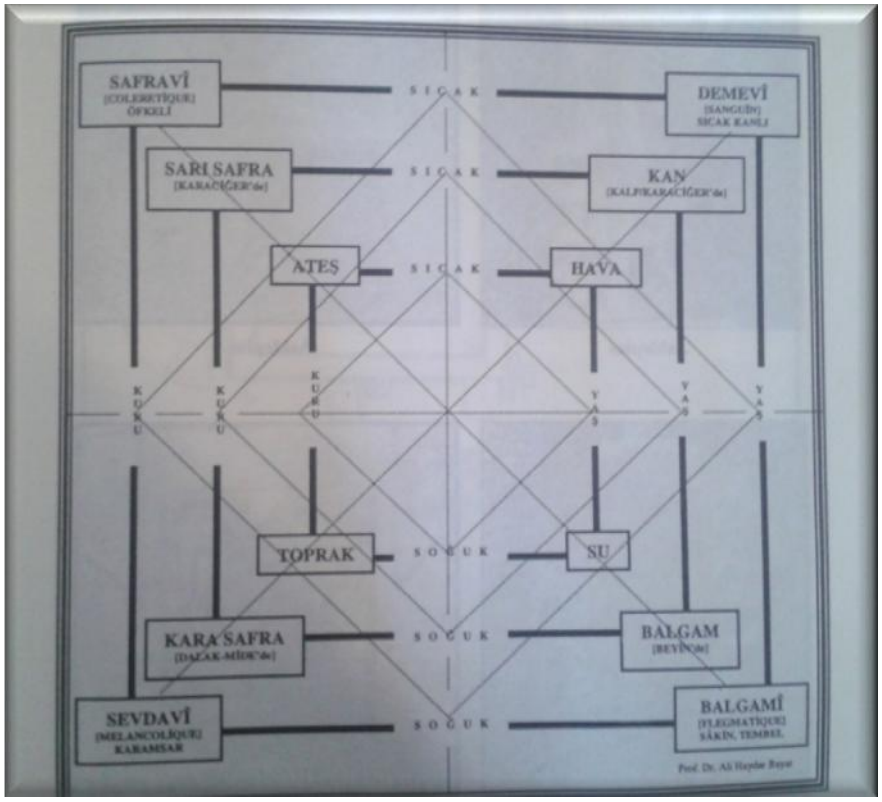
Dört Unsur	Hava	Ateş	Toprak	Su
Dört Hılt (sıvı)	Kan	Sarı safra	Kara safra	Balgam
Organı	Kalp-Akciğer	Karaciğer-Öd	Dalak-Mide	Beyin
Mevsimi	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış
Yaş dönemi	Çocukluk	Gençlik	Erişkinlik	İhtiyarlık
Fiziksel özelliği	Nemli-Sıcak	Kuru-Sıcak	Kuru-Soğuk	Nemli-Soğuk
Rengi	Kırmızı	Sarı	Siyah	Beyaz
Tadı	Tatlı	Acı	Ekşi	Tuzlu
Zamanı	Sabah	Öğle	İkindi	Akşam
Karakteri	Sıcakkanlı	Öfkeli	İçine kapanık	Soğukkanlı
Burcu	İkizler-Boğa-Koç	Başak-Aslan-Yengeç	Terazi-Akrep-Yay	Balık-Kova-Oğlak
Musiki makâmı	Şehnâz-Isfahân-Nevâ	Rast- Hicaz -Büzürk	Irak- Bûselik-Zengûle	Hüseynî- Uşşâk-Nevrûz
Tedavisi	Kuru, Sıcak İlaçlar	Nemli, Soğuk ilaçlar	Nemli, Sıcak İlaçlar	Kuru, Sıcak İlaçlar

Tablo 2. Ahlât-ı Erbaa

İbn-i Sina'nın dört unsur ve mizaç teorisi				
Olgular	Sıcak	Soğuk	Nemli	Kuru
Marazi haller	iltahap/Yangı Ateş'e yol açar	Ateş ciddi bir unsur sorunudur.	Yorgunluk	Enerji kaybı
İşlevsel güç	Enerji eksikliği	Hazım gücü eksikliği	Sindirim zorluğu	
Öznel duyumlar	Acı tat, aşırı susuzluk, midede yanma	İştah kaybı	Uykululuk	Uykusuzluk
Fiziksel işaretler	Yüksek nabız artışı, Yorgunluk	Zayıf eklemler	İshal, Gözde kızarıklık, şişlik, pürüzlü cilt, bağımlılık	Pürüzlü cilt, bağımlılık
Yiyecekler & İlaçlar	zararlı,	faydalı	zararlı,	faydalı
Havayla ilişkili durumlar	yazın daha kötü	kışın daha kötü		sonbaharda kötü

Kaynak: Humoral Patoloji, İslam Tıbbı, **Vikipedi, Özgür Ansiklopedi**. (Tablo 1 ve 2)

Tablo 3. Ahlât-ı Erbaa

Kaynak: Bayat, Ali Haydar; **Tıp Tarihi**, İzmir, 2003.

2.2. CERRAHNÂME'DE AHLÂT-I ERBAA

Cerrahnâme'de **El–Bâbü'l-Evvel Fî-Ma'rifetü'l-Cism** başlığıyla verilen kısımda Nidâî, beden ilminin gerekli olduğunu vurgularken aynı zamanda cismin yani varlığın da neyden yapılmış olduğunu sorgular. "Neden" kelimesi niçin anlamını çağrıştırsa da biz bunun daha çok neyden hangi maddeden olduğu şeklinde bir kullanım olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü devamında gelen beyitte cismin zahir ve batınının yani iç ve dış yapısının ne olduğu cisim ve can bir diğer deyişle madde ve ruh kavramlarının sırrının ne olduğu sorusu sorulmaktadır. Bu soruların cevabı ahlât-ı erbaa kavramının içinde karşımıza çıkmaktadır. Kısaca insan vücudunu oluşturan dört sıvı olarak tanımlanan ahlât-ı erbaa hem bâtında ve canda biyolojik ve ruhsal özellikler, hem zahirde ve cisimde dışsal özellikler şeklinde yer bulmaktadır.

Devamında canın mahiyetinin tam olarak bilinemediği vurgulanmaktadır. Ancak Allah'ın nuru ve Hz.Muhammed'in ruhunun canın aslı olduğu belirtilmektedir. "Hani Rabbin meleklere, 'Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için saygı ile eğilin." (Hicr,15/28-29)*[47] ayeti bu görüşe dayanak noktası olmaktadır.

Varlığının ulu yerden gelmesi sebebiyle insanın itibar sahibi olduğu, gönül aynasını temiz tutması gerekliliği, kainatın gözbebeği olduğu vurgulanmaktadır.

"Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık." (Tîn,95/4)* ayetinin karşılığını yine cisme, insanın yaratılışı ile ilgili kısma ait beyitler arasında görmekteyiz. İnsanın yaratılışında Allah'ın insana dair sevgisi vurgulanmaktadır.

Allah'ın insanı kendi ilmiyle nimetlendirdiğine, böylece bütün varlıklar arasında üstün kıldığına ilişkin bilgiyi ele aldığına şahit olmaktayız. Nitekim Hz.Adem'in yaratılışındaki 'esma'yı öğretme süreci bu konuda bize ışık tutmaktadır: "Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, 'Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin.' Dedi." (Bakara,2/31)*

[47] ***Kur'an-ı Kerim Meâli**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Bütün yaratılış süreci ve Allah'ın insana verdiği değer göz önüne alındığında insanın Allah'a şükretmesi gerekliliğini vurgulayan Nidâî, insana birkaç yoldaş verildiği bahsine geçmektedir. Bu vesileyle ahlât-ı erbaa kavramına giriş yapmaktadır.

Nidâî'nin ahlât-ı erbaayı nasıl anlattığına geçmeden önce cisim içinde ahlât-ı erbaanın var oluşuna ilişkin şu görüşlere dikkat etmek bu konuda bizi aydınlatacaktır kanaatini taşımaktayız: İbn Sînâ, çeşitli yerlerde maddeden formların veya mahiyetlerin ilkesi olarak söz ederse de ferdî varlığın yegâne ilkesinin Tanrı olduğunu belirtir. Buna göre Tanrı varlık veren ilk sebep (illet), madde ise çokluğa ait nitelikleri haricî olarak temin eden ikinci derecede sebeptir. Öte yandan Aristo'nun da kabul ettiği gibi yalnızca madde ve sûretle türsel değişme açıklanamaz; ayrıca bu değişmenin bir fail sebebi, bir de bu değişmeyi belli bir amaca yönlendiren gâî sebebi olması gerekir. Cisimlerin yaşlık, kuruluk, sıcaklık, soğukluk gibi temel nitelikleri ise bu türsel değişmenin hazırlayıcı sebepleridir. Cisimler basit ve birleşik olarak ikiye ayrılır. Basit cisimler yani hava, su, ateş ve topraktan her biri dört temel nitelikten birini temsil eder; bu nitelikler anılan unsurların belli ölçülerde karışarak birleşik cisimlerin oluşmasını sağlar. Birleşik cisimlerin tabiat ve karakterlerini belirleyen şey, bu unsurlardan birinin veya birkaçının o cisimde baskın olarak ortaya çıkmasıdır. Basit cisimlerin tabiatları onlar için tabii bir yeri gerektirir. Buna göre birleşik cismin yerini ondaki baskın unsur belirler."[48]

İşte tam da burada Nidâî'nin insana verilmiş yoldaşların akıl ve nefis olduğunu, bunların su ve toprakla özdeşliğini, böylece böylece ulvî veya süflî olacak şekilde karakterin ortaya çıkışını vurguladığını görmekteyiz.

Der-Ma'rifet-i 'Anâsır-ı Erba'a başlığı ile başlayan bölümde Nidâî, ahlât-ı erbaa ile ilgili tanıtıcı olarak verdiğimiz bilgilerle paralellik gösteren ifadelere yer vermektedir: Ahlât-ı erbaanın dört erkân oluşu, birbirine zıt halde bulunmasına rağmen birleşip cismi âbâd edişi ve bedenin "safra, dem, sevda, balgam" ile ayakta duruşunu, bir de bunların dengeli oluşuyla hoşluk, rahatlık, sağlık üzere duruşunu belirtmiştir. Birinin eksikliği veya fazlalığının düzeni, dengeyi ya da diğer bir deyişle sağlığı bozacağını vurgulamıştır. Nitekim "Ahlât-ı erbaa denilen bu dört unsurdan biri veya

[48] Durusoy, Ali, "İbn Sînâ'nın Felsefesi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 20, İstanbul, 1999, s.322-331.

birkaçının eksikliği, fazlalığı hastalığın kaynağıdır.[49]"şeklinde gördüğümüz bilgi de Nidâî'nin ifadelerini destekler niteliktedir.

Ahlât-ı erbaanın mahiyetinden bahsedilmektedir. Bu dört unsurun özellikleri, sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık şeklindeki nitelikleri, tedavisinde verilecek ilaçların ya da yiyeceklerin nasıl olması gerektiğine ilişkin bilgileri bulmaktayız. Bu ilaçların ve gıdaların baskın olan unsurun zıddı olacak şekilde verilmesinin tavsiye edilmesi de diğer bilgilerle paralellik göstermesi ilgi çekici bir diğer ayrıntıdır.

Der Ma'rifet Tabâyı'-ı Ahlât başlığı altında ise iki beyitle Allah'ın insanı dört unsurdan yarattığını söyler ve ahlât-ı erbaanın ayrıntılarına geçer.

Eserde dört unsurla ilgili verilen bilgileri yine eserdeki sıralamaya göre şu şekilde görebiliriz:

2.2.1. Safra

Ateş grubundandır. Safra, hâr-ı yâbisdir yani sıcak ve kurudur. Safravî olana verilecek gıdanın barid ve ratb olması yani nemli ve soğuk olması gerekir. Böylece hasta gam görmeyecek, sıkıntı çekmeyecek ve iyileşecektir. Burada verilen bilgi tedavide baskın olan unsuru dengeleyici nitelikte zıddı olarak karşımıza çıkmaktadır. Karşılığı yani zamanı yaz mevsimidir. Dört unsurdan biri olan safra doğuya maildir, meyillidir ya da yönelir. Diğer bir tabirle yönü dört ana yön içinde doğudur. Ödde bulunur ve özü benzi sarı eder. Şu durumda cisim içinde safra baskın gelirse insanın benzini sarı renge çevireceği bilgisi yine safra ile ilgili diğer bilgilerde karşımıza çıkan rengi bize vermektedir.

[49] http://tr.wikipwdia.org/wiki/ Geleneksel Anadolu Halk Hekimliği, 15 Tem 2009.

2.2.2. Kan

Hekimler, ‘kan’ı hava ile eş kılmıştır. Kanın mizacı hâr ve ratbdır. Yani sıcak ve yaş(nemli)tır. Kan baskın gelirse bunun ilacı berd ve yâbis (soğuk ve kuru) olmalıdır. Zamanı ilkbahardır. Kan galip ise çehre humret yani kızıl olur. Çeşitli gıdalar kanı artırıcı etkiye sahiptir ve kanın bedendeki yeri ‘bağır’ olarak tabir edilen kalp-akciğerdir.

2.2.3. Balgam

Safranın köpüğünden olmaktadır. Balgam, bârid ve ratb olur. Yani soğuk ve yaş(nemli)tır. Su grubundandır. Balgamî olana verilecek nevâle yani yiyecekler/içecekler hâr ve yâbis olmalıdır. Bu da yine zıtlığı getiren sıcak ve kuru nevâledir. Balgamın zamanı kış olduğu için beden soğuyacaktır. O halde yine zıt olarak bedeni sıcak tutmak gerekir.

2.2.4. Sevdâ

Sevdanın tabiatı berd ve yâbistir. Bu da sevdanın soğuk ve kuru olduğunu gösterir. Sevda, malihülyayı, melankoliyi getirir ve aşkınlık hali olduğu için aklı noksan eder, aklın gereği gibi kullanılmasını önler. Kişinin işi ‘âh ü vâh’ olur ki bu da aklın yeterince kullanılamadığı, sevdanın ağır basıp kişiyi içe kapanık hale getirdiğini gösterir. Sevda, benzi siyahlaştırır. Zamanı sonbahardır. Eğer maraza yani hastalığa uğramamak istenirse kendi zamanında yani güzde perhiz edilmelidir.

Bu bölümde ahlât-ı erbaa ile ilgili verilen bilgiler, konuyla ilgili yaptığımız açıklama ve araştırmalara genel olarak uymaktadır. Ancak dört unsurun yeri ile ilgili bilgilere baktığımızda şu şekilde benzerlikler ve farklılıklar görülmektedir: Safranın yeri İskender Pala’da safra kesesi, tablo 1’de karaciğer-öd, tablo 3’te karaciğer, Nidâî’de ödde gösterilmiştir. Kanın yeri İskender Pala’da karaciğer, tablo 1’de kalp-akciğer, tablo 3’te kalp-karaciğer, Nidâî’de ise bağır olarak tabir edilen kalp-akciğerde gösterilmiştir.

Balgamın yeri İskender Pala'da akciğer, tablo 1'de beyin, tablo 3'te beyinde gösterilmiş, Nidâî'de yer belirtilmemiş, ancak diğer bilgilerle örtüşecek şekilde balgamın su grubundan olduğu söylenmiştir. Sevda İskender Pala'da kalp-dalak, tablo 1'de dalak-mide, tablo 3'te dalak-mide olarak gösterilmiş, Nidâî'de ise yine yer belirtilmemiştir. Bunun dışında baktığımızda dört unsurun mevsimleri, fiziksel özellikleri, renkleri ve tedavisinde kullanılacak ilaçların özellikleri ile ilgili bilgiler birbiriyle örtüşmekte, herhangi bir uyumsuzluk karşımıza çıkmamaktadır.

Nidâî, bu bölümü bedenin aslını beyan ettiğini, hekimlerin bilgilerini ortaya koyduğunu belirterek bitirmektedir.

Hastalıklar ve tedavisine geçmeden önceki son başlık olan **Der Ma'rifet-i Beden-i İnsân** bölümünde ise ahlât-ı erbaadan tenin aslı olduğu, kadrinin bilinmesi, insana hizmet ettiği ve bedenin bir kale, canın da ondaki sultan oluşu yönüyle bahsedilmektedir. Bölümün sonunda da insanın kainatın gözbebeği ve şerefi oluşu, murad edilen ve istenenin insan oluşu, âlemde var olan her şeyin hem insan bedeninde hem insana köle, insanın emrinde oluşu şeklinde ifadelere yer verilmiştir.

2.3. CERRAHNÂME'DEKİ BİTKİLERİN DİVAN ŞİİRİNDEKİ KARŞILIKLARI

Çalışmanın bu bölümünde eserde geçen bitkiler divan şiirindeki gerçek veya mecazî şekilleri ile karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırmada daha çok bitkilerin sevgiliyle ilgi kurulan yönü ele alınmaya çalışılacak. Ancak doğrudan sevgili ile ilgi kurulmayan, kimi zaman aşık kimi zaman rakip bağlantılı olan beyitler de görülecek. Hatta bu bağlantıların tamamen dışında beyitlere de rastlanacak. Biz elimizden geldiğince bir fikir vermek isteyerek karşılaştırmayı biraz geniş tutacağız.

Bitkilerin seçiminde divan edebiyatında ismi geçen bitkiler hakkında yapılan araştırmalar, yazılan makaleler çıkış noktamız olarak belirlendi. Bu çalışmaların ışığında hangi bitkileri seçeceğimize karar verdik. Bitkilerin çalışmamızda alfabetik sıra gözetilerek verilmesini de uygun bulduk.

Bu karşılaştırmada şu şekilde bir sıralama gözeteceğiz: Önce bitkilerin metnimizde geçtiği beyitler verilecek. Sonra bu bitkilerin kısaca tanıtımı yapılıp halk hekimliğinde ve modern tıpta ne şekilde kullanıldığına dair bilgi verilecek. Ardından divan şiirindeki kullanımları ortaya konulacak. Daha sonra araştırılan kaynaklardan ve yapılan divan taramalarından elde edilen örnek beyitlere yer verilecek. Bölümün değerlendirme kısmında da divan şiirindeki hali ile metnimizde geçen hali birkaç cümle ile özetlenecek. Ve tıp ile edebiyatı aynı çizgide buluşturduğumuz yön verilecek. Yani bitkilerin şifa veren özellikleri ile sevgilide güzellik unsuru olarak bulunan yönü birleştirilecek, bize ait özgün bir yorum ortaya konacaktır.

Çalışmada divan şiirinde kullanılmayan bitkilere değinilmeyecektir. Beyitlerin fazlalığı sebebiyle konuyu aydınlatıcı birkaç beyit seçilecek, taranan divanlardan elde edilen tüm sonuçlar buraya yansıtılmayacaktır.

Beyitlerin Türkçe açıklamaları konunun dağılmaması için ve örneklerin fazlalığı sebebiyle verilmemiştir. Ancak değerlendirme kısmında yapılan yorumlarda beyitlerden hareket edilmiştir. Bitkilerle divan edebiyatındaki sevgili bağıntılarının tespit edildiği çalışmalardan verilen örnek beyitlerin hangi şaire ait olduğu beytin hemen altında

gösterilip ayrıca dipnotta gösterilmemiştir. Yapılan taramalardan ulaşılan beyitlerin kaynakçası çalışmanın sonunda gösterilecektir.

Bitkilerin özellikleri ve tıptaki kullanımları hakkında bilgi elde edilen kaynaklar yine ayrıca belirtilecektir. Eserde geçen ancak divan şiirimizde sevgiliyle arasında bir ilgi kurulmayan bitki adları da yine bu bölümde karşımıza çıkan bitki adlarıyla beraber bölümün sonunda verilecektir.

Taranan divanlar şunlardır:

Şeyhî	(15.yy)
Necâti Beg	(15.yy)
Bâkî	(16.yy)
Fuzûlî	(16.yy)
Hayâlî	(16.yy)
Nâ'ilî	(17.yy)
Nedim	(18.yy)

2.3.1. Arpa

Ṣıfat-ı Yaḳı

390- Arpa unın eküp yaḳı eyle
Birde gitmezse bir daḫı eyle

Devâ'-ı Sigil

466- Daḫı incir-i puḫte arpa unı
Giderir üstine ururs bunı

Tıpta Arpa (Hordeum vulgare)

Buğdaygiller familyasındandır.

50-80 cm boylanabilen bitkinin yuvarlak kesitli, boğumlu ve içi boş bir gövdesi vardır. İnce uzun yaprakları, başakçıkların birleşmesiyle oluşmuş başakları vardır. Taneler bu başakların içindedir.

Arpanın benzeri buğdaydan ayrılan yanı ondan biraz daha kısa boylu olması ve erken yetişmesidir. Bir de yaprakları buğdaydan daha açık yeşildir.

Arpa tarih öncesi çağlardan bu yana insan soyunun hizmetinde olan bir bitkidir. İlk arpa üretiminin Güneydoğu Asya'yla Etiyopya'nın yüksek kesimlerinde yapıldığı sanılmaktadır.

Arpa halk hekimliğinde karın ağrısında, mayasılda, idrar zorluğunda, akciğer rahatsızlıklarında, temriyede devreye girer. Mesane ve idrar yolları iltihaplarını iyileştirmede, böbrek kum ve taşlarını düşürmede, prostat büyümesini engellemede, migren ve boğaz ağrılarını dindirmede, kandaki şeker miktarını düşürmede, sinir hücrelerini güçlendirmede, öksürüğü alt etmede etkilidir.

Arpa çorbası kemikleri güçlendirmede ve düşük tansiyonu yükseltmede yararlı olur.

Arpa ekmeğine gelince İslam Peygamberinin şifa olarak önerdiği yiyecekler arasındadır.

Bir ara hasta olan Hz. Ali'ye "Sakın hurma yeme, nekahat devresindesin." demiş ve pancar ile arpa ekmeği yemesini tavsiye etmiştir."

Arpa modern tıbbın da yararlandığı bir yiyecektir.

Edebiyatta Arpa

Arpa hakkındaki bilgiyi Yavuz Bayram'ın araştırmasında buluyoruz: Başta Necâtî olmak üzere divan şairlerinin en çok ilgi gösterdikleri üçüncü tarımsal ürün olan arpa; daha çok at, katır ve eşek gibi yük ve binek hayvanlarının "yem"i anlamıyla değerlendirilmiştir. Bununla birlikte "öğütülmesi, küçük ve bol taneli olması, toprağa gömülmesi" gibi özellikleriyle bağlantılı olarak "yıldızlar, Pervîn, Hz.Yusuf, kemik (üstühân) ve kâinât"la ilişkilendirilmiştir.

Simdi at arpa diye cân verir
Evvel ata verirdi cân arpa
(Necâtî, K 25/7)

Buyruk eylerse yağdıra fi'lhâl
Necm yerine âsumân arpa
(Necâtî, K 25/16)

Gâliba çâha düstü Yûsuf vâr
Ol 'azîz-i cihân olan arpa
(Necâtî, K 25/2)

Nevmîd eyleme beni kim üstühânımı
Cev gibi pâre pâre kılar ta'n-ı her himâr
(Mesîhî, K 17/46)

Ol kadar verdim havâya kendimi hırmen gibi
Kâinât-ı cev göründü gözüme erzen gibi
(Hayâlî, G 645/1)[50]

[50] Bayram, Yavuz, "Divan Şiirinde Tarımsal Ürünler", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı, Ankara, 2007, s.81-96

Divan Taramalarında Arpa

Devr-i felek ki arpa kadar zulme meyl ede
Dest-i adâletin sala çâk kehkeşâna tîğ
(Necatî Beg, K 11/28)

Kani ol yâr-ı mihribân arpa
Sayruya sıhhat ata cân arpa
(Necatî Beg, K 24/1)

Yükleri yolda kodu atsızlık
Beğleri eyledi yayan arpa
(Necatî Beg, K 24/9)

Dâne-i gendüm tahammül kılduğum eksem n'ola
Hırmen-i 'âlemde saymaz kûh-ı kâfı kâh şevk
(Bâkî, G 237/4)

Değerlendirme

Arpanın halk hekimliğinde pekçok kullanım alanı olduğunu görmekteyiz. Ancak eserimizde yer alan tedavi özelliği ile örtüşmesi itibariyle temriye tedavisi için kullanıldığı verilen bilgilerde göze çarpmaktadır. Cerrahnâme'de arpa; unundan yakı yapılacak, siğil tedavisinde yine unu kullanılacak bir bitki olarak geçmektedir. Öğütülmüş arpanın limon suyu ile karıştırılarak frenk zahmetine çözüm olacağını da eserde görüyoruz.

Divan edebiyatımızda beyitlerden de anlaşılacağı üzere yem, kemik, yıldız gibi ilişkilerle değerlendirilmiştir. Arpanın edebiyatımızdaki kullanımıyla eserimiz arasında bağlantı kuracak olursak şunları söyleyebiliriz: Arpa özellikle ellerde çıkan siğil için tedavi olarak kullanılıyıorsa bu siğillerin tek tek ve tane tane çıkışı ile edebiyatımızda da küçük ve taneli oluşuyla kendine yer bulması paralellik göstermektedir. Ayrıca tane halinde olan arpa yakı olarak kullanılır, sıkıntılara deva olurken şiirde de arpa yem

olarak, geçim kaynağı olarak görülmekte ve yaşamın daha rahat sürmesi için çekilen sıkıntılara deva olmaktadır. Yapılan taramalarda sevgiliye dair bir benzetmeye ise rastlanmamıştır.

2.3.2. Badem

Şerbet-i Müshil

627- Ayru ayru dögüp buları o ân
Dühn-i bâdemle cerb eyle hemân

Tıpta Badem (Badem/Prunus Dulcis)

Gülgillerden bir çeşit ağacın yemişidir. Olgunlaştıktan sonra, sert kabukla kaplı olan içi yenilir. Tıp alanında kullanılan kısmı da burasıdır. Acıbadem ve tatlı badem olmak üzere iki türü vardır.

Badem tohumlarında az miktarda protein, demir, kalsiyum, fosfor ve B vitaminleri ile yüksek oranda yağ bulunur. Badem yağı ise eczacılıkta çeşitli bileşimlerin hazırlanmasında, özellikle yumuşatıcı olarak ve yaraları iyileştirmek için kullanılır.

Zihinsel ve bedensel yorgunluğu gideren badem konsantrasyon gücünü artırır. Ayrıca hamilelerin zayıf düşmemesini sağlar, sütle içilirse mideyi kuvvetlendirir. Baş, karaciğer ve böbrek ağrılarını hafifletir. Bronşit, boğaz ağrısı, anjin, boğaz yanması ve akciğer hastalıklarında faydalıdır.

Koku tedavisinde, masajlarda en iyi taşıyıcı olan badem yağı güneş yanıkları ve öksürük için rahatlatıcıdır. Yüz maskesi ve yüz kremleri yapımında da kullanılan badem yağından parfüm yapımında da yararlanılır. Öte yandan kabızlığı gideren, egzama ve

kaşıntıların verdiği rahatsızlıkları azaltır. Böbrek ve mesane taşlarının düşmesine yardım eder. Kulak ağrılarını giderir.

Edebiyatta Badem

Fazilet Çöplüoğlu'nun makalesinde konuyla ilgili şu bilgilere ulaşıyoruz: Gözler, divan şiirinde en çok sözü edilen güzellik unsurlarındandır. Çünkü göz sevgilinin kişiliğini aksettiren ve ona uygun düşen bir unsurdur. Daha açık bir ifadeyle gözler, sevgiliye ait bütün özellikleri üzerinde taşır. Sevgili âşık hakkında düşündüklerini gözleri vasıtasıyla uyguladığı için, âşık üzerinde gözüyle çok etkilidir. Onun gözleri, manalı bakışlarıyla âdeta âşığa bir şeyler anlatır. Gözün görevi görmekse de sevgilinin gözü görmezden gelir. Şehlâlık, mahmurluk, öfke onun sıfatlarındandır. Renk olarak ya siyah yahut elâdır. Divan şiirinde göz mesttir; baygın görünüşüyle bir sarhoşu andırır. Onun sarhoşluğu bazen gurur ve nazdan dolayıdır. Şekil bakımından bademe ve nergise benzetilmesinin yanında nergis çiçeğinin uyku verici özelliği de önemli bir unsur olarak göze çarpar. Bu özellikleriyle âşıkların gönüllerini çelen, onları sevgiliye cezbeden bir güzellik unsuru olarak şiirlerde işlenmiştir. Şekil yönünden bademi andırdığı için şairler gözle birlikte bademi de anmışlardır.[51]

Badem, özellikle meze olarak kullanılan, başka yiyeceklere katılan bir meyve olması, tadı, şekli, çiçeğinin rengi ve çekirdeğinden çıkarılan yağı ve ağacının yakacak olarak kullanılan odunu yönünden konu edilmiş; sevgilinin gözü, gamzesi, ağzı, dudağı bademe; badem çiçeğinin rengi şarap, erguvan veya kan rengine benzetilmiştir. [52]

Ayrıca sıtma hastalığına deva olsun diye badem üzerine muska yazıldığını ve bunun da edebiyatımıza Bâkî'nin bir beytiyle geçtiğini Ahmet Talât Onay'ın eserinden öğreniyoruz. Şöyle ki: Üstâd Tâhr Olgun bu hususta şu malûmâtı lutfetmişlerdir: "Badem üzerine muska yazıldığını bilmiyordum, ama sıtma tutanlara yedirilmek üzere üç tane badem üzerine "ezân, ezîn, pesîn" kelimeleri-Hazret-i Mevlânâ'dan kalma bir âdet olarak-Mevlevi şeyhleri tarafından yazılır ve sırasıyla her gün bir tanesi hastaya

[51] Çöplüoğlu, Fazilet, "Nedim Divanı'nda Meyveler," **Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic**, Volume 3/5 Fall 2008.

[52] Gülhan, Abdülkerim, "Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar"**, Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic** Volume 3/5 Fall 2008.

verilirdi. Mühür üzerinde yazı bulunması, bazılarının beyzî olması yahut yazının o şekilde istif edilmesi dolayısıyla Bâkî, hem böyle bir âdete telmih, hem de yeni bir mazmûn için o beyti yazmış olsa gerektir."[53]

Sükkerî süd-ile yoğrılmış simidler külçeler
Sükkerî bâdâm üstinde şu kim erkândur
(Cem Sultan, K 9/24)

Çörek bir buğday anlu lâle-ruh mahbubtur gûyâ
K'anın bâdâmı olmustu yuzunde çesm-i fettânı
(Hayâlî, K 14/10) [54]

Bezm-i meyde nukle el sunmaz hemân ancak Nedîm
Dil-berin 'unnâb-ı la'lin çesm-i bâdâmın bilir
(Nedim, G 36/7) [55]

Divan Taramalarında Badem

Nukl-i mestâne gamzen önünde
Nâr u bâdâm u sîb ü piste yatar
(Şeyhî, G 15/5)

Yine medh etti Necâti senin ahû gözün
Gör ne lûtf ile şeker kapladı bâdâmlara
(Necâti Beg, G 480/1)

Gamzenin hışmını çeşmim artuğ eder gerçi kim
Ser-hoşun keyfiyyeti eksik olur bâdâm ile
(Necâti Beg, G 495/3)

[53] Onay, Ahmet Talât, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, Haz. Prof. Dr. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul, 2009, s.82.

[54] Gülhan, Abdülkerim, "Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", **Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic**, Volume 3/5 Fall 2008.

[55] Çöplüoğlu, Fazilet, "Nedim Divanı'nda Meyveler", **Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic**, Volume 3/5 Fall 2008.

Gözüm aç ey piste-leb ayş ü bahâr eyyamıdır
Çünkü şehrin açılır bâdâmı bayram ertesi
(Necâti Beg, G 568/3)

Nusha yazdursa ‘aceb olmaya bâdâm üzre
Teb-i hicrâna ‘ilâc eylemek ister hâtem
(Bâkî, G 19/12)

Meger ki ‘âlem-i ulvîde nev-bahar oldı
Döker şükûfe-i bâdâmı sahn-ı bağa şimâl
(Bâkî, G 21/8)

Neyl-gûn fûtaya sardı beden-i uryânın
San benefşe içine düştü mukaşşer bâdâm
(Fuzûlî, G CCVII/3)

Kaşın altında gözün yâdına bir bâdâm ile
Gûşe-i mihrâbda zâhid kana‘atler çeker
(Hayâlî, G 156/4)

Sâki-i gül ruh elinden gül benefşe gör bugün
Rûzigâr açsın gül ü bâdâmı bayram ertesi
(Hayâlî, G 576/2)

Tohmunda safâ mağzı bulunsun mu bu bağın
Kim reng ile budan gül ü bâdâmı tehidir
(Nâ’ilî, G 90/3)

Bana pistanlar turunc olsun heman-dem neyleyim
Ruhları gül çeşmi bâdâm olsa da mâni’ değil
(Nedim, G LXXIV/4)

Dil-i bîmârıma hic hisse vermez subh gûyâ kim
Şeker-hâbın hemân ol gözleri bâdâm içün saklar
(Nedim, G XXX/7)

Bulamam bâğ-ı bahârın gül ü bâdâmında
Bulduğum feyzi ruh u çesm-i siyeh-fâmında
(Nedim, G CXXIX/9)

Çesm-i gül-gûnun senin mümkin midir nergis görüp
Hûn-ı dilden çün gül-i bâdâm rengîn olmaya
(Nedim, G CXVI/2)

Nâz ile piste-i nemekin sundu lebleri
Câmı çekip elindeki bâdâmın almadan
(Nedim, G XCII/2)

Değerlendirme

Bademin tıpta kabızlığı giderici, ağrıları dindirici, zihinsel ve bedensel yorgunluk giderici, rahatlatıcı etkilerini görmekteyiz. Metnimizde çeşitli maddelerle karışıtırılması, çırpılması ve böylece kendisinden müshil yaplıması tavsiye edilen badem, halk hekimliği ve modern tıptaki kullanımıyla örtüşmektedir.

Divan şiirimizde ise badem, özellikle şekli yönünden sevgilinin gözüne bir sıfat olarak kullanılmıştır. Açılması, aşığa bakması istenen göz, badem gözdür. Göze oranla sevgilinin gamzesi, dudağı için daha az tercih edilmiştir. Kimi zaman içki meclislerinde meze olması yönüyle de ele alınmıştır.

Badem eserimizde müshil olarak kullanılmış, bu şekilde hastanın rahatlaması sağlanmıştır. Âşık da bir hasta değil midir? O halde ona tedavi olarak badem gözler lazımdır. Âşığı rahatlatan, kendinden geçiren de gözdür. Hatta öyle rahatlatır ki âşık baharın gülünde, bademinde bile sevgilinin o siyah gözlerindeki feyzi, rahatlığı, mutluluğu bulamamaktadır. Katı şeyi incelten de müshildir. Âşık inceliğe gözlerle

kavuşuyor. Beyitlerde karşımıza çıkan ifadelere baktığımızda görüyoruz ki şair, gözleri överek sözün inceliğine erişiyor. Bademin şekerle kaplanıp güzelleşmesi gibi göz de o hak ettiği övgüyü şairin dilinden duyarak güzelliğini bir kere daha kanıtlıyor. Ve şair böylece göz sayesinde hem kendine hem diline incelik kazandırıyor.

2.3.3. Benefşe

İstiḫrâc-ı İşrâb-ı Şükûfe

537- Şu benefşe şarâbı kim dirler
Anı rence şifâ diyü yirler

541- Ṣan‘atı budur benefşeyi al
Bir vaḳiyyeye dört vaḳiyye ṣu ṣal

542- Âteş-i nerm ile bunı ḳaynat
Ṣuya çıḳa benefşeden ḫaṣlet

543- Aġara tâ benefşe rengi gide
Ṣapını giderüp de andan ide

Tıpta Menekşe

Menekşegiller familyasından; çiçekleri tek renkli, bir veya çok yıllık otsu bir bitkidir. Yaprakları yürek biçiminde ve hemen hemen sapsızdır. Genellikle az veya çok koyu renkli olur. Beyaz renkleri de vardır. İlkbahar aylarında çiçek açar.

Vücuda rahatlık veren menekşe kanı temizler, vücutta biriken zehirlerin atılmasını sağlar. Nikris ve romatizmada faydalıdır, kabızlığı giderir, sıraca da faydalıdır, terletir, cilt hastalıklarında da kullanılır, lapası yaraların iyileşmesini sağlar. Menekşe yağı, egzama ve uyuzu tedavi eder. Boğmaca ve boğaz ağrılarında faydalıdır. Sulu temriyeleri de tedavi eder.

Edebiyatta Menekşe

Divan şiirinde kokusu, koyu rengi, boyunun eğriliği ve şekil yapısıyla anılmıştır. Baharın ve çemenin en belirgin unsurlarından biridir. Sevgilinin beni menekşeye benzer. Ayva tüyü yerine yerine kullanılabilir. Renk ve koku yönünden miske benzer. Demet demet olup pazarda satılması haliyle saçı andırır. Onun yuvarlağı ise saç büklümü gibidir. Ayrıca kulak, gûş, attâr, micmer, anber, hokka gibi benzetmeleri de vardır. Yere yakın oluşu ve boyunun kısalığı ile diğer çiçeklerden ayrılır.[56]

Menekşenin divan şairlerinin dikkatini çeken bitkisel özellikleri; kısa boylu ve taç yapraklarının yere eğik olması, taç yapraklarının küçük ve kıvrımlı şekli, güzel kokulu olması, renkli görüntüsü, çiçeklerini ilkbaharda açması ve zor şartlara karşı dayanıklı olmasıdır.[57]

Necati Seferci benefşeyi sevgili kalıbından çıkarıp sosyal mekân içerisinde incelemektedir: Menekşe, baharda ilk açan çiçeklerden olması yönüyle anahtara, meyhaneye benzeyen çemende sarhoşa, göz alabildiğine açarak bahçeleri doldurmasıyla taşan Nil Nehrine, gül bahçesinde çevgana, çiçek askerleri arasında kafile başına benzetilmiştir.[58]

Divan Taramalarında Menekşe

Şu günden kim boyun serv ü ser-i zülfün semen-bûdur
Çinâr ölmüş durur gider benefşe kara yaslıdır
(Necâti Beg, G 137/1)

Hatt-ı benefşe zeyn olalı la'l-i nâbına
Cân verir oldu halk benefşe şarabına
(Necâti Beg, G 480/1)

[56] Pala, İskender, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Cilt: I-II, Akçağ Yayınları, s.332.
[57] Bayram, Yavuz, "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: ÇİÇEKLER", **Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,** Volume 2/4 Fall 2007.
[58] Sefercioğlu, M. Nejat**, Dîvan Şiirinde Çevre**,e-kaynak:http://www.geocities.com/msefercioglu/ makaleler/divansiirindecevre.

Gülşende re’is olmağa ezhâra benefşe
Demdir ki kadem-rence kıla ‘âra benefşe
(Necâti Beg, K 22/1)

Sünbülün kokusuna lâle ciğer yaktığına
Hased ilter mi benefşe ki perîşân bigidir
(Şeyhî, G 49/5)

Dağıtıp zülfün benefşe saçına anber saça
Saçını sünbül çözüp müşk ü abîr-efşân ola
(Şeyhî, G 49/5)

Her seher sünbül saçın saçtıkça bâd-ı subh-dem
Deng ü hayrândır benefşe kim ne reyhân vaktidir
(Şeyhî, G 45/6)

Bir hüsn dahı bağladı hatdan ‘izâr-ı yâr
Etrâf-ı bâg hûb olur olsa benefşe-zâr
(Bâkî, G 111 /1)

Tuttu etrâfın benefşe mülk-i Mısr’a döndü bağ
Sandılar seyr eyleyenler Nîl tuğyân eyledi
(Bâkî, K 7/15)

Bir gonca benefşe koparup tâcına sokmış
Tağlarda külüng atduğı dem başına Ferhâd
(Bâkî, G 31/3)

Neyl-gûn fûtaya sardı beden-i uryânın
San benefşe içine düştü mukaşşer bâdâm
(Fuzûlî, G CCVII/3)

Gaalib olmuş halka zevk-ı seyr-i gülşen gaalibâ
Çekmeğe halkı benefşe zülfünün kullâbı var
(Fuzûlî, G LXXIII/5)

Ey Hayâlî hattı dildâra dil uzatmış meger
Bağda miskîn benefşenin kulağın burdular
(Hayâlî, G 54/5)

Dağın cigerde lâle-i bağ-ı firâkdır
Hal-i miskîn benefşe-i gülzâr-ı şîvedir
(Hayâlî, G 65/4)

Geldi benefşe bağa arar hattına misâl
Reng-i ruhuna lâleleri dağa saldılar
(Hayâlî, G 112/4)

Haddin olalı ey gül-i handân benefşelik
Oldu mahabbet ehline seyrân benefşelik
(Hayâlî, G 279/1)

Kaddin ham eyleyip komamış hîç benefşede
Deryâ-yı mevc-hîz-i çemendeşinâh tâb
(Nâ'ilî, G 20/4)

Çıkmaz benefşe sünbül ile başa n'eylesin
Durmuş çemende boynun eğer nâtüvânlanır
(Nâ'ilî, G 44/2)

Güller şükufte serve hem âgûş yâsemen
Sünbüllere benefşelerin irtibâtı var
(Nâ'ilî, G 86/2)

Değerlendirme

Menekşe, tıpta vücuda rahatlık vermesi, kanı temizlemesi, vücuttaki zehirlerin atılması, kabızlık gidermesi, cildi tedavi edici özelliğinin olması gibi hasletleriyle kullanılmıştır. Nidâî, menekşeyi şarabının yapılması tavsiyesi ile ele alıyor. Belirli ölçülerdeki menekşeyi yine belirli ölçüde suyla kaynatmayı, menekşenin rengi gidip ağardıkça içindeki hasletin suya çıkmasını, saplarını kopardıktan sonra içmeyi öneriyor. Bu şekilde şurubu yapılarak menekşeden yararlanılacak, vücudun rahatlaması sağlanacaktır.

Klasik Türk şiirimizde ise menekşeyi sevgilinin güzellik unsurlarından saçın sıfatı olarak görmekteyiz. Menekşe koku, güzellik ve renk bakımından sevgilinin saçına sıfat olarak kullanılmaktadır.

Menekşenin tedavi edici etkileri arasında karşımıza çıkan rahatlatması, vücudu temizlemesi gibi sevgili de âşığı rahatlatmakta, ruhunu temizlemektedir. Sevgilinin gülmesi, yanağı, saçları ve güzelliği ile menekşelik aşk ehline seyran yeri olmaktadır. Seyranda insanların dinlenmekte, rahatlamakta olduğu gibi âşıklar da sevgilinin seyri ile bu duruma kavuşmaktadır. Menekşe ile özdeşleşen ben ve ayva tüyü sevgilinin yanağını, yüzünü anımsatmakta, o yanak da anberler, güzel kokular etrafa saçmakta, menekşe şarabı da kaynatıldığında hoş bir rayiha vermekte; böylece her ikisi de çevresine huzur verici, dinlendirici koku saçmaktadır. Yine beyitlerden yola çıktığımızda menekşenin yani saçın sevgiliyi süsleyiciliği, güzelliği bilindiğinden beri insanlar da menekşenin şarabına can verir olmaktadırlar ki bu da hem sevgiliye ulaşılmasa bile en azından menekşe şarabını elde etme imkânını, hem de menekşenin rahatlatmasını gözler önüne sermektedir.

2.3.4. Erik

El-Bâbü’r-Râbi‘u Fî-Ma‘rifeti’t-Tiryâk

665- Ḳabżı ishâl idem dir iseñ eger
Şol erik bil ezib vireler

Tıpta Erik (Prune)

Gülgillerden beyaz çiçekli bir ağacın yemişidir. Erik çoğu ceviz büyüklüğünde kabuğu ince sarıdan kırmızıya mora kadar türlü renkte, tadı mayhoş veya tatlı; etli; sulu, tek ve sert çekirdekli bir yemiştir. B vitamini bakımından zengindir.

Sinirleri kuvvetlendirir, vücudun rahatlamasını sağlar. Zihinsel yorgunluğu, karaciğer şişliğini ve kabızlığı giderir. Böbrekleri dinlendirir, kansızlığı giderir. Kalbi kuvvetlendirir, iştah açar ve hazmı kolaylaştırır. Romatizma mafsal kireçlenmesi ve nikriste faydalıdır. Çekirdekleri de bağırsak solucanlarını düşürmekte kullanılır.

Edebiyatta Erik

Erik, âlû (f)

Erik şekli, yapısı ve tadı ile konu edilmiş; ekşiliğine, sulu olmasına dikkat çekilmiş ve mühre (bir çeşit yuvarlak şey, cam boncuk) yle aralarında benzerlik kurulmuştur.

Eriklerle yüzin zeyn it anı ayvâ ile gönder
Eger la'lünden alma isteye ağyâr şeftâlû
(Zati 1230/4)

Mühre-i âbgînedür âlû
Oldı la'lî devâtı şeftâlû
(Nâbî ms 8/109)[58]

Değerlendirme

Cerrahnâme'de kabızlığı gidermek için ezilip hastaya verilmesi tavsiye edilen eriğin bugün de aynı kullanım için tavsiye edildiğini görmekteyiz. Ancak klasik şiirmizde pek de rastlanmayan erik yukarıdaki beyitlerde de görüleceği üzere şekli

[58] Gülhan, Abdülkerim, "Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic, Volume 3/5 Fall 2008.

yönüyle ele alınmış, doğrudan sevgilinin bir sıfatı olarak kullanılmamıştır. Ancak sevgiliye eğer yabancılar dudağından kâm almak isterse kendini eriklerle süsleyip göndermesi söylenmektedir. Böylece ekşi gibi görünme, kimsenin dikkatini çekmeme, başkası tarafından beğenilmeme hali sağlanmış olacak, bu da elbette şairin işine yarayacak, sevgili ağyardan, rakiplerden korunmuş olacaktır.

2.3.5. Fülfül

Devâ'-ı Frenk

280- Ola miḳdârı bu ḥabbuñ fülfül
Tâzeler âdemüñ tenüñ ter-i gül

İstiḫrâc-ı Dühn-i Ṭopalaḳ

556- Ṭopalaḳ fesligen daḫı fülfül
Her nebât u ḥubûb u nerkes ü gül

Ḥelvâ'-ı Ḥükemâ

575- Dâr-ı Çîni ile za'ferândan
Dâr-ı fülfül ü ḳâḳule añdan

Eczâ'-ı Tiryâk

701- Mürr ü ḳuşt u sezâb u hem sünbül
Mürr-i ṣâfi ḳaranfil ü fülfül

705- Belesân ḥabbı dâr-ı fülfül bil
Hem bezirbenc ḳamu berâber ḳıl

Tıpta Fülfül (Karabiber)

(Piper Longum)

Karabibergiller familyasındandır. Diğer adı uzun biber. 5-10 metre boylarında, dik gövdeli, tırmanıcı, çok yıllık, odunsu bir bitkinin meyvelerinden elde edilen

baharattır. Bitkinin dallı bir köksapı vardır. Tek tek çıkan hoş kokulu ve yakıcı-acı lezzetli konik–silindirik meyveleri 2.5-3.5 cm uzunluk ve 5 mm genişliktedir. Bunlar tam olgunlaşmadan toplanır.

Bileşiminde reçine, uçucu yağ, piperin, piperlongminin, silvatin, guineensin, filfilin, sitosterol, metil piperat ve nişasta vardır.

Ağrıkesici, solucan düşürücü, cinsel gücü arttırıcı, bağırsak gazlarını giderici, balgam söktürücü, karaciğeri koruyucu, kanı temizleyici, kalbi güçlendirici etkileri vardır. Kötü tümörlere, astıma, bronşite, öksürüğe, sindirime, saraya, bağırsaklarda gaz toplanmasına, gut hastalığına, gırtlak yangısına, inmeye, romatizma ağrılarına, siyatiğe, bağırsak solucanlarına karşı etkilidir.

20-25 gramı şekerle tatlandırılıp günde iki kez yutulur. Öksürük için yakılıp dumanı genze çekilir, günlük ile birlikte dövülüp sırta yakı olarak vurulur.

Edebiyatta Fülfül (Karabiber)

Divan şiirinde sık yer alan tarımsal ürünlerden olan fülfül, "küçük ve siyah tohumcukları"ndan dolayı "sevgilinin beni" için temel bir benzetme ögesi olarak değerlendirilmiştir.[60]

Dâr-ı fülfül denilen bir çeşidi de vardır. Edebiyatta fülfül sevgilinin beni yerine kullanılır. Yine yıldız olarak da ele alınır.[61]

Dedim bu ne bendir bu ne dildir bu ne saçtır
Dedi biri bülbül biri fülfül biri gîsû
(Cem Sultan, G 263/4)

[60] Bayram, Yavuz, "Divan Şiirinde Tarımsal Ürünler", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı, Ankara 2007, s.81-96.
[61] [61] Pala, İskender, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Cilt: I-II, Akçağ Yayınları, s.174.

Âteşîn rûyunda cânâ hâl-i müşgînin gören
Nâr-ı sûzân içre sihr için konan fülfül sanır
(Mezâkî, G 134/2)

Şîrînligi lebinden alırsa ‘aceb mi hâl
Kevser suyuyla bitse olurmıs biber lezîz
(Helâkî, G 29/6)[62]

Divan Taramalarında Fülfül

Kametinle şîve fitneyle kıyâmettir hemîn
Ârızınla benlerin kâfur ile fülfül gibi
(Necâti Beg, G 628/6)

Nokta saçtı fülfülün evrâk-ı rengîn üstüne
Dâl yazdı sünbülün reyhân ile din üstüne
(Necâti Beg, G 543/1)

Zülfün ü halin her ki göre der
Sünbül-i terdir fülfüle düşdü
(Şeyhî, G 176/3)

Sevdâ-yı hâl-i yâr ile ey dil ‘aceb degül
Meyl-i karanfül ârzû-yı fülfül eylesen
(Bâkî, G 255/4)

Âteşîn ruhsârı üzre hâli vasfında sözüm
‘Âşık-ı bî-dillerün agzın yakar fülfül gibi
(Bâkî, G 532/3)

[62] Bayram, Yavuz, “Divan Siirinde Tarımsal Ürünler”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı, Ankara 2007, s.81-96.

Ey hâl pâs-bânı mısın sen o gerdenin
Kâfûr içinde habbe-i fülfül müsün nesin
(Nedim, G LXXIII/4)

Attâr şûhu gerden-i pür hâlin eğdirip
Bir kabza habb-ı fülfülü kâfûr-i nâbe kor
(Nedim, G XXIX/4)

Değerlendirme

Tıpta fülfül, ağrı kesici, gaz giderici, balgam sökücü, kan temizleyici gibi unsurlarla karşımıza çıkmaktadır. Şekerle tatlandırılarak içilmesi, yakılarak dumanının genze çekilmesi de diğer dikkat çekici kullanım yöntemleridir. Nidâî ise fülfülü kimi zaman tek başına kimi zaman da farklı bitkilerle bir arada kullanılarak tedavi edici unsur olarak tercih edilmiştir. Şöyle ki, diş ağrısında dövüp unu yapılacak, frenk zahmetinde ilaç yapılıp kullanılınca teni tazeleyecek, yağı çıkarılacak, farklı bitkilerle birleştirilip tiryak yapımında kullanılacak ve hatta helva yapımında bile kullanılacaktır.

Beyitler arasında yaptığımız araştırmalara gelince fülfülün siyahlığı, tane tane oluşu yönüyle sevgilinin beni ile arasında ilgi kurulmakta ve bu benzetme yönüyle sanatlar yapıldığı görülmektedir.

Şiirimizde karşımıza çıkan fülfülle eserimizdeki fülfül arasında bağı öncelikle farklı unsurlarla bir araya gelerek ortaya çıkardıkları sonuçla kurabiliriz. Cerrâhnâme'de fülfülün tiryak yapımında sümbül, karanfil, sezab, yerizbenc gibi bitkilerle karıştırılarak kullanıldığını, bu bütünlük içinde faydalı olduğunu, diğer unsurlarla tamamlandığını görüyoruz. Birinin eksikliğinin tedaviyi de yetersiz ya da etkisiz hale getireceği çok açıktır. Ve hepsinin kendi ölçüsü ile kullanılması, hele karabiberin özellikleri düşünüldüğünde kullanımında miktarına, az ama öz olması gerekliliğine de dikkat etmek gerekir. Şiirimize baktığımızda da tıpkı bu durumda olduğu gibi fülfülün yani sevgilinin beninin gerden, ruhsar, dudak, zülüf, kamet gibi unsurlardan ayrılmadığını görüyoruz. Tiryak yapımındaki bileşim gibi güzelliğin ortaya çıkmasında da bütün güzellik öğeleri bir araya gelecek; kaşı, gözüyle, dudağı, yanağıyla, gerdanı ve saçıyla

velhasıl sevgili bütün endamıyla varlığını âşığın gönül aynasında gösterecektir. Ancak bu tabloyu tamamlayacak olan bir nokta gibi küçük ve yerinde konmuş ben olacaktır. Böylece tiryak yapımında kullanılan ve tedavi edici özllliğini sergileme fırsatı bulan fülfül gibi ben de aşığı kendine çekme, varlığı ile kendine bağlama, rahatlatma hassasını ortaya koyacaktır.

Fülfülün yakılıp dumanının genze çekilmesi ile öksürüğün kesilmesi gibi sevgilinin vasfının anlatılması da âşıkların ağzını yakmaktadır. Âşıklar zaten gönülsüz ya da dilsizdir, yani "bî-dil"dir. Belli mi dir, belki de öksürüğün kesilmesi gibi fülfülün yakılması ile âşıkların gönlü/dili de anışla beraber oluşan dudak yangınında tutuşmuş, kesilmiş, yok olmuştur.

2.3.6. Gül

El-Bâbüs- Sâni Teşḫîş-i Emrâż-ı İnsân ve Mu'âlece-i Ebdân

158- 'Ârif olanlara yeter bir gül
Nev'-i diger kelâma gir ḳul ḳul

Devâ'-ı Ṣudâ'

181- Issıdan olsa gülṣuyı kâfur
İt ṭılâyı ḳabaḳ yaġı sür

Devâ'-ı Diger Yaġlama

311- Maṣṭaki günlük ile zincifre
Zeyt ü gül ṣuyı dühni verd-i tere

Devâ'-ı Ṭalâk

377- Gül yaġı birle ov anı muḥkem
Yumşayınca tamâm bunı it hem

İstiḫrâc-ı Dühn-i Ṭopalaḳ

556- Ṭopalaḳ fesligen daḫı fülfül
Her nebât u ḥubûb u nerkes ü gül

Tıpta Gül (Rosaceae)

Kültür yetiştirilen bir bitkidir. 2 m kadar yüksek olup düz veya orak şeklinde kıvrık dikenlerle kaplı bir çalıdır. Yapraklar tüysü, mızrak biçiminde 5-7 yaprakçıklı, yaprakların üst tarafı ise sık kıllıdır. Çiçekler iri soluk pembe ile pembe beyaz renkte, sap kısmı beyaz sert kıllı, yapraklar tüysü kesik, 30 kadar iri taç yaprakları vardır. Meyveler eşkenar yumurta biçiminde veya uzunca eliptik, çıplak veya seyrek bezli hav bulunur.

Zayıflatıcı ve solucan düşürücü tesirdedir. Gülyağı mevzii ağrı kesici, iltihaplanmaya karşı, spazmolitik, safra çıkartıcı, antialerjik, kan damarlarını genişletici, kalp atışlarını düzenleyici, sinirleri sakinleştirici tesirdedir. Son zamanlarda yapılan ilmi incelemelerden anlaşıldığına göre gül yaprağı (hafif yumuşatıcı araç olarak gebe ve ağır hastalara çok yararlıdır), kabıza karşı solucanlara karşı kullanılır. Gülyağı düz kaslı organların (bağırsak, safra, mesane, rahim) spazmında, safra yolları iltihabında ve bunların fonksiyonel zayıflığında, diskenli bronşlu astım, kalp atışları bozukluklarında kullanılması tavsiye olunur. Gülyağı birçok merhemin terkibine girer, gülyağı her türlü deri iltihaplarına karşı başarı ile sonuçlanır. Gülsuyunun göz iltihapları, diş etleri iltihabı, diş ağrısı, baş ağrısı gibi hastalıklarda kullanılması tavsiye edilir. Gül çiçek yaprakları halk tababetinde kan tükürme, grip, sinir hastalıklarına karşı kullanıldığı gibi yukarıda yazılan hastalıkların hepsine karşı da kullanılır.

Edebiyatta Gül

Klasik Türk şiirinde en çok sözü edilen çiçek güldür. Sevgilinin sembolü olarak kullanılan gül, sevgilinin bütün özelliklerini taşır. Renk, tazelik, incelik, narinlik, naziklik ve nazlılık hem gülün hem de sevgilinin özelliklerindendir (Kurnaz, 1996: 220). Gül, sevgilinin yüzü, yanağı ve dudağı gibi en çok dikkat çeken ve en güzel uzuvlarıyla benzerlik gösterir (Bayram, 2007: 211). Gerek koku gerekse renk

bakımından çok güzel olan gül, daima tazedir. Bu yönüyle bağın, çemenin ve baharın vazgeçilmez bir öğesidir. Baharın diğer adının gül olması da güle verilen önemden ileri gelir. Sevgilinin yanağı, yüzü, dudağı, kulak memesi, boyu, endamı; şekli, rengi, tazeliği, çekiciliği ve güzelliği yönüyle güle benzetilir. Gül, birçok beyitte doğrudan doğruya sevgili için kullanılır. Çiçeklerin sultanı nasıl ki gülse, güllerin sultanı da sevgilidir.[63]

Doğu edebiyatlarında bilhassa güzelliği ile adından sıkça söz edilen gül, Türkler tarafından da eski devirlerden beri bilinmekte olup edebiyatımızda yoğun kullanılan motiflerden biridir. Farsçada genel anlamı çiçek olan gül, edebiyatımızda gül, gül-i bâdâm (badem çiçeği), gül-i yâsemen (yasemin çiçeği) gibi ifadelerle aynı mânâda kullanılmıştır. Gül, edebiyatımızdaki konumuyla, genellikle sevgilinin sembolü olarak kabul edildiğinden şâirlerin ilham kaynağı ve çiçeklerin de sultanı olarak değerlendirilmektedir. Divan şiirinin güle dair kullanım formları içinde zaman zaman beyaz gülden ve âşığın yüzünü hatırlatması bakımından sarı gülden bahsedilmekle birlikte, bu çiçeğin asıl ifade ediliş tarzı kırmızı gül biçiminde kullanılmasıdır. Bununla birlikte gül, çeşitliliği, tazeliği, güzelliği, nazik ve nazenin oluşu, narinliği, inceliği ve mağrur duruşu gibi değişik formlarda teşbih ve mecaz unsuru olarak sevgiliyi ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Sevgilinin boyu, yanağı, yüzü gibi güzelliğini tamamlayan unsurlar, gül merkezli terkiplerle dile getirilmiştir ifadelerinde kullanıldığı biçimiyle gül, gül-i sad-berg (yüz yapraklı gül, katmerli bir gül çeşidi), gül-i ter, tâze gül (taze, taravetli gül), gül-i ra'nâ ve ra'nâ gülü (içi kırmızı, dışı sarı gül) kalıplarıyla[64] kullanılmıştır.

Lâle reşk-i ruh-ı gül-gûnun ile pâ-der-gil
Gam-ı zülfünle perîşân u mükedder sünbül
(Bâkî, K 24/36)

[63] Erol, Nazmi, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 9, Haziran 2012, s.145-157.

[64] Yazar, İlyas, Necâtî Bey'in Gazellerinde Açan Çiçeklerin Sultanı "Gül" ,**Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 4/8 Fall 2009.

Hakkâ budur ki şimdiye dek râst gelmedüm
Kaddün gibi nihâle eyâ serv-i gül-‘izar
(Bâkî, G 101/4)

Tâze dâğımla ser ü sîne n’ola zeyn olsa
Kûh u deşt ey yüzi gül lâle-i hamrâ yiridür
(Bâkî, G 6/3)

Dehen-i gonca-i ter dürlü letâif söyler
Gülüp açılsa ‘aceb mi gül-i rengîn-ruhsar
(Bâkî, K 18/22)

Gül yüzün vasfında bülbül kılsa elhânı dürüst
Bağda bir goncanın kalmaz girîbânı dürüst
(Bâkî, G 22/1)

Dil-i mecrûha şifâ-bahş ruh u la’lündür
Gül-be-şekker bulur kuvveti tab’-ı bîmâr
(Bâkî, K 18/46)

Miyânın rişte-i cân mı gümiş âyîne mi sînen
Bînâgûşunla mengûşun gül ile jâledür gûyâ
(Bâkî, G 6/4)

Ten-i pâki ‘arak-rîz olmış ol serv-i gül-endâmun
Dökilmiş sâye-i Tûbâ bihişt-i câvidân üzre
(Bâkî, K 8/2)

Allar geymiş hırâm eyler nihâl-i gül gibi
Günde ‘uşşâkın hezârın zâr ider bülbül gibi
(Bâkî, G 532/1) [65]

[65] Erol, Nazmi, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 9, Haziran 2012, s.145-157.

Sahn-ı gül-zara ki kurdı şâh-ı gül eyvân yine (Necâti Bey, 477-5b/s. 363)
Bülbül ol deñlü letâ'if söyledi kim şâh-ı gül (Necâti Bey, 624-2a/s. 429)
Sinem üzre zahm-ı peykânuñ kızıl güldür baña (Necâti Bey, 15-1b/s.156)
Kızıl gül gibi ben bed-nâma karşu (Necâti Bey, 439-2b/s. 346)
Şu resme kim gül-i sad-berg ola hezâr ile bir (Necâti Bey, 193-1b/s.237)
Kızarur çihre-i zibâsı nitekim gül-i ter (Necâti Bey, 72-4/s.182)
Ey yüzi tâze gül bu 'alemdür (Necâti Bey, 66-3/s.180)
Bülbülüñ ahından almaz ol gül-i ra'nâ dirig (Necâti Bey, 55-3a/s. 174)
Ey gül-i ra'nâ kulakdan 'âşık itmişdür beni (Necâti Bey, 82-2a/s.187)
Ol nihâl-i gül-i ra'nâ beni çün hak ister (Necâti Bey, 111-2b/s.200)
Ey gül-i ra'nâ hazer kıl dîde-i hûn-âbdan (Necâti Bey, 383-5b/s.321)
Ol gül-i ra'nâ Necati bir kerecik bakmadı (Necâti Bey, 648-6a/s.440)
Bu lutf ile ra'nâ güli bâg-ı cinânda görmedük (Necâti Bey, 291-4b/s.281)[66]

Divan Taramalarında Gül

Alınıpdır lâle rengi ol gül-i sir-âbdan
Kuruyubdur lâ'l kanı ol iki ünnâbdan
(Necâti Beg, G 383/1)

Bâğ-bân-ı lûtf zülf ü ârız ü ruhsârdan
Ab üzre gül döşer gül üstüne sünbül döşer
(Necâti Beg, G 936/3)

'Ârız u ruhsâr ü zülfün ey letâfet gülşeni
Biri güldür biri karanfil biri sümbüldür bana
(Necâti Beg, G 15/6)

Gül yüzünde zülfün örter hatt-ı reyhânı dürüst
Kim görüpdür kâfiri hıfz ede Kur'ânı dürüst
(Necâti Beg, G 36/1)

[66] Yazar, İlyas, Necâtî Bey'in Gazellerinde Açan Çiçeklerin Sultanı "Gül", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/8, Fall 2009.

Nergislerini ko uyusun gül yüzünde kim
Olur bahâr günleri hâb-ı seher leziz
(Necâti Beg, G 54/3)

Sünbülün saldıkça gül-berg üzre ol mâh-ı Huten
Sanki âhu deşti Çîn üstüne müşk-i ter saçar
(Şeyhî, G 20/2)

Bâd- sabâ her subh-dem bustâna seyr et iste yol
Ol yanağı gül kandadır ol zülfü sünbül nicedir
(Şeyhî, G 35/2)

Yüzün gülüne saçılan aceb ne sümbüldür
Ki yüz safâyile gülşen yüzün mükedder eder
(Şeyhî, G 45/2)

Lâle bigi hurrem ol nergislerimin yaşına
Gül yüzü handân gerek çün ebr-i nîsân vaktidir
(Şeyhî, G 46/5)

Gül gülmesin yüzüne kibî-reng ü fer gider
Nergis görünmesin gözüne bî-bâzâr gider
(Şeyhî, G 50/1)

Şâh-gül-ruh ferş-i devlette haberdâr ola mı
Yastanıp döşendiğinden hâr ile hârâ garîb
(Şeyhî, G 5/5)

Hüsnün gülü kokusunu bir şemme nevbahâr
Kesb etse kılmayayıdı gün yelleri gezend
(Şeyhî, G 14/6)

Ol dürc-i cevâhir mi ya dürden sadef-i pür
Yâ hokka-i la'lîn ki dolu gül-şekeri var
(Şeyhî, G 16/3)

Ne yüz ile yüze yüz ola gül yüzün ile
Yâ lâle yanağın inisi ne ciğeri var
(Şeyhî, G 16/4)

Çihre gül sîne semen çeşm-i mükehhal nergis
Hat çemen gonca dehen ca'd-ı mu'anber sünbül
(Bâkî, K 24/4)

Gül ü nergis yine altun benekli câme geymişler
Libâsı lâlenün eğninde bir dîbâ-yı zîbâdur
(Bâkî, G 135/5)

'Ârız-ı gül-gûnun üzre hâl-i fettânun senün
Fitneden hâlî degül her lahzâ âl üstindedür
(Bâkî, G 124/2)

Ten-i pâki 'arak-riz olmış ol serv-i gül-endâmun
Dökülmiş katre-i şeb-nem nihâl-i ergavân üzre
(Bâkî, K 8/2)

Ârızın gül gül açıptır mey-i gül-gûn tâbı
Veh ki bir gülden açılmış nice gül-zâr sana
(Fuzûlî, G XVI/4)

Bâğâ seyr et bu ruh-ı la'l ile kim gonce vü gül
Göstere hûn-ı dil-û dîde-i hun bâr sana
(Fuzûlî, G XVI/5)

Ey Fuzûlî bil ki ol gül-ârızı görmüş değil
Kim ki ayb eyler benim çâk-i girîbânım görüb
(Fuzûlî, G XXXII/7)

Ehl-i temkînem beni benzetme ey gül bülbüle
Derde sabrı yok onun her lâhza yüz feryâdı var
(Fuzûlî, G XCV/4)

İşitse gül yüzünün vasfı ile eş ‘ârım
Yakayı lâle gibi gonca çâk çâk eder
(Hayâlî, K 3/16)

Bî-vefâdır gül ol ey bülbül çemenden bir yana
Edelim şûrîdelik sen bir yana ben bir yana
(Hayâlî, G 21/1)

Haddin olalı ey gül-i handân benefşelik
Oldu mahabbet ehline seyrân benefşelik
(Hayâlî, G 279/1)

Nâ-şigîbâyî-i bülbül n’ola efzûn olsa
Söyledi derdini gûş-ı güle mestâne sala
(Nâ’ilî, G 10/3)

Ey Nâ’ilî müessir olup âh-ı andelîb
Ruhsâr-ı gülde zâhir olur gâh gâh tâb
(Nâ’ilî, G 20/5)

Mestâneliğim bir büt-i sîmîn-ten içindir
Kan ağladığım bir gül-i ter-dâmen içindir
(Nâ’ilî, G 42/1)

Ne bilür perveriş-i ebr-i bahâr-ı feyzin

Gül-i vasfın çemen-ârâ-yi bahâr eylemeyen
(Nedim, K I/67)

Turfa sihretmiş zemîn-i ârız-ı gül-fâmına
Bir çemen-zâr eylemiş peydâ rek-i firuzeden
(Nedim, G CII/2)

Değerlendirme

Cerrahnâme'de gül; yağı, suyu, yaprakları, bütünüyle kendisi ile pek çok farklı şekillerde tedavide tercih edilmiştir. Gül yağı ile vücudu ovmanın, çeşitli tiryak yapımında kendisinden faydalanmanın, başka bitkilerle birleştirilip kullanımının tavsiye edilidği gül bugün de hem modern tıpta hem halk tababetinde birçok rahatsızlığın tedavisinde kullanılmaktadır. Eserimizde de gördüğümüz gül yağının ağrı kesici olmasının yanında kalp atışlarını düzenlemesi, sinirleri sakinleştirmesi, göz, diş, baş ağrısına son vermesi gibi faydaları ile kullanılmıştır.

Klasik şiirimizde gül, sevgilinin en çok sıfatlandırıldığı, benzetildiği bitkidir. Rengi, kokusu, tazeliği, narinliği, duruşu gibi çeşitli özelikleriyle sevgilinin öncelikle yüzü, yanağı ile teşbihlere konu edilmiş, boyu ile de bağlantı kurulmuştur. Sevgili, koynuna girilecek bir gül, dudağı şifa dağıtan gül-be-şekker, yanağı ve yüzü bir letafet gülşeni, endamı gül, çehresi gül, yaratılışı güldür. Sevgili kimi zaman baştanbaşa bir güldür ve güle ait bütün güzellikler sevgilide vardır.

O halde baştanbaşa bir gül olan sevgiliyi görmek sinirleri sakinleştirmez, yokluğunda ağlayan gözün, hasretiyle dertlenen başın ağrılarına son vermez mi? Sevgiliyi görememe, ona ulaşamama gibi bir büyük elemin hasta ettiği kalp, sevgilinin uzaktan görünmesiyle bile kendine gelmez mi? Her ne kadar yine çarpıyor, çırpınıyor olsa da kalp bu çırpınış elbette sevgilinin yokluğundaki gibi bir çaresizlik göstergesi değil, sevinçten gelen ve iyileşme, rahatlama belirtisi gösteren bir haldir. Şu durumda gülün tedavi edici özelliği hem tıbba hem aşka varlığıyla damga vurmaktadır.

2.3.7. Hardal

Devâ'-ı Bahaḳ u Baraṣ

328- Şeyṭarac toḫmı turb ḳızıl boya
Kenderis ḫardalı havâna ḳoya

Tıpta Hardal (Brasscia alba – sinapsis)

Turpgiller familyasındandır. 30-150 cm boylarında canlı yeşil parçalı yaprakları mayıs- eylül aylarında küçük salkımlar halinde açan 4 taçyapraklı sarı çiçekleriyle tanınan otsu bitkilerdir. Kapsül biçimli uzunca silindirik meyveleri dallarda yatay bir şekilde yer alır ve bir kuş gagasını çağrıştırır, içinde ortalama 2 mm uzunluğunda küçük, küremsi, kırmızımtırak- kahverengi 4-8 tohum bulunur.

Akhardal ile kara hardalın ana yurdu Anadolu ve Akdeniz bölgesi, esmer hardalınki Hindistan'dır. Kırlarda, döküntülerde, kireçli topraklarda kendiliğinde yetişir. Üretimi tohumla yapılır. Ekimden yaklaşık iki ay sonra kapsüller açılmadan önce hasat edilir. Kapsüller sıcak, kuru, havadar ve temiz bir yere serilir. Kuruyunca avuçla ovuşturulunca tohumlar kabuklarından ayrılır.

Hardalın terletici, iştah açıcı, sindirim kolaylaştırıcı, rahatlatıcı, gevşetici, kan dolaşımını uyarıcı, romatizma ve eklem ağrılarını dindirici, basuru köreltici etkileri vardır. Akhardal kronik kabızlıkları geçirir, idrar söktürücüdür. Bademciği, öksürüğü, anjini iyileştirir. Kara hardal bunlara ek olarak uyarıcıdır, ateş düşürür, mide dostudur, yakı, lapa, losyon olarak dışarıdan uygulanmayla iç organlardaki iltihaplanmalara, nezleye, anjine, öksürüğe, boğmacaya, romatizma ve sinir sistemi ağrılarına karşı kullanılır. Baygınlıklarda kalp üzerine hardal konur, akciğer ve beyinde kan toplanırsa hemen el ve ayaklara hardal banyosu yaptırılır. Lumbago, siyatik ve öteki birçok ağrı hardal karşısında geriler. Ancak cildi duyarlı kişiler kullanmamalıdır, tahriş edebilir. Ayrıca midesi hassas olanların karaciğer damar sertliği ve yüksek tansiyonu olanların kullanmamasında yarar vardır. Alerji yaratıcı olduğu için 3 yaşından küçükler kullanmamalıdır.

Edebiyatta Hardal

Hardal, divan şiirinde küçüklüğü ve önemsiz olması açısından değerlendirilmiştir.

Bir menzil-i bâlâya erişti nazar etse
Dünyâ görünürdü ana hardal gibi ednâ
(T.Yahyâ, K 1-25)

Âh kim yanında ey meh-rû kara tağlarcadır
'Âşıkın bir dâne-i hardalca noksânı hemân
(T.Yahyâ, G 302-2)[67]

Değerlendirme

Nidâî tarafından şeytarac tohumu, turp gibi bitkilerle karıştırılarak tedavi ediciliğinden yararlanılan hardal modern tıpta da kendisinden faydalanılan bir bitkidir. İştah açıcılığı, sindirimi kolaylaştırıcı etkisi, kan dolaşımına faydası, yakı, lapa, losyon olarak da kullanılmasının mümkün oluşu gibi hassaları haiz bir bitki halinde karşımıza çıkmasının yanısıra alerjik etkilerinin de bulunması yönüyle dikkatle kullanılacak bir bitkidir.

Hardalın divan şiirimizde aşığın kendini sevgili yanında küçük görmesi, tasavvufi manada da dünyanın değersizliği açısından değerlendirildiğini görmekteyiz. Hardal, doğrudan sevgilinin tasvirinde kullanılan bir unsur olarak tercih edilmemiştir. Ancak sevgilinin nazarında âşığın hardal kadar küçük bir noksanının dağlar kadar büyük olduğu belirtilmiştir. Bu şekilde sevgilinin acımasız, merhametsiz oluşu, vefasızlığı vurgulanmıştır.

Cerrahnâme'de taneli ve küçük hali ile farklı bitkilerle biraraya gelerek sıkıntıları gideren hardal, şiirimizde küçük de olsa büyük etki yapabilecek oluşu ile

[67] Bayram, Yavuz, "Divan Siirinde Tarımsal Ürünler", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı, Ankara 2007, s.81-96.

tıptaki yeri ile örtüşmektedir. Çünkü küçük hatalar büyük kırgınlık ya da kızgınlıklara sebep olabilmekte, yapılan pekçok iyi davranışı bir küçük hata yok edebilmektedir. Sevgili de âşığın hardal tanesi küçüklüğündeki hatasını dağlar büyüklüğünde saymaktadır.

2.3.8. Hurma

Devâ'-ı Ḥapsü'l-Ḥayż
499- Bunları öd ile yoġur ṣâfî
Ḫurma çekirdegince ḳıl ṣâfî

Tıpta Hurma (Şecere-i Temir)

Hurmagiller familyasından sıcak ülkelerde yetişen ve boyu 30 metreyi bulan bir ağacın meyvesidir. Ağacın gövdesi sütun biçiminde, yaprakları büyük ve dilimlidir.

Hurma kalp ve damar hastalıkları başta olmak üzere kansere karşı korunmada da oldukça etkilidir. Bronşit, öksürük ve soğuk algınlığı şikayetlerini ortadan kaldırır. Lif mineral ve fenol açısından oldukça zengin bir besin maddesidir. Kalp dostu olarak bilinen elmada daha çok bakır ve çinko bulunurken hurmada sodyum, potasyum, magnezyum, kalsiyum ve demir iki kat daha fazladır.

Hurma aslında her öğünde yenilebilecek bir meyvedir. Mineraller açısından oldukça zengindir. Kansere karşı koruyucu olduğu bilinir, boğaz ağrısını keser. Kemik hastalıklarına da faydalıdır.

Edebiyatta Hurma

Hurma (rutab), tadı, rengi, şekli, fidanı ve çekirdeği sebebiyle konu edilmiştir. Aşığın yaraları ile sevgilinin dudağı, renk ve şekil yönüyle hurmaya, kalbi sertliği yönünden çekirdeğine; boyu da fidanına benzetilir. Hurmanın daha çok hacdan getirilen

değerli bir meyve olmasına, çekirdeğinden tespih tanesi yapılmasına da işaret edilmiştir.[68]

Divan Taramalarında Hurma

Yüzün görene erse nola lâ'l-i şeker-hâ
Erzân olur ey şir-dehen Ka'bede hurmâ
(Necâti Beg, G 18/1)

Verir haber-i lâ'lüni bâd-ı seher kuyun
Labûd getirir Ka'be misâfirleri hurmâ
(Necâti Beg, K 1/4)

Dilde peykânından ayrılmaz hayâli hâlinin
Gûyiyâ tıfl-ı habeştir Ka'be'de hurma satar
(Hayâlî, K 69/3)

Değerlendirme

Cerrahnâme'de hurmayı tedavi bitkisi olarak değil çekirdeğinin ölçü birimi olarak kullanıldığı bir bitki olarak görmekteyiz. Yine de metinde geçtiği için burada hurmaya yer vermeyi uygun bulduk. Hurmanın tıpta dikkat çeken yönlerinden biri kalsiyum, potasyum, demir gibi zengin bir mineral deposu olması ve bu özelliği ile de kalp-damar hastalıkları bir de kansere karşı güçlü bir koruyucu olmasıdır.

Şiirimizdeki yerine gelince yukarıdaki açıklamadan ve örnek beyitlerden de gördüğümüz gibi hurma sevgilinin dudağı, boyu, kendisi için kullanılmıştır. Hatta sevgilinin verdiği dert bile hurma gibi tatlı olması yönüyle beyitlerde karşımıza çıkmaktadır. "Kabe'den getirilmesi, Kabe'de satılması" gibi vurgulamalarda da sevgiliye atıfta bulunulmaktadır.

[68] Gülhan, Abdülkerim, "Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", T**urkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic** Volume 3/5 Fall 2008

Sevgilinin hayali hep gönüldedir, kalptedir; kalbe iyi gelen şey de hurmadır. Ve sevgili hurma satan bir çocuktur ki âşık bu sayede iyileşecektir. Sevgilinin şeker dudağına hasretle yanmakta olan âşığa her vakit rengi ile şekli ile hurmaya benzeyen dudaklar lazımdır ki bu da hurmanın her öğün için tüketilebilecek ve faydası görülecek bir bitki oluşu ile de örtüşmektedir. Hurma yiyen insanların genel olarak rahatlayacakları, birçok hastalığa karşı kendilerini koruyacakları gibi sevgilinin dudağına kavuşan âşık da rahatlayacak, hasret, gam, ızdırap yükünü atacak, sevgili ile beraber olduğu müddetçe de gelebilecek sıkıntılara göğüs germe gücünü kendine bulacaktır.

2.3.9. İncir

Devâ'-ı Sigil

466- Daḫı incir-i puḫte arpa unı
Giderir üstine ururssa bunı

El-Bâbü'r-Râbi'u Fî-Ma'rifeti't-Tiryâk

687- Noḫud incir ile alub kemnûn
Ṣuyıla ḳaynat anı bir dün ü gün

Tıpta İncir

Dutgillerden asıl vatanı Akdeniz kıyıları olan yaprakları geniş ve dilimli bir ağacın meyvesidir. Armut biçiminde ve büyüklüğünde yumuşak, çekirdekleri darı şeklinde tatlı bir yemiştir.

Bağırsakları yumuşatır. Kabızlığı giderir. Mide tembelliğini tedavi eder. Vücudu ve sinirleri kuvvetlendirir. Enerji verir. Nekahat devresini kısaltır. Bronşit, öksürük ve boğaz ağrılarında faydalıdır. Bronşları yumuşatır. Çıbanların olgunlaşmasını sağlar. Lapası, yanık ağrılarını keser. Dallarından akan süt, nasır ve siğilleri giderir. Basurda faydalıdır. Nezle ve sıtmada da kullanılır.

Edebiyatta İncir

İncir (tîn), Kur'an'da adı geçen bir meyve olması yanında; yanak ve dudak için teşbih unsuru olmuştur.[69]

Divan Taramalarında İncir

Olur mefhûm her şîrînin olmak telh encâmı
Kelâm-ı Hakda der-pey gelmesinden tîn zeytûnun
(Nedim, G LVII/7)

Va'iz-i çesm-i gürisne piç ü tâb-ı cû' ile
Mevsim-i iftârda ve't-tîni ve'z-zeytûn okur
(Nedim, G XXVII/5)

Değerlendirme

Cerrahnâme'de siğil tedavisinde kullanılan, suyla kaynatılarak faydasının görüleceği anlatılan incir, modern tıpta da kabızlığı, mide tembelliğini gidermede, enerji vermede, sinirleri kuvvetlendirmede kullanılır. Dallarından akan sütünün siğillere iyi gelmesi de eserimizdeki bilgi ile ortak bir yön olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şiirimizde ise incir, sevgilinin dudağı ve yanağına benzetilmesinin yanı sıra, sevgilinin cennet gibi güzel yüzü görüldüğü zaman cennette verileceği söylenen incir ve nara ihtiyaç bırakmama ve aşığın sevgilinin dudaklarına hasretle içi yandığında serinletecek, ferahlatacak olması yönüyle de şiirde kendine yer bulmuştur. Ayrıca hem Kuran'da geçmesi hem de iftar vaktinde sofrada aranan iki bitki olması ile divan şiirimizde zeytinle beraber anılmıştır.

[69] Gülhan, Abdülkerim, "Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", **Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic,** Volume 3/5 Fall 2008.

İncir, siğillerin tedavisinde kullanılmakta ise, incir gibi tatlı olan dudaklar ve yanaklar da kalpte açılan siğil gibi kalıcı yaralara iyi gelmektedir. Sevgilinin dudaklarına ve yanaklarına ulaşmak âşığın her dem hasretle, acıyla kıvranan kalbine elbette iyi gelecektir. Âşık enerji kazanacak, yıpranan sinirleri güçlenecektir.

2.3.10. Kabak

Devâ'-ı Ṣudâ'

181- Issıdan olsa gülşuyı kâfur
İt ṭılâyı ḳabaḳ yaġı sür

Tıpta Kabak

Kabakgiller familyasından, meyvesı sebze olarak kullanılan, otsu bir bitki cinsidir. Kökü saçak şeklindedir. Gövdesi sürüngen, köşeli, ince ve çok uzundur. Üzerinde sert ve kısa tüyler bulunur. Yaprakları büyük, kaba, tüylü; çiçekleri sarıdır. Meyvesi, etli ve suludur. İçinde kabak çekirdeği denilen pek çok tohum vardır.

Kabak, idrar söktürür ve idrar tutukluğunu giderir. Böbrek ve mesane iltihaplarını temizler. Prostattan doğan şikayetleri giderir. Mide ve bağırsaklara yumuşaklık verir, kabızlığı giderir. Basuru olanlar için faydalıdır. Yüksek tansiyonu düşürür. Göğsü yumuşatır, öksürüğü keser. Helvacıkabağının çekirdekleri bağırsak kurtlarının düşmesine yardımcı olur. Lapası dıştan tatbik edilecek olursa boğaz ağrılarını ve kadınlarda görülen akıntıyı keser.

Edebiyatta Kabak

Anadolu'da su kabağını kurutup içini çıkarırlar. Bunu tuz, sirke kabı, maşrapa olarak kullanırlar. Eskiden şişe bol olmadığı, cam ve billurdan yapılmış eşyayı zenginler kullandığı ve ağırlığından cübbe altında taşınamadığı için şarap bu kabakların

büyüklerine konurdu. Biraz küçüğü kadeh yerinde kullanılırdı. Kabak edebiyatımızda son asra kadar yaşamıştır.[70]

Divan Taramalarında Kabak

Kanlı yaşdan gözümün iki kabağı doludur
Bir dolu içmeğe ol bana neden nazlanır
(Necâti Beg, G 109/3)

Bezm-i hüsnünde lebin devrinde gamzen sâkiye
Bir kadehden mest olup düşmüş kabağun yasdanur
(Necâti Beg, G 195/2)

Kıymazdı banâ gamze-i bed-mest sâkiyâ
Koltuk veziri olmasa yanındaki kabak
(Necâti Beg, G 273/2)

Hayâl-i çeşm-i mahmurun oturup dil otağında
Ciğer büryân edip her dem kabağım pür-şarâb eyler
(Şeyhî, G 63/3)

Kasd eyler ağzun öpmek içün dâ'imâ kabak
Olur boğazı iplü degülder sehâ kabak
(Bâkî, K 241/1)

Bezmünde gerçi sâğar-ı sahbâya baş eger
Bedr-i münîre dil uzadur dil-berâ kabak
(Bâkî, K 241/4)

[70] Onay, Ahmet Talât, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, Haz. Prof. Dr.Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul, 2009, s.256.

Yâd-ı lebünle ‘işret içün bûstânlara
Allâh çekildi bâde-i gül-gûn kabak kabak
(Bâkî, K 242/3)

Şem dikti bezm meydanında bir altın kabak
Attılar âh okların her yanadan pervâneler
(Hayâlî, G 73/2)

Seherde mest eden her andelîbi gonca câmından
Mey-i jaleyle dolmuş sûsenin çînî kabağıdır
(Hayâlî, G 103/3)

Dolduysa sâkiyâ mey-i gül-reng ile kabak
Seyr edelim diyâr-ı neşâtı ayak ayak
(Hayâlî, G 252/1)

Değerlendirme

Cerrahnâme’de baş ağrısı için yağından faydalanılması önerilen kabak bugün de çeşitli şekillerde tedavi amaçlı kullanılmaktadır. Göğsü, mide ve bağırsakları yumuşatması, lapasının dıştan tatbik edilirse öksürüğü kesmesi gibi birçok faydaya sahiptir kabak.

Divan şiirimizde ise kabak, sevgiliye ait bir teşbihle karşımıza çıkmamaktadır. Ancak su kabağı olarak kullanılmakta ve sevgilinin dudağına kavuşmanın bir sembolü halinde yer edinmektedir. Sevgili su içtikçe sevgilinin dudağına değecektir. Hatta sevgiliyle söyleşebilmek için bostanlara, bahçelere çekildiği, tenha bir köşede işret ettiğine değinilmektedir. Aşığın ağlayan gözlerinin şişmiş hali de içi dolu kabaklar gibi düşünülmüş, sevgilinin buna rağmen nazlanıyor olması dile getirilmiştir.

Şu durumda baş ağrısına iyi gelen, boğaza sürülünce öksürüğü kesen kabak gibi, şiirimizde de boğazı ipli olan böylece taşıma kolaylığına sahip bulunan kabak sevgiliye,

sevgilinin dudağına erişince gülmekte, gülünce ağrılar, acılar kesilmektedir. Hasta bir insanın gülmesi düşünülemez. Hasta insan ağlar, inler; baş ağrısının ya da öksürüğün bir insanı güldürmesi değil sıkıntılara düşürmesi söz konusudur. Bunun çaresi tıpta kabaksa, şiirde de güldüren kabaktır.

2.3.11. Kâfur

Devâ'-ı Ṣudâ‘

181- Issıdan olsa gülṣuyı kâfur
İt ṭılâyı ḳabaḳ yaġı sür

Tıpta Kâfur (Cinnamomum Camphora)

Defnegiller familyasındandır. 20-40 metre boylanabilen 2 bin yıl gibi çok uzun ömrü olan yapraklarını dökmeyen bir ağaçtır. Anayurdu Japonya ve Güney Çin olmakla birlikte Akdeniz ülkelerinde ve az da olsa ülkemizde yetiştirilmektedir.

Kâfur bu ağacın dallarının öğütülmesiyle elde edilen tozun su buharında damıtılmasından elde edilir. Renksiz ya da beyaz, özel ve güçlü kokulu acı ve yakıcı billursu bir maddedir. Dokunulduğunda yağlı hissi verir. Uçucu olduğu için kapalı kaplarda ve serin yerde saklanır. Zeytinyağında eritilerek kullanılması daha kolaydır. Bileşiminde bitkiye adını veren kâfur bulunur, terpen yapısında bir ketondur bu.

Kâfur az miktarda ağza alındığında sinir sistemi, solunum, kalp ve dolaşım uyarıcısıdır. Uyanıklığı ve dikkati artırır. Dışarıdan uygulandığında ağrı kesici ve mikrop öldürücüdür. Romatizma ağrılarına, kaşıntılara, bazı cilt rahatsızlıklarına iyi gelir. Bunun için 10-20 gram kâfur 100 gram alkolde ya da zeytinyağında eritilir ve sorunlu yere uygulanır.

Ölülerin ağız ve boğaz boşluklarına bir miktar kâfur konur ki mikrop öldürücü özelliğinden dolayı böcekler cesede yaklaşmasın. Yine güve yememesi için yünlü kumaşların yanına kâfur konur.

Eski Çin'den, İslam tıbbından, İbn-i Sina'dan bu yana kullanılan kâfurun mikrop öldürücü ve ağrı kesici etkisini modern tıp da kabul eder.

Edebiyatta Kâfur

Kâfur, Uzakdoğu ülkelerinde yetişen ve tıpta kullanılan bir çeşit bitki. Çiçeği papatya çiçeğine benzer. Asıl beyaz kâfur bu ağacın yapışkan olan zamkı imiş, renkli, yarı şeffaf ve kolay kırılan, kuvvetli kokan br madde imiş. Eskiden ölülerin varsa kokusu gitsin ve kabirde yılan vs. hayvanlar dokunmasın diye gözlerine, kulaklarına, burnuna ve yedi secde azasına pamukla suya karıştırılmış kâfur koyarlarmış. Bu yüzden kâfur kokusu ölüme delalet eder. Edebiyatta sevgilinin bedeni ve özellikle gerdanı kâfura benzetilir.[71] Şairlerimiz, sevgililerinin bedenlerini renk cihetiyle kâfura benzetmişlerdir.[72]

Divan Taramalarında Kâfur

Kametinle şîve fitneyle kıyâmettir hemîn
Ârızınla benlerin kâfur ile fülfül gibi
(Necâti Beg, G 628/6)

Ne iki peyk-i revandır bu hindû-yı kâfur
Getirir ilter elinde sahâyif-i a'mâ
(Şeyhî, K 3/29)

Her kim yüzünde benlerin görmüş değil bilmez nedir
Kâfûr ârız üzre ol hâl-i karanfül nicedir
(Şeyhi, G 35/2)

Hatundur şâm-ı zulmet gerdenündür şem'-i kâfûrî
Fürûzân olmaga gül-nâr haddünden alur nûrı
(Bâkî, G 547/1)

[71] Pala, İskender, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü,** Cilt: I-II, Akçağ Yayınları, s.276.
[72] Onay, Ahmet Talât, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar Ve İzahı, Haz. Prof. Dr.Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul, 2009, s.265.

Karanusuna anun kılma hande şem’ gibi
Dilersen ola yüzün ağ gibi nitekim kâfûr
(Hayâlî, K 1/2)

Misk ile kâfûrdan levh üzre ebrûlar mıdır
Ya güzellik şûhluk alnında yazılar mıdır
(Hayâlî, G 154/1)

Serteser zeyn eylemiş cism-i beyâzın hâller
Yâhud olmuş safha-i kâfûr hem pehlû-yı misk
(Hayâlî, G 271/2)

Olmamışdı nigehin tîgine cân teşne iken
Zahm âlûde-leb-i merhem-i kâfur henüz
(Nâ’ilî, G 143/7)

Hikmet ki derd-i aşkı ilâc-ı dil eylemiş
Kâfûr-ı hüsnü şu’le-mizâc-ı dil eylemiş
(Nâ’ilî, G 174/1)

Nâ’ilî şu’le-i hüsnün sakın âh-ı dilden
Şem’-i kâfur-ı şebistân-ı melahatdir o mâh
(Nâ’ilî, G 334/6)

Hatt-ı sebz olmuş bedîd ol gerden-i kâfûrdan
Ey aceb çıkmak zümürrüd ma’den-i billûrdan
(Nedîm, G CI/1)

Doğdu hurşîdi yine subh-ı behâr-ı hüsnün
Düğme-i zer değil ol gerden-i kâfûr üzre
(Nedîm, G CXXII/3)

Gerden-i sâf-ü beyâz öyle ki kâfûr gibi
Çeşm-i ebrûsu siyâh öyle ki semmûr gibi
(Nedîm, G CXLII/1)

Attâr şûhu gerden-i pür hâlin eğdirip
Bir kabza habb-ı fülfülü kâfûr-i nâbe kor
(Nedim, G XXIX/4)

Değerlendirme

Cerrâhname'de kabakla beraber baş ağrısı için kullanılmak üzere kendisinden söz edilen kâfura bugünün uygulamalrında da rastlıyoruz. Sinir sistemini kuvvetlendiren, dikkat ve uyanıklığı artıran bir yapıya sahip olduğunu görüyoruz.

Kâfura klasik şiirimizde de yer verilmiştir. Renginin beyazlığı nedeniyle kâfur, sevgilinin boynuna teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Öyle ki gerden ve kâfur kelimeleri hemen hemen hep bir arada karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin boynunun yanısıra teni, yüzü ve bedeni de kâfur ile özdeşleştirilmiştir.

Kâfur gibi bembeyaz bir ten, boyun, yüz, beden âşığın dikkatini kesinlikle çekecek ve bu dikkati hep uyanık halde kendi üstünde tutacaktır. O güzelliği gören âşık da baş ağrısından eser kalmayacak, esenlik içinde olacaktır. Bu haliyle kâfur tıptaki kullanımına ne kadar da uygun bir hal sergilemektedir.

2.3.12. Karanfil

Devâ'-ı Derd-i Çeşm
184- Çoḳ yimekden gerek ide perhîz
Zencebil ü ḳaranfil ü şûnîz

Ma‘cûn-ı Devâ-ı Misk

450- Mürrü mekkî ḳaranfil ü ‘ûdı
Buçuġar dirhem it bu mevcûdı

Eczâ’-ıTiryâk

701- Mürr ü ḳusṭ u sezâb u hem sünbül
Mürr-i ṣâfi ḳaranfil ü fülfül

Tıpta Karanfil (Dianthus Caryophyllu)

İki çenekliler sınıfının karanfilgiller familyasındandır. Karşılıklı eşsiz, sivri yapraklı, düğüm düğüm ince saplı 300 kadar çeşidi bulunan otsu süs bitkisidir. Yaprakları pembe, beyaz veya kırmızıdır. En çok bilinen türü çiçek karanfilidir. Çok hoş kokuludur, yapraklarından şurup yapılır.

Dağ karanfilinin çiçekleri balla karıştırılıp yenirse iktidarsızlığı giderir. Ateş düşürücüdür, terletir. İştah açar, mide üşütmesinden doğan şikayetleri giderir.

Edebiyatta Karanfil

Karanfilin hem güzel kokulu, sarı taç yapraklı çiçek hem de hoş kokulu bir baharat anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. “Testiye karanfil koymak, kumaşlara karanfil motifleri işlemek, gûşe-i destâra karanfil takmak, ağızda karanfil (kökü) çiğnemek” alışkanlıkları, klasik Türk şiirine de yansımıştır. Diğer yandan klasik Türk şiirinde karanfilin anlam çerçevesini; yara (zahm) ve ben (hâl) ile yüz, yanak, boy, göz, çene (zenehdân), zülf, güzel, gelin (‘arûs), sevgili, âşık, âbdâl, âbid, kuş ve yıldızlar (encüm) gibi değişik ögeler oluşturmaktadır.[73] Divan şiirimizde karanfil, koku ve şekil yönüyle saça benzetilmiştir.

[73] Bayram Yavuz, “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”, **Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,** Volume 2/4, Fall 2007

Yeni baş gösterip oynakladı sünbüldür zülf
Al dülbendde bir deste karanfüldür zülf
(Şeyh Gâlîb, G 161/1) [74]

Divan Taramalarında Karanfil

‘Ârız u ruhsâr ü zülfün ey letâfet gülşeni
Biri güldür biri karanfil biri sümbüldür bana
(Necâti Beg, G 15/6)

Her kim yüzünde benlerin görmüş değil bilmez nedir
Kâfûr ârız üzre ol hâl-i karanfül nicedir
(Şeyhî, G 35/2)

Dir gören tâze dağı başumda
Ne güzel kırmızı karanfül olur
(Bâkî, G 156/2)

‘Aşkunla kılup kâmetini dâl karanfül
‘Arz itdi sana mûy-ı sefîd âl karanfül
(Bâkî, G 284/1)

Seng-i bî-dâdumla serde zahmı hûnimün ki var
Gûşe-i destârda rengîn karanfüldür bana
(Bâkî, G 12/3)

Hecr-i hâr-ı yâr ile dağ üzre dağ ursam nola
Gülsitanın revnakı katmer karanfil vaktidir
(Hayâlî, G 144/4)

[74] Şahin, Kürşat Şamil, **Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç, Kaş, Kirpik, Hat**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Kılmaz isem zülf-i dildâr ile sünbül sohbetin
Tâze tâze dağ ile seyr et karanfil sohbetin
(Hayâlî, G 428/1)

Ey turra bâğ-ı hüsnde sünbül müsün nesin
Zülf-i nigâr yoksa karanfül müsün nesin
(Nedîm, G LXXIII/1)

Değerlendirme

Cerrahnâme'de göz ağrısında adının geçtiğini gördüğümüz karanfilin sümbül, fülfül ve zencefille birlikte kullanılması ile sağlanabilecek tedavi yönteminden bahsedilmektedir. Macun ve tiryak yapımında kullanılacak bitkilerden biri de karanfildir. Güzel kokusunun bu tercihte etkili olduğunu bugünkü kullanımlardan da anlamaktayız. Nitekim karanfille ilgili kullanım alanlarına baktığımızda çok hoş kokulu yapraklarından şurup yapımında yararlanıldığını görmekteyiz.

Klasik şiirimizde ise karanfilin şekil ve koku yönüyle özellikle saçla ilgili olarak kullanıldığını görmekteyiz. Saç kadar olmasa da yanakla arasında benzerlik kurulduğu da olmuştur.

Güzel kokusu ile macunların, tiryakların, şurupların aranan çiçeği olan karanfil, şairin de her zaman aradığı, kokusu ile kendinden geçip rahatladığı saça benzemesi yönüyle tıp ve edebiyatı ortak bir noktada birleştirmiştir. Nasıl ki rayihası ile şuruplara, ilaçlara güzel bir tat katmakta, içeni, kullananı rahatlatmakta, sakinleştirmekte ise saç da âşığı kokusu ve güzelliği ile rahatlatmaktadır.

2.3.13. Limon

Devâ'-ı Şükâk

269- Yüz direm daḳîḳ gendümi al
Âb-ı leymûn ile yoġur derḥâl

Devâ'-ı Frenk

283- Eyle otuz daḳîḳ gendümi vâr
Âb-ı leymûn ile yoġur tekrâr

Tıpta Limon (Lemon)

Limon ağacının açık sarı renkli, yumurta biçiminde kabuğu güzel kokulu, suyu ekşi olan meyvesidir. Kabuklarından limon esansı çıkarılır.

Cildin güzelleşmesini sağlar. Dişleri beyazlatır ve diş etlerini kuvvetlendirir. Ateşi ve tansiyonu düşürür, kanı temizler, susuzluğu giderir, kalbi kuvvetlendirir, damar sertliği ve romatizmada faydalıdır. Gribin çabuk atlatılmasını sağlar, mide, bağırsak ve idrar yollarındaki mikropları öldürür. Gıda zehirlenmesini önler, idrar söktürür, böbrek ve mesane kum taşlarının düşürülmesine yardımcı olur. Yüzdeki sivilceleri geçirir, karaciğer hastalıklarında faydalıdır, boğaz ve bademcik iltihabını giderir. Kansızlığı önler, fazla adet kanamasını önler, nasırları söker, mide ağrılarını dindirir, baş ağrılarını ve vücut ağrılarını keser, yüz çillerinde faydalıdır.

Edebiyatta Limon

Limon (limû, leymûn), rengi, şekli, narenciye türünden bir meyve olması yönünden konu edilmiş; sevgilinin gözleri, memeleri; aşığın yüzü limona benzetilmiştir.

Nar ağacları vü limon kaysı vü şeft-âlûlar
Güller ü zîbâ çiçekler hem nerenc-istândur
(Cem Sultan, K IX/6)[75]

Divan Taramalarında Limon

Turuncî gabgabuna el suna diyü rakîb ey mâh
Günüm eyvâ ile geçdi vü benzüm oldı leymûnî
(Bâkî, G 538/3)

Turunc-ı gabgabın ile bih-i zenahdânın
Gam ile çehremi döndürdü reng-i limona
(Hayâlî, G 489/2)

Limonî Hıtâyîde o pistâna nigâh et
Hiç böyle celi şa'şa'a nârenc bulunmaz
(Nedim, G XLV/4)

Değerlendirme

Limon, eserde suyu ile arpa ununun karıştırılarak kullanılmasıyla tedaviye katkı sağlayıcı bir özellik göstermektedir. Modern tıpta da susuzluğu gidermesi, kalbi kuvvetlendirnesi, baş ve vücut ağrılarına son vermesi ve mikropları öldürmesi gibi daha birçok etkisi ile kendine yer bulmuştur.

Şiirimizde sevgilinin gözlerine ve göğüslerine dair benzerliklerle kullanılmasının yanı sıra şair kendini de yüzünün sararması yönünden limonla bir tutmuştur.

Limon, çeşitli ağrılara son veriyor, mikropları öldürüyorsa sevgili de gözlerinin ümit verici bakışı ve göğüslerinin güzelliği ile hatta kendinin âşığa belki lütfen

[75] Gülhan, Abdülkerim, "Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", **Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic,** Volume 3/5 Fall 2008.

bahşedilmesi, verilmesi ile tüm aşk ağrı ve acılarını dindirecek, mikrop gibi algılanabilecek rakipleri öldürecektir. Böyle bir güzelliğin, sevgilinin varlığı, imkânsızlıklar içinde de olsa ona ulaşabilme hayali tıpkı limonun vücuda enerji verdiği gibi âşığa güç kuvvet verecektir.

2.4.14. Nar

Şarâb-ı Enâr

531- Mâyi ḫoş şol enar dânesin al
Şuyını şıḳup çekirdegi şal

Tıpta Nar (Nar/Rümman)

Nargiller familyasından Akdeniz bölgesinden Japonya'ya kadar yabani olarak yetişen kırmızı çiçekli, dört köşe dallı, hafifçe dikenli bir ağaçtır. Yaprak kenarı ve sapı kırmızımtraktır. Çiçekleri parlak kırmızıdır. Mevyesi portakal büyüklüğünde, esmer kırmızı renkli, çok tohumludur. Yenen kısmı tohumlarının etli ve bol usareli kısmıdır.

Nar özellikle içerdiği antioksidanlar sayesinde vücudun savunma sistemini güçlendirir. Tane olarak tüketilebildiği gibi suyu da sıkılıp içilebilir. Son yıllarda nar suyuyla ilgili yapılan araştırmalarda cilt kanserine ve erkeklerde prostat kanserine karşı koruyucu etkisi olduğu saptanmıştır.

Narın insan sağlığına olan faydalarını saymakla bitirmek mümkün değil. Adeta bir ilaç hatta bir antibiyotik olan nar özellikle bağışıklık sistemini güçlendirerek insanı pek çok hastalıktan korur. İçerdiği bazı maddeler sayesinde kolesterol ve şekeri de dengeleyen nar kalp sağlığını koruduğu gibi kanser hücrelerinin de gelişmesini engeller. Nar suyundaki antioksidan miktarı yeşil çay, kızılcık ve portakal suyuna göre 3 kat daha fazladır. Nar ayrıca diğer bir antioksidan vitamin olan C vitamini yönünden de zengindir. Vücudumuz için önemli mineraller olan demir ve potasyum içeriğine sahip bir meyvedir.

Edebiyatta Nar

Nar (enâr, rümmân), rengi, şekli, taneleri, suyu, çiçeği ve fidanı ile konu edilmiştir. Bazen ateş anlamına gelen 'nâr' kelimesiyle aralarında hem benzerlik kurulmuş, hem de kinaye ve tevriyeli kullanılmıştır. Sevgilinin dudağı, yüzü, memeleri, narın meyvesine, boyu ağacına; aşığın kanlı gözyaşları, kanlı yaraları, la'l taşı, yıldızlar tanelerine benzetilmiş; nardan içki yapıldığı gibi, nar suyunun içki mahmurluğuna iyi geleceğine inanılmıştır.[76] Şekli sebebiyle ve taneli oluşuyla nar, göğüs ve lâl ile ilgili tasavvurlarda yer almıştır.[77]

Ma'nî-i rengîne her bir beyti gûyâ selsebîl
Cesr her mısra'ı âb-ı la'l-i rümmân üstüne
(Nedim, K 3/46)

Alemveş nîze-i rümmânı oldukça çemen pirâ
Bula râyât-ı hâkân-ı cihân nusretle isti'lâ
(Nedim, mt. 1)

Bu fasl icinde dıraht-ı enârdur hayme
Enârı nâr anun dâneler ana ahker
(Cinâni, K 30/16)

Bu haste gönlümüsora geldi hayâl-i dost
Doldurdu kâsesin gözümün dâne-i nâr
(A. Paşa, K 33/16)[78]

[76] Gülhan, Abdülkerim, "Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", **Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic,** Volume 3/5 Fall 2008.

[77] Çöplüoğlu, Fazilet, "Nedim Divanı'nda Meyveler", **Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic,** Volume 3/5 Fall 2008.

[78] Gülhan, Abdülkerim, "Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", **Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic,** Volume 3/5 Fall 2008.

Divan Taramalarında Nar

Nâr u eyvây ile şol gabgab yakar gönlüm benim
Mihr ü mâhı bir eliyle oynadın elma gibi
(Necâti Beg, G 593/5)

Cigerde cem olalı kanlı kanlı peykânın
Derûn-ı sinemi gördüm enâra benzettim
(Necâti Beg, G 370/2)

Râh-ı aşkında senin peykânına cân verdiğim
Bu ki Ka'be yollarında habb-ı rümmân tatlıdır
(Necâti Beg, G 144/8)

Çini tâbakda çarh meh ü mühr ü encümi
Bu bezme dizdi sib ü bih ü dâne-i enâr
(Necâti Beg, K 6/19)

Nukl-i mestâne gamzen önünde
Nâr u bâdâm u sîb u piste yatar
(Şeyhî, G 15/5)

Sîbdür gabgabı ruhı nârenc
Leb-i rengîni la'l-i rummânî
(Bâkî, G 488/3)

Boyun bağlı esîr olup geldi
Leb-i devrinde la'l-i rümmânî
(Hayâlî, G 557/4)

Görse Şâh-ı Bedahş haşmetini
Çehresin eder idi rümmânî
(Hayâlî, K 16/13)

Aceb pistânına benzer mi dikkat üzre bir baksam
Sen açsan sîneni bâğ içre birkaç da enâr olsa
(Nedim, G CXVIII/4)

Değerlendirme

Cerrahnâme'de bir yerde karşımıza çıkan narın suyunu sıkmaktan bahsedilmektedir. Bu şekilde nar şarap yapımında kullanılacaktır. Tıpta da nar pek çok özelliğiyle tavsiye edilen bir bitki olarak yer almaktadır. Cilt kanserine karşı koruyucu olmaktan bağışıklık sistemini güçlendirmeye kadar birçok faydayı içermektedir.

Nar, rengi ve taneli oluşu dolayısıyla şiirimizde âşığın kanlı gözyaşlarına, lal taşına, yıldızlara benzetilmiştir. Âşığın sinesindeki yara, sevgili uğruna can verirken alınan haz, gözyaşı damlaları nar ve nar taneleri ile ilişkilendirilmiştir. Sevgiliyle ilgili kurulan ilgide ise sevgilinin dudağı ve dudağının rengi; yanak ve yüzü ve göğsüne atıfta bulunulmuştur.

Nar suyu sıkıldıkça kırmızı rengi ile damla damla toplanacak, bir kapta birikecek, bu sayede yapılan şarapla iyileştirici etkisi kendini gösterecektir. Tıpkı bu nar suyu gibi âşığın kanlı gözyaşları da aktıkça âşık kendini, aşkını sevgiliye ispatlama imkânına sahip olacaktır. Bu ispatlama sayesinde belki sevgilinin dudağı, belki yüzü görünecek ve âşık nar şarabının içiminde alınan lezzet, duyulan rahatlama gibi bir hazza, rahatlamaya erecektir.

2.3.15. Nergis

İstiḫrâc-ı Dühn-i Ṭopalaḳ
556- Ṭopalaḳ fesligen daḫı fülfül
Her nebât u ḥubûb u nerkes ü gül

Tıpta Nergis (Narcissus Tazetta)

Nergisgiller familyasındandır. 20-90 cm boylarında, çok yıllık, soğanlı, otsu bir bitkidir. 2-10 kadarı bir arada açan ortası sarı, çevresi beyaz renkli çiçekleri çok güçlü ve hoş kokuludur. Anayurdu ülkemiz de içinde olmak üzere Akdeniz havzasıdır.

Nergisin içeriğinde müsilaj, karbonhidrat ve narcissin adlı zehirli bir alkaloit bulunur. Kurutulmuş çiçeklerin kusturucu, kabızlık giderici, yatıştırıcı, ateş düşürücü etkileri vardır. Bunun için 10-20 gram çiçek 1 litre kaynar suyla demlenir ve sabah akşam birer bardak içilir.

Edebiyatta Nergis

Nergis (‘abher, zerrînkadeh) zerrin gibi koyu, sarı renkli, göbeği yeşil bir küçük çiçek. Eski şairler dilberlerin gözlerini nergise teşbih ederek çok kullanmışlardır. Bu teşbihe dair birçok şeyler söylenmiştir. Hatta Yunan esatiri bile karıştırılmıştır. Fakat buna dair şark eser ve alimleri bir mütalaada bulunmadıkları için bu münasebetle verilen esatire ait malumatı bir faide-i zaide telakki etmek icap eder. Ortasındaki yeşil kısım uzaktan siyaha mail görünür. İşte şairlerimiz bu yuvarlaklıktan, siyahımsı görünmesinden dolayı göze, yaprakları da kirpiğe benzetmişlerdir. Öyle tahayyül etmişlerdir.[79]

Divan şairlerinin en çok ilgilendikleri çiçeklerden biri de nergistir. Çok az olmakla birlikte ‘abher ve zerrin-kadeh kelimelerinin de nergis anlamında kullanıldığı olmuştur. Daha çok beyaz ve sarı renkli taç yaprakları, çiçek kısmının yuvarlak olması, suya ihtiyaç duyması, taç yapraklarının yere yakın ve eğik olması, kokusuz ve meyvesiz olması, ince ve zarif görüntüsü açısından kullanılmıştır. Bu bakımdan nergisin klasik Türk şiirindeki temel işlevi; sevgilinin gözü ile benzerlik ögesi olarak değerlendirilmesine dayanır. Nergisin klasik Türk şiirindeki anlam çerçevesinin oluşumunda sözü edilen bitkisel özellikler etkili olmuştur. Nergis, klasik Türk şiirinde en çok insan uzuvlarıyla ilişkilendirilmiştir. Ayrıntıya inildiğindeyse gözün hem uzuvlar

[79] Onay, Ahmet Talât, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar Ve İzahı, Haz. Prof. Dr. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul, 2009, s.353.

hem diğer tüm ögeler arasından çok belirgin biçimde öne çıktığı görülmektedir. Şahıslar arasından hasta, sarhoş ve âşık; eşya arasından tâc, külâh, kadeh, altın ve gümüş; kozmik ögeler arasından da yıldızların diğer ögelere oranla daha çok dikkat çektiği söylenebilir. Ayrıca gül, lâle ve sümbüldekinin aksine nergisle soyut kavramlar arasında ilişki kurulmamış olması da ilgi çekici bir ayrıntıdır. [80]

Divan Taramalarında Nergis

Nergis dikin ki hey'et-i sıfr ü elif durur
Tâ kim mezârım üstü kamu şekl-i âh ola
(Necâti Beg, G 20/7)

Mesel durur bu ki göz görmese yüz utanmaz
Necâtî'yâ ne aceb nergis ola her güstâh
(Necâti Beg, G 44/7)

Nergislerini ko uyusun gül yüzünde kim
Olur bahâr günleri hâb-ı seher leziz
(Necâti Beg, G 54/3)

Gören düşünde bir gece mestâne gözlerin
Nergîs gibi humâr ile bir yılda uyanır
(Necâti Beg, G 68/2)

Bana göz açtırmayan nergis-i şehlâsıdır
Bana gün göstermeyen bu zülf-ü müşk âsâsıdır
(Necâti Beg, G 85/1)

[80] Bayram Yavuz, "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 2/4 Fall 2007.

Zülfün katında nergis-i bîmârına de kim
Akşama karşı uyumasın nâ-tüvân olur
(Necâti Beg, G 94/5)

Kani ol âli-nazar kim sim ü zer dediklerin
Nergis-i şehlâ gibi gözü görürken dağıdır
(Necâti Beg, G 186/2)

Figân ki nergis-i mesti bu serv-i lâle-ruhun
İçip şarâb-ı gurur eylemez nigâh bana
(Şeyhî, G 1/6)

Gözün kirişmesi şol denli kıldı nergisi mest
Ki gözlerinde müdâmî hayâl-i sâgardır
(Şeyhî, G 25/6)

Lâle bigi hurrem ol nergislerimin yaşına
Gül yüzü handân gerek çün ebr-i nîsân vaktidir
(Şeyhî, G 46/5)

Gül gülmesin yüzüne kibî-reng ü fer gider
Nergis görünmesin gözüne bî-bâzâr gider
(Şeyhî, G 50/1)

Gamzesinden nergisin akl u gönül hayrân u mest
Şûrişinden lâlenin cân u ciğerler kan ola
(Şeyhî, G 156/3)

Güher-i fursatı aldurma sakın devr-i felek
Sîm ü zerle gözüni boyamasun nergis-vâr
(Bâkî, K 18/23)

Çihre gül sîne semen çeşm-i mükehhal nergis
Hat çemen gonca dehen ca'd-ı mu'anber sünbül
(Bâkî, K 24/4)

Gonca lebüne 'âşık-ı hûnîn-ciger geçer
Nergis gözüne bende-i sâhib-nazar geçer
(Bâkî, G 62/1)

Gamze asla gözine kimseyi hîç ildürmez
Yine dil hastesin ol nergis-i şehlâ gözedür
(Bâkî, G 67/3)

Gerçi gâyet mestdür ol nergis-i hûn-rîzler
Katı geçkindür velî ol gamze-i ser-tîzler
(Bâkî, G 86/1)

Hayretde kaluram göricek Bâkî nergisi
Bunca zer ile ayağı gûr içre gözi aç
(Bâkî, G 31/5)

Mey-i gül-gûnda değil nerkis-i mestin aksi
Kadeh olmuş göz açıp âşık-ı dîdâr sana
(Fuzûlî, G XVI/3)

Râhat için ferş salmış sebze-i ter gülşene
Nerkisin görmüş gözün mahmur sanmış hâbı var
(Fuzûlî, G LXXIII/3)

Kurtarmağa yağmâ-yı gamından dil ü cânı
Sa'yim nazar-ı nerkis-i fettânın içindir
(Fuzûlî, G LXXXIV/5)

Harâb-ı câm-ı ışkım nerkis-i mestin bilir hâlim
Harabât ehlinin hâlin yürü hammâr olandan sor
(Fuzûlî, G C/6)

Lâciverdî sünbüliyle âsumânın aynıdır
Açılan nergisler anın encüm-i rahşânıdır
(Hayâlî, G 66/2)

Ya çıkarmak ya koparmak istemem kim
Çeşmi nergisdir anın sünbül kökü dendanıdır
(Hayâlî, G 66/5)

Kâse-i nergiste etti gözleri yaşın gülâb
Gördü bülbül goncanın başın ağrıdır nâleler
(Hayâlî, G 101/2)

Cihânı etmeğe bir lahzada harâb sana
Yeter o nergis-i mahmur-ı nîm-hâb sana
(Nâ'ilî, G 9/1)

Sünbüller üzre nergise kıl câbecâ nazar
Seyr et bir âsümânda ayân nice mâhtâb
(Nâ'ilî, G 20/2)

Mahmûrî-i her dû-nergisindir
Âzâr-ı dil-i zebuna bâ'is
(Nâ'ilî, G 28/4)

Aceb ne bezmde şeb-zinde-dâr-ı sohbet idin
Henûz nerkis-i mestinde bûy-ı hâb kokar
(Nedîm, G XVI/3)

Aceb mi kebk-i şâhin-dîde veş dil pîç ü tâb etse

Süzüp ol nerkis-i pür kârı bir kez geçti yânımdan
(Nedîm, G XCV/3)

Çeşm-i gül-gûnun senin mümkin midir nerkis görüp
Hûn-ı dilden çün gül-i bâdâm rengîn olmaya
(Nedîm, G CXVI/2)

Değerlendirme

Cerrahnâme'de yağ yapımında adına rastladığımız nergis modern tıpta da kabızlık giderici, ateş düşürücü, yatıştırıcı etkileri ile kullanılmaktadır.

Klasik şiirimize baktığımızda sevgilinin gözü ile nergis arasında yoğun bir ilgi kurulduğunu görmekteyiz. Nergis yapısının da göze benzerliğiyle birlikte mest oluş, baygın bakış, uykulu haldeki göz yönleri ile sevgilinin gözüne teşbih edilmiştir.

Sevgili hep güzeldir, en güzeldir. Güzelliğin en önemli unsurlarından biri ise gözdür. Çünkü göz hem yapı hem anlam itibariyle değer taşır. Göz ister şehla olsun, ister uykulu; ister baygın baksın, ister acımasızca âşık için her zaman aşka dair ipucu verecek, kimi zaman ümidin kimi zaman çaresizliğin adı olacaktır. Tıptaki kullanımında ateş düşürücü, yatıştırıcı etkisini gördüğümüz gözün şiirimizde de bu etkisinden söz etmek, iki farklı alanı bu noktada birleştirmek mümkündür. Sevgilinin âşığa bakışı değil midir aşkı bahşeden, huzur veren, âşığın o onulmaz aşkına bir ışık olan. Nergis gözler âşığı yatıştırır, sakinleştirir, kendinden geçirir. Ve nergisle özdeşleşen gözler şu haliyle tıptaki kullanımına ne kadar da uygun düşmektedir.

2.3.16. Sarımsak

Devâ'-ı Diger Derd- i Gûş
207- Daḫı bir baş ṣarumṣaġı ḫurd it
Ḳabı ile havanda key mürd it

Tıpta Sarımsak (Allium Sativum)

Zambakgiller familyasından bütün kısımları keskin kokulu 30-100 cm yüksekliğinde otsu bir bitkidir. Toprak altında iri bir soğanı vardır. Çiçekleri beyazımsı pembedir, yaprakları uzun, yassı, paralel damarlı ve sivri uçlu olup gövdeyi sarmıştır. Anavatanı Hindistan'dır.

Sarımsağın bileşiminde şekerler, vitaminler, kükürtlü bir uçucu yağ ve bol olarak alil sülfür bulunur. Sarımsağın özel kokusu ve tadı da bundan ileri gelir.

Cinsel gücü artıran sarımsağın insan sağlığı açısından diğer faydaları şunlardır: Saç dökülmelerini yavaşlatır, sesi güzelleştirir, atardamar kireçlenmesine iyi gelir, yara ve çıbanları iyileştirir, krampları yok eder, akciğeri, karaciğeri, safra kesesini ve kalbi kuvvetlendirir. Bağırsak kurtlarını ve diğer parazitleri öldürür, mide ve bağırsakları dezenfekte eder, zararlı bakterileri yok eder, iştahı açar, nezleyi yok eder, bronşite çok iyi gelir, tansiyonu ve ateşi düşürür, bağırsak gazlarını ortadan kaldırır, grip mikrobunu öldürerek vücudu bu hastalığa karşı korur. İdrar yollarında taş oluşumunu engeller, kalp adalelerini güçlendirir, kalbi besleyen kroner damarları genişletir.

Değerlendirme

Sarımsak her ne kadar Cerrahnâme'de soğandan ayrı olarak geçmişse de biz onu divan şiiri kapsamında soğanla bir değerlendirmeyi uygun bulduk. Aşağıdaki açıklamada ikisini bir alacağız.

2.4.17. Soğan

Ḥelvâ'-ı Ḥükemâ

572- Aḳ ṣoġan ṣuyı bir vaḳiyye şehâ
Bir o deñlü 'asel ḳarışdur aña

Tıpta Soğan (Sasaliye)

Zambakgiller familyasından yumrumsu ve yeşil yapraklı, kullanılan keskin kokulu, acı bir otsu bitkidir. Toprağın altındaki bölümü tüketilen ve iki yıllık bir bitki olan kuru soğan Güneybatı Asya kökenli en eski tarım bitkilerinden biridir. Bileşiminde uçucu ve sabit yağ, şekerler, fermentler ve amino asitler vardır.

Soğan sindirim sistemini uyarır, bağırsakları temizler, zor sindirilen maddelerle savaşır. Bunun dışında sinir bozukluklarına, uykusuzluğa, damar sertliğine iyi gelir ve bazı kanser hücrelerine karşı vücut direncini artırır. C vitamini yönünden zengin bir sebze olan soğanın içerisinde bulunan ana maddelerden biri de glukonindir. Glukonin kandaki şeker oranını düşürür. Bu özelliği onu şeker hastaları için de önemli bir sebze kılar. Çok etkin bir antiseptik olan soğan küçük kesiklerde, hafif yanıklarda ve iltihaplarda kullanabileceğimiz doğal bir ilaçtır. Ayrıca ergenlik dönemlerinde akne sorunu olan gençlerin en büyük kurtarıcısıdır. Soğanla hazırlanan bir krem akne sorununu kökten çözmede kullanılan doğal bir ilaç olarak uzmanlar tarafından önerilmektedir. Ayrıca sebze nezle ve anjin vakalarında mikropların yok edilmesinde etkilidir. Pek çok kullanım alanı olan soğanın lapası baş ağrılarına iyi gelirken menenjit tedavilerinde, streste, kalp çarpıntılarının giderilmesinde de kullanılmaktadır.

Edebiyatta Soğan

Soğan ve sarımsak (Piyâz, Sîr, Sûm/Sarımsak) çok az sayıda beyitte “kokusu, acılığı ve suyu” gibi bitkisel nitelikleriyle dikkat çeker. Bu özellikleri nedeniyle “kötü şiir, rakîb ve düşman”la ilişkilendirilmiştir.

Düşmez leb-i şîrînine yârin sühan-ı telh
Helvâcı dükkânında piyâzın yeri yoktur
(Nâbî, G 163-5)

‘Uşşâk cân verirken anma rakîbi gerçi
Acı basal ‘aselden şîrîn olur seferde
(Zâtî, G 1457-6)

Gülsitanında çün ezhar olmadım ben dôstum
Bûstanında piyaz u sûm olaydım kâski
(Mihrî, G 196-3) [81]

Divan Taramalarında Soğan/Sarımsak

Müdde'înin nefesi Şeyhî dimâğın acıdır
Gülü basdırsa nola sîr ü soğandır kokusu
(Şeyhî, G 186/7)

Puhtedir gayrılar es'ârı velî puhte piyâz
Hâm 'anberdir eger hâm ise de bu eş'âr
(Bâkî, K 18/50)

Gül gibi 'işret olmaz ise ise berg ü sâz ile
Sünbül gibi geçinmek olur bir piyâz ile
(Bâkî, G 477/1)

Değerlendirme

Nidâî tarafından birer beyitle kulak için tedavide önerilen sarımsak ve helva yapımında sözü edilen aksoğan modern tıpta da kendilerinden oldukça faydalanılan iki bitkidir. Zararlı bakterileri yok etmesi, dezenfekte edici özelliği, kalbe ve vücuda direnç vermesi gibi özellikleri ile karşımıza çıkmaktadır bu bitkiler.

Divan şiirimizde sevgilinin sıfatı olarak kullanımını görmemizin zor olduğunu tahmin ettiğimiz bu iki bitki, kendilerine acılığı, kokusu yönüyle rakip ve kötü şiir olarak yer bulmuştur. Bu bitkilerin soğan ve sarımsak adlarının yerine piyaz ya da sûm gibi isimleriyle kullanılmış olması da dikkat çekicidir.

[81] Bayram, Yavuz, "Divan Şiirinde Tarımsal Ürünler", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı, Ankara 2007, s.81-96.

Şairlerimiz her ne kadar helvacı dükkânında piyaza yer yok dese de Nidâî tam da helva yapımında aksoğandan faydalanır. O halde şöyle bağlantı kurabilir miyiz: Âşıkla mâşuk arasındaki ilişkiyi mekânsal bir benzetme ile helvacı dükkânına da biz benzetsek bu dükkanda rakibin yeri var mıdır? Rakip istenir mi? Elbette istenmez ve sevenle sevilen arasında yeri yoktur rakibin. Ancak rakip hep vardır ve hep tehdit unsurudur. Bu hoş tezatta yani helva yapımında kullanılan soğanla, istenmeyen soğan arasında aşkın daimi gerçeklerinden birini görüyoruz. Şu durumda âşık sarımsak ve soğanla özdeşeleşen faydaları kendi sergileyecektir: Rakibin neler yapmış olabileceğini öğrenmek, durumdan haberdar olabilmek için kulaklarını açık tutacak -kulak tedavisine denk düşer-, aşkına sahip çıkabilmek için kendini ve kalbini dinç ve güçlü tutacak -kalp ve vücut direnci- ve sevgiliye kendini ispatlama fırsatını gösterip asıl teveccüh edilecek olanın kendisi olduğunu ortaya koymak için rakibi alt edecektir -mikropları öldürme, dezenfekte etme-.

2.3.18. Sümbül

Ma’cûn-ı Devâ-ı Misk
447- Misk bir deng selîḫe vü sünbül
Sâdec-i ḥindi hindibâne hem ol

Ḥelvâ’-ı Ḥükemâ
574- Ṣoñra al ‘ud-ı hindi vü sünbül
Her birinden birer direm ḳılġıl

Eczâ’-ı Tiryâk
701- Mürr ü ḳusṭ u sezâb u hem sünbül
Mürr-i ṣâfi ḳaranfil ü fülfül

Tıpta Sümbül (Hyacinthus Orientalis)

Zambakgiller familyasındandır. 15-30 cm boylarında, soğanlı, çok yıllık, otsu bir bitkidir. Açık yeşil dört-beş adet şeritsi yaprağı ve yaprakların ortasından çıkan tek bir

sap üzerinde erken ilkbaharda açan salkımsı, hoş kokulu bir çiçeği vardır. Anayurdu Anadolu, Doğu ve Orta Akdeniz'dir. Ülkemizde Ege, Akdeniz Ve Doğu bölgelerinde kendiliğinden yetişir.

Hoş kokulu uçucu yağlardan parfümeri sanayinde yararlanılır. Soğanlar sütle pişirilip yara ve çıbanlar üzerine sarılırsa olgunlaşma ve iyileşme hızlanır. Tohumlar da sarılık ve belsoğukluğuna karşı kullanılır.

Edebiyatta Sümbül

Sümbül, sevgilinin saçlarıyla ilgili olarak ele alınır. Divan şiirinin sık rastlanan çiçek adlarından biridir. Şekli ve kokusu itibariyle sevgilin saçına benzer. Hatta sevgilinin saçını kıskanır ve ona özenir. Sümbül ile gül çok zaman birlikte bulunur. Bunun nedeni sümbülün saçlar, gülün yanaklar üzerine dökülmesidir. Şekilce dağınık ve kıvrımlı olan sünbül, bazen süpürge ve gölgelik de olabilir. Deste deste oluşu, tazeliği vs. de sık anılan özellikleridir. Ayrıca sarık kenarına ve kulak arkasına takılma âdeti yaygındır.[82]

Sümbülün divan şairlerinin ilgisini çeken en belirgin bitkisel özellikleri sırayla; güzel kokulu olması (müşgîn, 'abîr, mu'anber, 'anberîn); kıvrımlı, dalgalı ve karmaşık görünümü (âşüfte, perîşân, târmâr, halka halka, çîn, târ); genellikle siyaha yakın rengi (siyâh, kara, lâciverd, mâ'î, kebûdî, gömgök) ve açıldığı dönem itibarıyla baharın habercisi olmasıdır. Klasik Türk şiirindeki temel işlevi; sevgilinin saçı, zülfü, kâkülü vs. için doğal bir benzerlik ögesi olarak değerlendirilmesine dayanır. Sümbül, klasik Türk şiirinde en çok insan uzuvlarıyla ilişkilendirilmiştir. Diğer ögelerle ilişkilendirildiği beyitlerin sayısı oldukça azdır.[83]

Bâkî, sevgilinin güzellik özelliklerini yansıtırken çehreyi güle, sineyi yasemine, gözü nergise, ayva tüyünü çemene, ağzı goncaya ve kıvrım kıvrım saçını da koku ve renk yönüyle sümbüle benzetir. Sevgilinin saçı, koku, sekil ve renk yönünden çoğu kez

[82] Pala, İskender, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Cilt: I-II, Akçağ Yayınları, s.451.

[83] Bayram Yavuz, "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", **Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 2/4 Fall 2007.

miske ve sümbüle teşbih edilir. Fuzûlî'ye göre; sevgilinin yanağı, parlaklığını ve güzelliğini miske benzeyen müselsel saçından almaktadır.[84]

Sümbülün klasik şiirimizdeki yerini şöyle özetleyebiliriz: Saç şekil yönünden kıvrım kıvrım oluşu, renginin siyahlığı ve kokusu dolayısıyla sümbüle teşbih edilir.[85]

Yazdı hatt gül-varak-ı rûyuna saf saf sünbül
Oldu nazm-ı güle tahmîs-i mutarraf sünbül
(Şeyh Gâlîb, G 196/1)[86]

Divan Taramalarında Sümbül

Bâğ-bân-ı lûtf zülf ü ârız ü ruhsârdan
Ab üzre gül döşer gül üstüne sünbül döşer
(Necâti Beg, G 936/3)

'Ârız u ruhsâr ü zülfün ey letâfet gülşeni
Biri güldür biri karanfil biri sümbüldür bana
(Necâti Beg, G 15/6)

Zülf ü ruhun hayâli ile bağa uğrasam
Gülşen diken görünür ü sünbül yılan olur
(Necâti Beg, G 94/2)

Turra-i pür-tâbına reyhân ü sünbül cân verir
Lâle-i sir-âbına gül-berg-i handân imrenir
(Necâti Beg, G 132/2)

[84] Tanyıldız, Ahmet, "Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/2 Winter 2009.
[85] Şahin, Kürşat Şamil, **Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç, Kaş, Kirpik, Hat**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
[86] Şahin, Kürşat Şamil, **Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç, Kaş, Kirpik, Hat**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Nokta saçtı fülfülün evrâk-ı rengîn üstüne
Dâl yazdı sünbülün reyhân ile din üstüne
(Necâti Beg, G 543/1)

‘Ârız u ruhsâr ü zülfün ey letâfet gülşeni
Biri güldür biri karanfil biri sümbüldür bana
(Necâti Beg, G 15/6)

Sünbülün saldıkça gül-berg üzre ol mâh-ı Huten
Sanki âhu deşti Çîn üstüne müşk-i ter saçar
(Şeyhî, G 20/2)

Benefşe zülfünün aldı mı yel gubârından
Ki dolu sünbül ü reyhân dimâğı anberdir
(Şeyhî, G 25/2)

Bâd- sabâ her subh-dem bustâna seyr et iste yol
Ol yanağı gül kandadır ol zülfü sünbül nicedir
(Şeyhî, G 35/2)

Yüzün gülüne saçılan aceb ne sümbüldür
Ki yüz safâyile gülşen yüzün mükedder eder
(Şeyhî, G 45/2)

Sünbülün kokusuna lâle ciğer yaktığına
Hased ilter mi benefşe ki perîşân bigidir
(Şeyhî, G 49/5)

Dağıtıp zülfün benefşe saçına anber saça
Saçını sünbül çözüp müşk ü abîr-efşân ola
(Şeyhî, G 49/5)

Her seher sünbül saçın saçtıkça bâd-ı subh-dem
Deng ü hayrândır benefşe kim ne reyhân vaktidir
(Şeyhî, G 45/6)

Zülf-i dil-ber bendine düşmiş gibi âşüfte-hâl
Sünbül-i miskîn ‘aceb kendin perîşân eyledi
(Bâkî, K 7/11)

Çözdi çemende turraların sünbül-i tarî
Gûyâ tağıtdı mûyını müşgîn külâleler
(Bâkî, G 103/3)

Sünbüllerini mâtem idüp çözsün ağlasın
Dâmâne döksün eşk-i firâvânı kûh-sâr
(Bâkî, M 4/3)

Ayaklardan kalur sünbül o zülf-i nîm-tâb-âsâ
Saçunla bahsi derse başa çıkmaz müşg-i nâb-âsâ
(Bâkî, G 2/1)

‘Ârızunda ol iki zülf-i girih-gîrün senün
Suya konmış iki gara tâze sünbüldür bana
(Bâkî, G 12/2)

Zülfün ki târ-ı eşk-i firâvâne sarmasun
Sünbüldür ol ki rişte-i bârâne sarmasun
(Bâkî, G 47/1)

Muanber sünbülünden almadım bû olmadın rüsvâ
Bu rüsvâlığ banâ senden değil bâd-ı sabâdandır
(Fuzûlî, G LXXX/4)

Sabâdan gül yüzünde sünbül-i pür pîç ü tâb oynar
Sanâsın per açıp gülşende bir müşkin gurâb oynar
(Fuzûlî, G LXXXIII/1)

Dedim kimdir perîşân eyleyen âşıklar ahvâlin
Sabâ gösterdi târ-ı sünbül-î zülfün ki bû eyler
(Fuzûlî, G XCIII/5)

Ey Fuzûlî şem'veş mutlak açılmaz yanmadın
Tâblar kim sünbülünden rişte-i cânındadır
(Fuzûlî, G XCIII/5)

Niteki sünbül-i şebbû sifâl-i gerdûnda
Yitip yerine bite vakt-i subh nilüfer
(Hayâlî, K 3/17)

Asıldı sünbüle mânendi sünbülüne gönül
O ben olalı izarında habbetü's-sevdâ
(Hayâlî, G10/2)

Lâciverdî sünbüliyle âsumânın aynıdır
Açılan nergisler anın encüm-i rahşânıdır
(Hayâlî, G 66/2)

Ya çıkarmak ya koparmak istemem kim
Çeşmi nergisdir anın sünbül kökü dendanıdır
(Hayâlî, G 66/5)

Kılmaz isem zülf-i dildâr ile sünbül sohbetin
Tâze tâze dağ ile seyr et karanfil sohbetin
(Hayâlî, G 428/1)

Hissedâr eyler şemîminden dili hengâm-ı âh
Fikreti zülfün kiher dem tâze sümbüldür bana
(Nâ'ilî, G 6/3)

Dokunur dillere yârin ser-i gîsûsundan
Turra-i sünbüle gâhî ki urur şâne sâbâ
(Nâ'ilî, G 10/4)

Ey dil deme tağıtdı siyeh sünbülün sâbâ
Senden yayılmasın bu haber kim siyâhdır
(Nâ'ilî, G 69/3)

Dimâğım tuttu bûy-ı sünbül âguşumda döndükçe
Meğer kim dûşunun üstünde bir sünbül-sitân vardır
(Nedim, G XLIII/3)

Bir bağdır cemâli ki gül-berki rûy-i âl
Şeb-bûyu hâl sünbül-ü leylâkı zülf-ü hat
(Nedim, G LIII/3)

Ey turra bâğ-ı hüsnde sünbül müsün nesin
Zülf-i nigâr yoksa karanfül müsün nesin
(Nedîm, G LXXIII/1)

Dökülüp rûy-ı arak-nâkine şâdâb oldu
Tâze sünbül gibi ol kâkül-i pür çîn ü şiken
(Nedim, K I/17)

Değildir hâl ü hat şeb-bûy bitmiş sihr ile gûyâ
Düşüp bir iki tuhm-ı tâze sünbül-zâr-ı güysûdan
(Nedim, G XCVI/2)

Değerlendirme

Nidâî'de tiryak, helva, macun yapımında karşımıza çıkan sümbül, klasik şiirimizde sevgili ile arasında en çok ilgi kurulan bitkilerden biridir. Sevgilide saç denildiği zaman akla ilk gelen isim sümbül olmaktadır. Rengi, kokusu, şekli yönüyle kimi zaman doğrudan saç yerine kullanılmakta, kimi zaman da teşbih unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sümbülün uçucu yağlarının parfüm sanayiinde kullanılması ile koku yönünden saçla ilgisinin kurulması tıp ile edebiyatı birleştiren çok belirgin bir unsurdur. Yine ulaşılmaya çalışılan sevgilinin saçları hayalleri süslemekte, ona kavuşma, saçının bir telini görme ümidi bile âşığın hayatına tat katmaktadır. Nazı, cefası bile hoş gelen güzelin saçına kavuşma hayali hoş gelmez mi? Âşığın derdine son vermez mi? Tıpkı sümbülün helvalara katılıp onları tatlandırması, ilaçlarda kullanılıp acılara son vermesi gibi sevgilinin saçları da âşığın ömrüne tat, dertlerine deva verecektir.

2.3.19. Üzüm

Devâ'-ı Maḳ'ad
422- Ḳara ḳurı üzümden al ḳırḳ bir
Daḫı bir baş ṣarımṣaġı kes ḳır

'İlâc-ı Sar'a
441- Ḳızıl üzüm çekirdegi çıḳmış
Her gice ḳoz ḳadar ura aña düşi

Tıpta Üzüm (Vitis vinifera)

Asmagiller familyasındandır. Sarılıcı, çok yıllık, odunsu bir çalıdır. Budanmaması durumunda 17-20 metre kadar boylanabilir. Almaşık dizilişli elsi yaprakları dişli kenarlıdır. Yeşilimsi çiçek salkımları bir süre sonra meyveye dönüşür. Bol sulu olan bu meyveler önceleri ekşi olgunlaşınca tatlı lezzetlidir.

Tarihinin, insanlık tarihinden önceye uzandığı bilinen bitkidir. Eski Mısır'da, Yunan'da gerek meyve olarak gerek bu meyveden yapılan şarap olarak nemli bir yer tutar. Üzümün yaş ve kurutulmuş meyvesi çeşitli şekillerde besin olarak kullanılır. Şıra, sirke, pekmez, bulamaç, şarap yapılır. Yaprakları da hem yemek olarak hem de tıbbi açıdan değerlendirilir.

Kuru üzümde şekerler çeşitli organik asitler ve tanen bulunur. Güçlendirici, idrar arttırıcı, kabızlık giderici, yatıştırıcı etkileri vardır. Damar sertliğine, kansızlığa, tansiyon düşüklüğü olanlara önerilir. 50 gram kuru üzüm 1 litre suda kaynatılır, günde üç kez birer bardak içilir. Taze meyvenin sıkılmış özünün koyulaştırılmasıyla elde edilen madde de güçlendirici olarak alınır. Asma yapraklarının da şifalı etkileri vardır. Kurutulmuş yapraklarla demlenecek çayın kan dindirici, ishal giderici, taze yapraklarınsa dışarıdan uygulanarak yara iyileştirici etkileri bulunur. Kara üzüm bunlar aracılığıyla bağışıklık sistemini kuvvetlendirir. İçindeki asitler mideye zarar vermeden böbrek ve karaciğerin çalışmasını hızlandırır. Vücudu virüslere karşı dirençli kılar yağların erimesine yardımcı olur. Ayrıca cildin taze ve temiz bir görünüm almasını sağlar. Asıl önemlisi de kara üzümün kabuklarında bulunan "resveratrol"ün kanser oluşumunu engellemesi aspirin gibi kanı sulandırarak koroner kalp hastalıklarına karşı insanları koruması kalp krizi riskini azaltmasıdır.

Edebiyatta Üzüm

Üzüm (ineb, engûr, rez, tâk, zeb), şekli, tadı, rengi, kokusu, koruk hali, salkımı, meze olması ve daha çok da üzümden yapılan şarap sebebiyle konu edilmiştir. Asma ve kütüğünün adıyla anıldığı gibi, kurutulmuş haliyle de söz konusu edilmiştir. Gözyaşı, dudak, üzüm tanesine; parmaklar, salkımına; saçlar, asmaya benzetilmiştir. Üzümün de Allah tarafından yaratılması sebebiyle, şarabın hoş görülmesi esprisi yapılmış; 'Üzüm üzüme baka baka kararır.' Atasözü kullanılmış; 'engürü' Ankara kelimesiyle tevriyeli kullanılmıştır.[87]

[87] Gülhan, Abdülkerim, "Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", **Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic,** Volume 3/5, Fall 2008.

Fazilet Çöplüoğlu, Nedim Divanında meyveler üzerine yaptığı incelemede şöyle demektedir: Divanda en çok yer alan meyve üzümdür. "Duhter-i rez, duht-ı ineb, bintü'l-ineb" tamlamalarıyla on beş beyitte geçen üzüm, mecaz-ı mürsel yoluyla daha çok şarap yerine kullanılmıştır. Şarap, içerken ve içtikten sonra insana verdiği hâller sebebiyle söz konusu edilmiş ve rengi bakımından yanakla münasebet kurulmuştur.[88]

Engûr, şarap üretiminde kullanılması nedeniyle, başta Nedîm, Mezâkî ve Zâtî olmak üzere, divan şairlerinin dikkatini en çok çeken tarımsal üründür. Üzüm; aşağıdaki örnek beyitlerden de anlaşılacağı üzere "şarap" yapımında kullanılması dışında, "salkım şeklinde bir arada olması ve küçük yuvarlak tanecikleri" bulunmasından dolayı, sevgilinin "saçları, zülfü ve benleri"yle ve ayrıca "tesbih taneleri, gerdanlık (ʻıkd), yıldızlar (encüm) ve vahdet"le ilişkilendirilmiştir.[89]

Ol tıflı duhter-i rezle biraz alışdırdık
Atar kapağı aman duymasın peder mâder
(Nedim, K 13/20)

Dil ki hûn oldı nasîhat anı itmez ıslâh
Hüsn-i tedbîr ile mey bir dahı engûr olmaz
(Fehim, kt. 1/11)

Destide duhter-i rez destde duht-ı merdüm
Kime el verdi felek böyle beğim dünyada
(Nedim, G 14/2)

Hep anun ile söyleşiriz râz-ı derûnu
Meclisde bizim duhter-i rez mahremimizdir
(Nedim, G 38/3)[90]

[88] Çöplüoğlu, Fazilet, "Nedim Divanı'nda Meyveler", **Turkısh Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic,** Volume 3/5, Fall 2008.

[89] Bayram, Yavuz, "Divan Siirinde Tarımsal Ürünler", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Dergisi**, Özel Sayı, Ankara 2007, s.81-96.

[90] Çöplüoğlu, Fazilet, "Nedim Divanı'nda Meyveler", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic,** Volume 3/5, Fall 2008.

Ey lebi sükkeri rutab sünbülü hûşe-i ‘ineb
Yıllar içinde ben ‘aceb ay yüzünü görem mi ki
(Aynî, G 501/6)

Engûr şekl-i sübha vü berg lisân-ı hâl
Âlâna bu mu‘âmeleden tâk bî-haber
(Nev‘î, G 104/3)

Bâğ-ı felekte hûse-i engûr-ı encümü
Her subh yine kendi sıkar bâğbân-ı mihr
(Mesîhî, G 79/4)

Tâk-pîrâ-yı nihâlistân-ı cem‘ü'l-cem‘-i gayb
Hûşe-i engûr-ı vahdettir külâh-ı Mevlevî
(Seyh Gâlip, G 316/4)[91]

Divan Taramalarında Üzüm

Pir-i mugânı inen ögersen Necâtî’yâ
Yoksa üzüm soyunu bilece sıkar mısın
(Necâti Beg, G 409/5)

Üzüm suyuna sûfi cân verir lîk
Sıdurmaz gözüne kimse koruğu
(Necâti Beg, G 586/3)

Sâkî sunuver şarâb-ı unnâb
Kim kanı demi inebden
(Şeyhî, 3.M, VII. Bn, 12)

[91] Bayram, Yavuz, “Divan Siirinde Tarımsal Ürünler”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı, Ankara, 2007, s.81-96.

Sakın mey dirsem ey zâhid mey-i engûrı fehm itme
Hüner esrâr-ı ma'nâ anlamakdır lafz-ı muğlakdan
(Bâkî, G 366/4)

Bâkî çeker mi bâde-i engûr minnetin
Her kim ki mest-i cür'a-i câm-Elest olur
(Bâkî, G 97/5)

Muvahhidlere kılma inkâr zâhid
Mey-i vahdeti sanma ümm-ül habâis
(Fuzûlî, G XLVII/3)

Mest cân verdim mezârım üzre ta'zim eyleyip
Kubbe yapıp dâne-i engûru eyvan duttu tâk
(Fuzûlî, G CLXVIII/3)

Hem-sohbet oldu dâne-i engûr zâhide
Aslı budur ki okudular bâdeni harâm
(Fuzûlî, G CCVII/3)

Deme meyhânede hûra sakın bint-i inebden yeg
Ne vardır zahidâ Beytü'l-Haram içre edebden yeg
(Hayâlî, G 294/1)

Sofî-i şehr sevmeyip ümm-ül-habâ'isi
Ögretdi fenn-i fitnede şeytâna yolların
(Hayâlî, G 396/4)

Hacletinden kızarır Nâ'iliyâ duhter-i rez
Görse engüşt-i surâhîdeki hınnâ rengin
(Nâ'ilî, G 291/6)

Surhî-i şerm ü hayâ hâsıl eder duhter-i rez
Anlama güne-i şengerf sedâmımda benim
(Nâ'ilî, K XXX/32)

Hemvâre humla hoş başı câm ile leb-be leb
Ümm-ül habâis olsa nola duhter-i ineb
(Nedim, G VII/1)

Zannetme duhter-i rezi rind ile gizlidir
Anunla şeyh efendi de babalı kızlıdır
(Nedim, G XIV/1)

Bintü'l-'ineb de muğ-beçenin tıpkıdır heman
Bir meşrebi güşâdece kızdır Sakızlıdır
(Nedim, G XIV/2)

Perde-i şermi giderdin ruh-ı pür-tâbından
Kasd o gül-çehreye ey duht-i ineb reng midir
(Nedim, G XXX/4)

Bir nigâh âşinâ besdir bize muğ-beççeden
Ba'd-ezin ey duhter-i rez çekmeziz nâzın senin
(Nedim, G LXIX/4)

Değerlendirme

Nidâî'nin makad ve sara tedavisinde kullanılmasını tavsiye ettiği üzüm modern tıpta da kendisinden yararlanılan bir bitkidir. Böbrek, karaciğer, cilt, kalp gibi vücudun çeşitli yerlerinde etkileri görülmüş, önerilmiş bir bitkidir.

Divan şiirimizde de en çok kullanılan bitkilerden biri üzümdür. Yukarıda edindiğimiz bilgilerden ve yapılan divan taramalarından yola çıktığımızda üzümün özellikle şarapla ilgisinin kurulduğu görülmektedir. Ancak üzümün sevgiliye ait

kullanımlarına bakarsak taneli oluşu ile ben, dudak, gözyaşı; salkımları ile parmak; asmanın kendisi ile saç; üzümün rengi ile yanak arasında ilgi kurulduğunu görüyoruz.

Sara hastalığındaki titreyişler ile âşığın aşk derdinden titreyişini eşdeğer saysak, bu hastalığın tedavisi üzümden geçiyorsa âşığın devası da sevgilinin üzüm salkımlarına benzeyen parmaklarından geçiyordur. Hasta olan âşığın istediği ilaçtan çok sevgiyle, şefkatle başını okşayacak bir eldir. Ve bu el sevgilinin eli olmalıdır. Şiirimizin aşka biçtiği ulaşılmazlık içinde bu öyle güç bir durumdur ki âşık bu titreyişte, inleyişte daim olacak, onun devası da -belki ele geçecek belki geçmeyecek- ancak sevgilinin ellerinden kendine ulaşacaktır.

2.4.20. Za‘ferân

Ma‘cûn-ı Devâ’-ı Misk
449- Gerefis toḫmı maṣṭaki kimmûn
Za‘ferân üçer direm hem çün

Devâ’-ı İshâl
603- Altı şeydür biri za ‘ferândur
Biri afyon u egreti cândır

Şerbet-i Müshil
624- Za ‘ferân bir ola vü ḥabb’un-nîl
Dört dirhem bil anı vü böylece ḳıl

Eczâ-iTiryâk
703- Za‘ferân ola hem ‘aḳır ḳarḥâ
Dâr-ı Çîni ile eyü ḥınnâ

Tıpta Za‘ferân

Süsengiller familyasından; yurdumuzda da yetiştirilen, 10-15 cm boyunda, çok yıllık otsu bir bitkidir. Etli, yuvarlak, kaidesi yassı, 4 cm kadar çapında, üstü esmer

renkli ve zarımsı pullarla kaplı, alt tarafında da kök parçaları bulunan bir soğanı vardır. Yaprakları uzun ve koyu yeşildir. Çiçekleri mor renklidir. Sonbahar mevsiminde yapraklardan önce açar. Meyvesi kapsül şeklindedir ve sonbahar aylarında meydana gelir. İçeriğinde; şekerler, organik asitler, krosin ve uçucu yağ vardır. Tepeciklerinden elde edilen toz; renk, tat ve koku verici olarak kullanılır.

Vücuda kuvvet verir. Sinirleri uyarır. Aybaşı gecikmelerinde faydalıdır. Rahim hareketlerini arttırır. İştah açar. Sinir zayıflığını giderir. Öksürük, bronşit ve astımda faydalıdır. Fazla miktarda kullanılmamalıdır. Hamilelerin de kesinlikle kullanmaması gerekir.

Edebiyatta Za'ferân

Za'ferân (safran), klasik Türk şiirinde az rastlanan çiçeklerdendir. Diğer çiçeklerin aksine sonbaharda açar ve sarı renk elde etmede kullanılır. Bu yönüyle daha çok âşığın yüzüyle (çehre, sîmâ, beniz, yanak) ilişkilendirilmiştir. Ayrıca âşık, sevgilinin hattı ve Nasreddin Hocayla ilgisinin kurulduğu da görülmüştür.[92] Şöyle ki "Asabı tahrik edip ferah verici, güldürücü hassayı haiz olduğunu eski tabîban ve tıp uleması söylerler."[93] Aşığın yüzü de za'feran gibi sararmıştır ve sevgili bu hali gülünce gülmektedir. Sevgiliyi güldürdüğü için za'feran bitkilerin Nasreddin Hocasıdır. [94]

Divan Taramalarında Za'ferân

Nice bir ey lâle-ruh benzim za'afran eylemek
Âşık-ı bî-çârenin küynüklü âhı yok mudur
(Necâti Beg, G 59/3)

[92] Bayram Yavuz, "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,** Volume 2/4, Fall 2007.
[93] Onay, Ahmet Talât, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar Ve İzahı**, Haz. Prof. Dr.Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul, 2009, s.497.
[94] Onay, Ahmet Talât, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar Ve İzahı**, Haz. Prof. Dr.Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul, 2009, s.497.

Küynüklüsün nigâra ruh-i zerd ilet gönül
Küynüklü armağanı kamu za‘ferân olur
(Necâti Beg, G 94/7)

Ma’rifet vermez Necâti câhile fâkir libas
Kimse demez rengine bakıp za‘afrân tatlıdır
(Necâti Beg, G 144/9)

Za‘ferânın yüzümün küynüklü âhımdır satan
Likin ol gül-çihre almaz âh u vâhımdan benim
(Necâti Beg, G 378/6)

Sûz-ı dil benzim sarardır ey yanağı ergavan
Galibâ bu vech ile kuyunda olmaz za‘ferân
(Necâti Beg, G 406/1)

Bağrımın yandığına benzimin sarısıdır nişân
Ey yüzü gül lâ-cerem küynükde olur za‘ferân
(Necâti Beg, G 407/1)

Âsâr-ı müşk ü hâsiyet-i za‘ferân kodı
Ezmin ne rezm içün ki ukâb-ı alem sala
(Şeyhî, 1.M., VI. Bn. 10)

Zanbakın goncasıdur bağa gümiş bâzû-bend
Za‘ferân ile yazılmış ana hatt-ı tûmâr
(Bâkî, K 18/20)

Sarsar-ı gam fikrüm evrâkım perîşân eyledi
Çihre-i zerdüm belâdan buldı reng-i za‘ferân
(Bâkî, K 22/25)

Al ele câm-ı şarâb-ı la’l-fâmı lâle-vâr

Eylesün derd-i hased rûy-ı ‘adûyı za‘ferân
(Bâkî, G 373/4)

Rengim gül-i za‘farâna döndü sensiz
Kaddim ham olup kemâna döndü sensiz
Kurbânın olam eğer sitemdir besdir
Peymânem elimde kaana döndü sensiz
(Fuzûlî, R XXXV)

Sararmış çehremi sanman ki reng-i za‘ferândır bu
Mahabbet âleminde dôstum fasl-ı hazândır bu
(Hayâlî, K 461/1)

Değerlendirme

Nidâî, za‘ferânı macun, tiryak ve müshil yapımında tercih etmekte, kabızlığı giderici yönüyle ele almaktadır. Tıpta da kendine yer verilen za‘ferânın vücuda kuvvet vermesi, sinirleri uyarması, iştah açması gibi etkileri vardır.

Za‘ferânın klasik şiirimizde sevgili ile doğrudan benzerliğinin kurulmadığı, herhangi bir şekilde sevgilinin za‘ferânla sıfatlandırılmadığı yapılan araştırmalardan ve taranan divanlardan tespit edilmiştir. Ancak yine de şiirimizde kendisine yer bulan za‘ferân renginin sarılığı nedeniyle kimi zaman aşığın acıdan, hasretten sararmış yüzüne benzetilmiş, kimi zaman da düşmanların yüzünün za‘ferân gibi sararması isteğiyle anılmıştır. Bir de güldürücü bir etkiye sahip olması nedeniyle kendinden söz ettirmiştir.

Tıpta rahatlatıcı yönüyle kullanılıyorsa bu bitkinin şiirimizde de rahatlatıcı bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür: Şöyle ki âşık, düşmanlarının, rakiplerinin yüzünün tıpkı za‘ferân gibi sarardığını görmeyi dilemektedir. Rakiplerin dertlenmesi, acı çekmesi, kendi başlarındaki belalarla uğraşması âşığa kafa ve kalp huzuru verecektir. Çünkü sevgilinin peşinde olanlar artık varlıkları ile tehdit unsuru olamayacaktır. Bu sayede âşık huzura erecek, kendisine sıkıntı veren bir durumdan kurtulmuş olacaktır.

2.3.21. Zeyt

Devâ'-ı Diger Yaġlama

311- Maṣṭaki günlük ile zincifre
Zeyt ü gül ṣuyı dühni verd-i tere

Devâ'-ı Diger

318- Zîbeḳ ü zeyt ü bal mumu yedişer
Bir direm sülümen olursa yeter

İhrâc-ı 'Arak

346- Ḫûrd idüp zeyt ile anı ḳaynat
Sür tenine ger def ' ola 'illet

İstihrâc-ı Dühn-i Ṭopalaḳ

557- Lâzım olduḳda biri anlardan
İki zeyt yaġı bir bunı it sen

İstihrâc-ı Dühn-i Mivehâ

563- Ol ṣudan iki cüz alup cânâ
Zeyt yaġını bir cüz eyle aña

Tıpta Zeytin (Olea europae)

Zeytingiller familyasındandır. 2-10 metre boylarında silindirik-oval yapraklı hep yeşil bir ağaçtır. İlkbahar aylarında yeşilimsi beyaz çiçekler açar. Tek çekirdekli çevresi etli, iğde iriliğindeki yumurtamsı ya da yuvarlak meyveleri sonbaharda olgunlaşır, yeşilken ya da beklenip kararınca hasat edilir. Zeytin bir Akdeniz bitkisidir. Anavatanı eski Mezopotamya ve ülkemiz sınırları içindeki Hatay, Gaziantep, Kahramanmaraş dolayıdır.

Zeytinin yağı ve yaprağı gövde kabuğu, hatta doğrudan meyvesi halk hekimliğinde kullanılır, bin derde deva dense yeridir. Zeytin yapraklarıyla gövde

kabuğunun iştah açıcı, kabızlık giderici, ateş düşürücü, idrar söktürücü, şeker hastalığını dengeleyici, yüksek tansiyonu düşürücü etkileri vardır.

Bunun için 50 gram yaprak ya da kabuk 1 litre kaynar suyla demlenir ve günde iki-üç kez birer bardak içilir. Zeytinin yağı da kabızlık giderici, safra söktürücü olarak alınıyorsa sabahları 1-2 çorba kaşığı aç karna içilir, safra söktürücü olarak alınıyorsa buna bir hafta devam edilir. Yara ve berelerin üzerine de yumuşatıcı ve sızı azaltıcı olarak dışarıdan uygulanır.

Edebiyatta Zeytin

Zeytin(zeytûn), tadı, Kur'an'da geçen ve iftarda yenen bir meyve olması ile konu edilmiştir.[95] Nedim Divanında iki beyitte yer alan zeytinin şiire konu edilişi Kur'ân-ı Kerîm'de 95. sure olarak geçen Tin suresi dolayısıyladır. Surenin ilk ayeti olan "vet'tini ve'z-zeytûn" "incire, zeytine" anlamına gelir. Beyitte her tatlının nihayetinin acı olması, Kur'ân'da incirin ardından zeytinin gelişine bağlanmıştır.[96]

Divan Taramalarında Zeytin

Vâiz-i çeşm-i gürisne pîç ü tâb-ı cû ile
Mevsim-i iftârda Vettîni vez-zeytûn okur
(Nedim, G XXVII/5)

Olur mefhûm her şîrînin olmak telh encâmı
Kelâm-ı Hakda der-pey gelmesinden tîn zeytûnun
(Nedim, G LVII/5)

[95] Gülhan, Abdülkerim, "Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic**, Volume 3/5, Fall 2008.

[96] Çöplüoğlu, Fazilet, "Nedim Divanı'nda Meyveler", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkısh or Turkic,** Volume 3/5, Fall 2008.

Değerlendirme

Nidâî'nin çeşitli hastalıkların tedavisinde, yağ yapımında tavsiye ettiği zeytin bugün de kabızlık, şeker, ateş gibi birçok hastalığın tedavisinde tercih edilmektedir.

Yapılan araştırma ve taramalarda ise zeytinin sevgiliye ait bir unsur olarak kullanılmasından ziyade Kur'an'da geçen haliyle ele alındığını görmekteyiz.

Tıptaki kullanımı ile şiirdeki yerini ortak bir çizgide birleştirecek olursak şöyle bir yorum yapabiliriz: Hastalık son bulması istenen, sıkıntıdan felaha çıkılması umut edilen bir durumdur. Sıkıntılara son veren zeytin, şiirde de oruca son verme yönüyle ele alınmıştır. Şu durumda zeytin her iki alanda da bir zorluk haline son vermekte, kişiyi rahatlığa kavuşturmaktadır.

2.4. ATASÖZÜ VE DEYİMLER

Türkçenin anlam gücünü gösteren, anlatıma akıcılık, çekicilik ve güzellik katan deyimler ve atasözleri Cerrahnâme'de de karşımıza çıkmaktadır. Bu deyim ve atasözlerinin kimileri bugün aynıyla kullanılmakta, kimileri de söyleyiş farklılıklarıyla dilimizde yaşamaktadır.[97]

2.4.1. Atasözleri

158- Ârif olanlara yeter bir gül
Nev 'i diger kelâma gir ḳul ḳul
(Arif olan anlar)

163- Bilmedügüm işe şürû ' itmem
Kimse gitmedügi yola gitmem
(Bilmediğin işe karışma; bilmediğin yola gitme)

115- Ulular ḥaḳ söze dehân açmaz
Geçid olmayıcaḳ şudan geçmez
(Hak söze akan sular durur. Geçit olmayan sudan geçme)

117- Yimek içmek olur ġıdâ-yı beden
Cân ġıdâsı olur kelâm-ı ḥasen
(Can boğazdan gelir)

[97] Atasözleri için bkz. Ümran Ay, Yüksek Lisans Tezi, deyimler için bkz. Metin Yurtbaşı, Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü.

2.4.2. Deyimler

108- Diler iseñ hemîşe saġ olasın
Bu sözime daḫı ḳulaġ olasın
(Kulak vermek)

116- ‘İlm-i ḥikmet kelâmı cevherdür
Gûş-ı câna daḳ anı gevherdür
(Kulağına küpe olmak)

2.5. AYET VE HADİSLER

Eserde anlatılanların dayandırıldığı nokta olarak çeşitli ayet ve hadisler karşımıza çıkmaktadır. Nidâî, sözlerine delil şeklinde sunmakta; ilim, sağlık, yeme alışkanlığı, yaratılış amacı gibi konularda ihtiyaç duyduğu yerde ayet ve hadislerden yararlanmaktadır.[97]

2.5.1. Ayetler

قَوْ لُهُ تَعاَ لىَ فَنَفَخْناَ فِيهِ مِنْ رُو حِناَ

"Allah u Te'alâ buyurdu ki: Biz ona ruhumuzdan üfledik."

لَقَا للهُا تَعاَ لىَ كُلواُ وَبوُلشْرَوَالاَ فوُاتُسْرِ

"Allah u Te'alâ buyurdu ki: Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz."

كماَ اقَ لَ للهُا تَعاَ لىَ ماَوَ لجِنَّْاَخَلَقْتُ إِلْوَ نْسَ إ الَّ لِيَعْبُد نِوُ

"Allah u Te'alâ buyurdu ki: Ben cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım."

قَوْ لُهُ تَعاَ ليَ وَ فيِ ْلاَ رْ ضِ ياَآ تٌ لِلْمُوَ قّنِينَ وَ اَنْفُسِكُمْفيِ اَفَلاَ نْوتُبْصِرُ

"Allah ü Te'âlâ buyurdu ki, iyice inanalar için yeryüzünde ve kendilerinde âyetler vardır, görmüyorlar mı?"

[97] Ayetlerin manası için bkz. Kur'an-ı Kerim Meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009. Hadislerin manası için bkz. İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasar Tercüme ve Şerhi

2.5.2. Hadisler

نَّاَاخَيْرُ سِ مَنْ يَنْفَعُ نَّاَا سَ نَّاَاشَرُّ سِ مَنْ نَّاَايَضُرُّ سَ

“İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır. İnsanların en kötüsü ise insanlara zararı dokunandır.”

لْعِلْمُاَ عِلْماَ نِ عِلْمُ اَبْدأَالْ نِ ثُمَّ عِلْمُ يأَدْأَالْ نِ

İki türlü ilim vardır: Biri beden ilmi, biri din ilmi.”

بِمَجاَ لِسِ ءِلْعُلَماَا سْتِماَاو عِ لْحُكَماَا اَلِءِ نَّ للهُا تَعاَ لىَ لْقَلْبَايُحْيِ
لْعِلْمِارَبِنوُ حَةِلْفَصاَاوَ كَماَ رْأَالْيُحْيِ ضَ يَّتَالْمَ لْمَطَرِاءِبِماَ

“Ulemâ ve hükemâ meclisine devam ediniz, muhakkak ki Allah ü Te’alâ yağmur suyuyla ölü toprağı dirilttiği gibi kalbi de ilmin nuru ile dirilir.”

لَقَا عَلَيْهِ ةُلصَّلوَا اوَلاَلسَّ مُ ةُلْمِعْدَا بَيْتُ كُلَّ ءِاَد اوَلْحَمِيَّةُ أْرَ سُ كُلَّ ءِاَودَ

“Peygamberimiz (a.s) buyurdu ki: Mide her hastalığın evi olduğu gibi, sağlığın da baş koruyucusudur.” (Ali Rıza Karabulut, bu sözün Hz Ali’ye ait olduğunu bildirmektedir. (Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi, II, s.466)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CERRAHNÂME

3.1. CERRAHNÂME'NİN TRANSKRİPSİYONLU METNİ

(Aşağıdaki metin ve sözlük çalışması Ümran Ay'ın "Nidâî, **Dürr-i Manzûm (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2000." Künyeli tezinden alınmıştır.)

DÜRR-İ MANZÛM

Hāẕā risāle-i Ḳaysūnîzāde el- maʿrūf Dervîş Nidāî*

Fe `i lā tün / me fā `i lün / fe `i lün

1 Ey ḥakîm ü ʿalîm ü ḥayy u ḥalîm
Ḥażretüñdür kerîm ü şān u ʿaẓîm

2 Cān u dil birligine şāhiddür
Ẕāt-i pāküñ hemîşe vāḥiddür

3 Ḳādir ü Rabb ü lem yezel sensin
Cümleye āḫir ü ezel sensin

4 Sañā iḳrārımuz ezeldendür
Cümle'i varımuz ezeldendür

5 Āşināyuz ezelden eyleme red
Cürmümüz ara yerde eyleme sed

6 Muṣṭafā ḥürmeti ʿināyet ḳıl
Raḥmetüñden bize hidāyet ḳıl

7 Enbiyā evliyā ḥaḳḳı yā Rab
Ḳıl saʿîd eyleme şaḳî yā Rab

8 Rāh-ı ʿışḳıñda ḫākisār eyle
Derdüñi dilde ṣad-hezār eyle

9 Baḥr-i ḥikmetde Bāri ḳıl ġavvāṣ
Çıḳaram şevḳuñ ile gevher-i ḫāṣ

10 Eger ilhām olursa levḥ-i dile
Anı yazam ʿınāyetüñle bile

11 Bedenüñ ṣıḥḥati ne birle olur
Ḫastalar ʿilleti ne birle olur

---

* S1 36b, C1 1b, C2 1b, K 1b, B 38b.
B,Hāẕā risāle-i Ḳaysūnî-zāde Raḥmetullāhi ʿAleyh C1, Hāẕā Kitābü Ṭıbbü'l-Manẓūm min te'lîfāt-ı Ḳaysūnî-zāde merḥūm K, Re'îsü'l-eṭıbbā merḥūm Ḳaysūnî-zāde nurullāh merḳadeniñ ʿılm-i ṭıbba müteʿalliḳ te'lîf eylediği manẓūmedir S1. N, S2'de başlık yok.

1 ḥalîm: ḳadîm C1, S2.
2 K ve S2'de 3.sırada // hemîşe:ḳudret-i S1.
3 K ve S2'de 2. sırada / lem yezel sensin: lem yezelsin sen B, C2 // āḫir ü ezel sensin: āḫir ü ezelsin sen B, C2 / cümleye: cümleden S1.
4 B'de yok.
5 cürmümüz ara yerde: cürmümüzi arada C1.
8 dilde: dilüme S2.
9 şevḳuñ: şevḳ S1 / gevher: maʿnî C2, K.
10 eger: ne ki N, S1, bana K, C2 / levḥ-i dile: levḥe müdām S1.
11 ṣıḥḥati: ṣıḥḥatiñ B / birle: ile K, S1 // Ḫastalar: Ḫastanıñ C2 / birle: ile K, S1.

12 Muḫtaṣar bunı bir risāle idem
ʿİlm-i ḥikmetde bir maḳāle idem

13 Ḫāṣṣ u ʿāma gerekli vü maḳbūl
Ḥikmeti fehm ide olan meşġūl

DUʿĀ-YI SULṬĀN SELĪM ḪĀN BİN SULṬĀN SÜLEYMĀN ḪĀN*

14 Girmedin gel söze duʿā eyle
Şeh Selīm Ḫān'a çoḳ şenā eyle

15 Virdi Ḥaḳ devlet-i Süleymānı
Aña lāyıḳ görüp bu ʿünvānı

16 Çünki taḫt-ı saʿādete aġdı
Ḫalḳa Ḥaḳ raḥmeti ʿaceb yaġdı

17 Aña ol ḥīnde bir kitāb itdüm
Encüm-i ṭıbba āfitāb itdüm

18 Anı neşr eyledüm feṣāḥatle
Bunı naẓm eyledüm belāġatle

19 Bunı andan çoḳ iḫtiṣār itdüm
Gizlü rāzum hep āşikār itdüm

20 Çünki naẓm ehlidür şeh-i ʿādil
Dürr-i manẓūme pes olur mā'il

21 Merdüm-i çeşmi eşk ile ezdüm
Ol sebebden bu cevheri yazdum

22 *Dürr-i Manẓūm* tamām naẓm iledür
Kimse dizmedi böyle naẓm ile dürr

---

13 Ḫāṣṣ u ʿāma gerekli: Ḫāṣṣa ve ʿāmma deñli C1 // ide: ideler B, iden S1 / olan: olur S1

* S1 35b, S2 127b, C1 2a, C2 1b, N 3a, K 2a, B 38b
Duʿā-yı Sulṭān Selīm Ḫān bin Süleymān Ḫān ḫalledallāhu mülke ve ebbede devletehu B / Duʿā-yı Selīm Ḫān bin Süleymān Ḫān K / Duʿā-yı Sulṭān Selīm Ḫān S2 / Duʿā-yı Sulṭān Süleymān ʿAleyhi raḥmetü ve'l ġufrān S1 / Duʿā-yı Selīm Ḫān bin Süleymān Ḫān Ḫalledallāhu Ḥükūmetehu N / Sebeb-i Te'līf-i Kitāb C2

17 ol ḥīnde bir: ol dem iki K, S1 // itdüm: ḳıldım C2

18 feṣāḥatle: feṣāḥatden S2, C1, C2, feṣāḥatde B // belāġatle: belāġatden S2, C1, C2, belāġatde B

19 gizlü: gizli B

20 pes: bes B / pes olur: pes ola C2

21 Merdüm-i...ezdüm: Derdümi eşk-i çeşm ile ezdüm C1 / eşk ile: anuñla K, S1 / ezdüm: yazdum N // cevheri: gevheri C1 / yazdum: dizdüm N

22 Dürr-i...iledür: Dindi manẓūme nāmı naẓm ile dürr B, K, S1, S2, N // Kimse dizmedi böyle: Dizmedi kimse böyle K, S1, S2, Dizmedi böyle kimse B, Dirmedi kimse böyle N, C2

23 Ger bunıñ tārīḫi olursa murād
Nüh ṣad oldı vü penç ile heftād

24 N'ola virsem bunı o sulṭāna
Mālik-i Ḫātem-i Süleymān'a

25 ʿĀleme pādişāh ü hükmi revān
Memleket cismine olupdur cān

26 İki ʿālemde ber- murād olsun
Kārı ḫalḳ üzre ʿadl ü dād olsun

27 Virdi devlet Ḫüdā bi-ḥamdilillāh
Ḳapusında ḳul oldı mihr ile māh

28 Ḥācetüm bu idi revā oldı
Rubʿ-ı meskūna pādişāh oldı

29 Sāyesinde ḥużūr ider herkes
İns ü cinn ü ṭuyūr u mūr u meges

30 Nūḥ ʿömrince ʿömri ola ṭavīl
Muṣṭafā ḥürmeti bi-Ḥaḳḳ-ı Celīl

31 Her gönülde maḳāmı ṣadr oldı
Baḫtı gibi cemāli bedr oldı

32 Çünki ḳalbümde mihri itdi ḳarār
Düşdi şevḳı derūna leyl ü nehār

33 Diledüm ki anuñ zamānında
Ol şehüñ sāye-i emānında

34 ʿİlm-i ṭıbbuñ gereklü cevherini
Fenn-i ḥikmetde sözüñ enverini

35 Şol mücerreb kim itmişem tekrār
Seyf-i ḳāṭıʿ gibi keser her bār

---

23 heftād: pencād C1
24 o: ol C2
27 mihr ile māh: cümle sipāh B
29 Sāyesinde: Pāyesinde C1
30 Celīl: Ḫalīl B, C1, C2
31 cemāli: kemāli S2
32 ḳalbümde: ḳalbüme C1
33 emānında: zamānında S1
34 enverini: gevherini B
35 kim: ki K

36 Ḳamu emrāża hep birer dermān
Yazmışam ger şifā vire Raḥmān

37 Kütüb-i ṭıb şehā igen çoḳdur
Böyle rengīn risāle hīç yoḳdur

38 Ḳande kim ola bu kitāb-ı lebīb
Lāzım olmaya anda ġayrı ṭabīb

DÎBĀCE-İ KİTĀB *

39 Gel *Nidāī* kelāmı muḫtaṣar it
Bu cihānda gereklü bir eṣer it

40 Ādem oldur ki ḫalḳa ḫayrı dege
Ol muẓırdur ki nāsa şerri dege

41 Bu söze bu ḥadīṯ çün oldı delīl
Oḳı maᶜnīsin eyle ḫalḳa sebīl

** خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ شَرُّ النَّاسِ مَنْ يَضُرُّ النَّاسَ

42 Baḥr-i ḥikmetde çün olup ġavvāṣ
Bulmışam dürr-i şāhı gevher-i ḫāṣ

43 İki dürli buyurdı ᶜilmi Ḥabīb
Biri dīn ᶜilmi biri ᶜilm-i ṭabīb

44 Bu sözin̄ hem delīl-i rūşeni var
Bu gülün̄ ṣābit oldı gülşeni var

---

36 emrāża hep birer: emrażlara birer C1 / hep birer: her biri S1 / birer: budur S2 / hep: S2'de yok. //ger: ben S2, ki C1 vire: viren S2.

37 şehā: ger S2.

38 ola: oldı B / ola bu kitāb lebīb: bu kitāb ola tertīb C2.

* S1 36a, S2 128a, C1 2b, C2'de yok, N 3b, K 3a, B 39b.
Dībāce-i el-kitāb bi-hidāyeti'l-meliki'l-vahhāb N.

39 kelāmı: sözün̄i N.

40 ḫalḳa ḫayrı: ḫayrı ḫalḳa C2 / nāsa: ḫalḳa N .

41. Bu... delīl: Bu ḥadīṯ oldı bu söze ḳavī delīl S2, Hem bu söze bu ḥadīṯ oldı delīl C1 / çün: S1, C1'de yok.// Oḳı maᶜnīsin: oḳıyub maᶜnāsın S2, oḳı maᶜnāsın N / sebīl: delīl C2.

** *"Ḫayru'n-nāsi men yenfeu'n-nāse şerrü'n-nāsi men yezurru'n-nāse"*
Hadisin Anlamı: "İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır.İnsanların en kötüsü ise insanlara zararı dokunandır." İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasar Tercüme ve Şerhi

42 çün olup: olmışam N // şāhı: şāha S1

43 ᶜilmi biri ᶜilm-i: ᶜilmidür birisi C1

44 hem: ḫoş S1 / rūşeni var: rūşendür C1 // Bu... var: Bu gülün̄ ṣābiti o gülşendür C1 / gülün̄: gön̄ül B

اَلْعِلْمُ عِلْمَانِ عِلْمُ الْأَبْدَانِ ثُمَّ عِلْمُ الْأَدْيَانِ *

45 Çün beden ʿilmin evvel andı Resūl
Aṣlı vardur bu sözin eyle ḳabūl

46 Ṣaġ olmasa kişi dīn ʿilmi
Nice taḥṣīl ider hemīn ʿilmi

47 Bu sebebden dedi Ḥabībullāh
Derde dermān olan Resūlullāh

48 ʿUlemā meclisinden olma ırāḳ
Rāġıb ol ʿilm-i dīne eyle yarāḳ

49 Ḥükemā sözlerin işit dā'im
Bedenün dā'imā ola ḳā'im

50 Bu sözün şāhidi ḥadīṣ-i saḥīḥ
Ki buyurdı bunı beliġ ü faṣīh

عَلَيْكُمْ بِمَجَالِسِ الْعُلَمَاءِ وَاسْتِمَاعِ الْحُكَمَاءِ لِأَنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يُحْيِ الْقَلْبَ
بِنُوْرِ الْعِلْمِ وَالْفَصَاحَةِ كَمَا يُحْيِ الْأَرْضَ الْمَيِّتَ بِمَاءِ الْمَطَرِ **

51 ʿUlemā meclisin ḳoma elden
Ḥükemā sözlerin işit dilden

52 Tā ki ḳalbün dirile bula ḥayāt
Dirilür nitekim ṣu birle nebāt

53 Çünki böyle işāret olmışdur
Ümmetine beşāret olmışdur

54 Farż olan ehl-i ʿilme bildüreyin
Bile ṣavm u ṣalātı ehl-i yaḳīn

---

* "*El-ʿilmü ʿilmāni ʿilmü'l-ebdāni sümme ʿilmü'l-edyāni.*" Hadisin Anlamı: "İki türlü ilim vardır: Biri beden ilmi, biri din ilmi." İbrahim Canan, a.g.e., X, s.457.

45 ʿilmin evvel: ʿilmini C1.

46 Ṣaġ olmasa: Olmasa ṣaġ C1 / olmasa: olmayan C2 / ʿilmi: ʿilmin S1 // ʿilmi: ʿilmin S1.

47 dermān: ṭabīb C1 /Resūlullāh: Ḥabībullāh C1, Ṭabībullāh S2,C2.

48 olma ırāḳ: olma sen ırāḳ S2 // ʿilm-i dīne: dīne durma S1.

49 dā'imā ola: ola dā'imā S1, dā'im ola tā B, dā'im ola hem C2.

** "*ʿAleyküm bi-mecālisi'l-ʿulemā'ı ve istimāi'l-ḥükemā'i innellāhe Teʿālā yuḥyı'l-ḳalbe bi-nūri'l-ʿılmi ve'l- feṣāḥati kemā yuḥyı'l-arża'l- meyyite bi-māi'l-maṭar*"
Hadisin Manası:Ulemā ve hükemā meclisine devam ediniz, muhakkak ki Allah ü Teʿālā yağmur suyuyla ölü toprağı dirilttiği gibi kalbi de ilmin nuru ile diriltir.

52 nitekim ṣu birle: ṣu birle nitekim C1.

54 bildüreyin: bildüre dīn S1,C1.

55 Ḥükemā üzre farẓ olan cānā
ʿİlm-i ebdānı itmedür ifşā

56 Bildügüm deñlü bu faḳīr ü ḥaḳīr
Şemsden ẕerre eyleyem taḥrīr

57 Baḥr-i ḥikmetde nice biñ Loḳmān
ʿAcz u noḳsān ile ḳalur ḫayrān

58 Nice yüz biñ ḥekīm ü Eflāṭūn
ʿĀleme her ki geldi ehl-i fünūn

59 Şemsden zerre deñlü bilmediler
Baḥrden ḳaṭre deñlü almadılar

60 ʿIlmi çoḳdur buña nihāyet yoḳ
Cümlesin bilmege liyāḳat yoḳ

61 ʿAcz ü noḳṣān ile şürūʿ itdüm
Ulular gitdügi yola gitdüm

EL-BĀBÜ'L-EVVEL FI- MAʿRİFETİ'L-CİSM*

62 Diñle idem nedür bu ʿilm-i beden
Neden itdi Ḫüdā bu cismi neden

63 Ẓāhir ü bāṭını nedür anuñ
Nicedür sırrı cümle eşyānuñ

64 Ḥükemā cānā ḳan dimiş ḥāşā
Fe-nefeḫnā gelüpdür aña nidā

** قَوْلُهُ تَعَالَى فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا

65 Cānı hiç kimse bilmedi aṣlā
Līk bir söz diyem işit cānā

---

56 faḳīr ü ḥaḳīr: ḥaḳīr ü faḳīr // eyleyem taḥrīr: eylemez taḳrīr S1 / ẕerre eyleyem: eyleyem ẕerre C2.

57 ḳalur: ḳala S1.

58 ḥekīm ü Eflāṭūn: Eflāṭūn ḥekīm K, ḥekīm-i Eflāṭūn C1 // ehl-i: cümle C1.

59 bilmediler: bilmeyeler C1 // almadılar: almayalar C1

60 ʿIlmi çoḳdur: ʿIlmi Ḥaḳdur C1

* S1 36b, S2 129a, C1 2b, C2 2b, N 4b, K 4b, B 40b
El- bābü'l-evvel fi-ṭaʿrifeti'l-cism C1

62 nedir: sañā C1 / idem:imdi N

63 sırrı: sözi S1 / cümle eşyānuñ: cümle cānānıñ S1,N, cümle-i cānıñ B,C2

64 cāna: cān u B / ḥāşā: cānā S1 // *Fe-nefeḫnā*...nidā: *Fe-nefeḫnā fīhi min rūḥinā* C2, S1'de yok.

** *"Ḳavluhu Teʿālā fe-nefeḫnā fīhi min rūḥinā"* Kurʿān-ı Kerim, Hicr,15/29. Manası: "Allahü Teālā buyurdu ki: Biz ona ruhumuzdan üfledik."Manası için bkz. haz.Hüseyin Atay, Yaşar Kutlay, Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank-1988.

66 Nūr-ı Aḥmed ki nūr-ı ẕāt-ı aḥad
Aṣlı ol ferᶜidür bu cümle ᶜaded

67 Ulu yirdendür anlaġıl ẕātuñ
Ḳıl naẓar ẓāhir eyle mir'ātuñ

68 Ol sebebden ki ᶜālem-i Kübrā
Sañā dirler şehā bi- ḥaḳḳı Ḫüdā

69 Zübde-i kā'ināt olupsun sen
Muḥtaṣardur egerçi ḫāk-i beden

70 Muᶜtebersin ᶜulūm-ı ḥikmet ile
Āşināsın ezelde Ḥażret ile

71 Sañā dinildi aḥsen-i taḳvīm
Seni sevdi yaratdı ẕāt-ı ḳadîm

72 Seni ᶜilmine eyledi maḥrem
Cümle ḫalḳ içre ḳıldı hem ekrem

73 Sen gerek kim bilüp her iḥsānı
Cān ile eyle şükr-i Yezdān'ı

74 Bāṭınıñda bu cāna üç yoldāş
Ḳodı birbirine ola sırdāş

75 İkisi ᶜaḳl u nefs olur süflî
İkisi cān ile göñül ᶜulvî

76 Biri ābî durur biri ḫākî
Nār u bādı bil ol iki pākî

DER-MAᶜRİFET-İ ᶜANĀṢIR-I ERBAᶜA*

77 Ẓāhiriñ eyledi ᶜanāṣırdan
Çār-ı erkāndur ol cevāhirden

---

65 Cānı... aṣlā: Bilmedi cānı kimse hiç aṣlā C1 / kimse: kimesne S1
66 Nūr-ı: Rūh-ı B,N,C2 // bu: C2'de yok.
69 olupsun sen: sen sen sen B, olan sen sen C1, sen sen C2 / zübde-i: zübdet-i N
72 ḫalḳ: maḫlūḳ S2
73 gerek kim: gerekdür B / her iḥsānı:Yaradan'ı C1 // Cān ile... Yezdān'ı:Cān ile ḫiżmet it bulup anı S1 / şükr-i Yezdān'ı: şükrini anı K
74 üç: dört B // Ḳodı... sırdāş: Birbirine dördü olur sırdāş B, Ḳodı birbirlerine her sırdāş S1, Ḳodı ol biribirine sırdāş N / dördü: anı K
76 biri ḫākî: biri hem ḫākî S2
* S1 37a, C1 4a, N 5a, K 5b, B 41a
B, C1, N, K, Fī Maᶜrifeti'l- ᶜAnāṣır-ı Erbaᶜa S1, C2 ve S2'de yok.
77 cevāhirden: gevāhirden C2

78 Żıdd iken birbirine bu ażdād
Cemᶜ idüp cismüñ eyledi ābād

79 Biri ṣafrā anuñ biri demdür
Biri sevdā birisi balġamdur

80 Bedenüñ bunlar iledür ḳā'im
İᶜtidāl ile ḫoş durur dā'im

81 Biri eksik ola veya artıḳ
Ḫāric-i iᶜtidāl olur ayrıḳ

82 İᶜtidāli anuñ bunıñla olur
Ṣıḥḥati ādem anuñla bulur

83 Bu ḥadīṯi buyurdı çünki Ḥabīb
Sözi cāmiᶜ durur hem özi ṭabīb

* قَالَ عَلَيْهِ الصَّلوٰةُ وَالسَّلاَمُ الْمِعْدَةُ بَيْتُ كُلِّ داَءٍ وَالْحَمِيَّةُ رَأْسُ كُلِّ دَوَاءٍ

FAṢIL**

84 Miᶜdeye çün diñildi beyt-i dā
Ḥaẕer it bulduġını ḳoyma añа

85 Ger mizāca muvāfıḳ ola ṭaᶜām
Keşret ile yime vü gözle niẓām

86 Şol muḫālif ġıdādan eyle ḥaẕer
Görmeyesin cihānda renc ü żarar

87 Ṣaġlıġın başı çün ṣaḳınmaḳdur
Eyle perhīz bu sözlerüm ḥaḳdur

---

79 demdür: ḳandur S1 / birisi: vü biri K, biri C2.

80 durur: olur S1 / ḫoş durur: ḫoşdur C2.

81 veya: yahud S2 / veya artıḳ:gider varlıḳ S1, ya artuḳ C1.

82 C1'de yok. anuñ bunuñla olur: bunuñ ne birle olur S2, C2, bunuñ ile olur K // Ṣıḥḥati...bulur: Ṣıḥḥat-i ādem ne birle olur C2.

83 hem özi: özi çü N.

* *"Ḳale ᶜAleyhi's-selām el-miᶜdetü beytü külli dā'in ve'l-ḥamiyyetü re'sü külli devā'in"* Hadisin Manası:"Peygamberimiz (a.s.)buyurdu ki: Mide her hastalığın evi olduğu gibi, sağlığın da baş koruyucusudur." Ali Rıza Karabulut, bu sözün Hz. Ali'ye ait olduğunu bildirmektedir. **Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi, II,** *s.466.*

** B 41b . Diğer nüshalarda başlık yok.

84 Miᶜdeye çün: Çün maᶜnīde C1, B / beyt-i dā: beyt-i ᶜınā C1, B / çün miᶜdeye dinildi: çünki miᶜdeye dindi N / Miᶜdeye...beyt-i dā: Çün miᶜde durur beyt-i dā C2 // ḳoyma: ḳoma B, N / bulduġını ḳoyma: ḳoyma bulduġını C1.

85 ola: olsa C1 // Keşret ile yeme vü: Keşret ü ᶜilletine S1, Keşret ü ḳılletini C2 /vü: C1'de yok.

88 Ṭıbbı cemᶜ eylemiş bu sözde Resūl
Ṭut sözini ᶜılelden olma melūl

89 Hem bu āyet buña mutābıḳdur
Her sözi āyete muvāfıḳdur

* قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى كُلُوا وَالشْرَبُوْ وَلاَ تُسْرِفُوْا

90 Niᶜmeti virdi çün yi iç dā'im
Dün ü gün ol ᶜibādete ḳā'im

91 Līkin itme ṣaḳın anı isrāf
Nıṣf-ı dīndür dimişler el-inṣāf

92 Bu sözi hem buyurmış Eflāṭūn
Ḳā'il oldı bu söze ehl-i fünūn

** أَلْجُوْعُ سَحَابٌ يَمْطِرُ الْعِلْمَ وَالْفَصَاحَةَ
أَلشَّبَعُ سَحَابٌ يَمْطِرُ الْجَهْلَ وَالْغَفْلَةَ

93 Açlıḳ bir seḥāb-ı raḥmetdür
Yaġan andan müdām ṣıḥḥatdür

94 Hem bu ṭoḳlıḳ seḥāb-ı miḥnetdür
Yaġmurı daḥı cehl-i ġafletdür

95 Gerek ise seni sañā cānā
Eyle perhīz ġıdāda ṣubḥ u mesā

96 Ger nefāyis ola yā gül-be-şeker
Yime ḳarnıñ ṭoḳ ise eyle ḥaẕer

97 Ḳurı nānı ger acıġup yeyesin
Niᶜmet-i ḫaṣṣa bu imiş diyesin

---

88 bu sözde: ḥadīṣ-i B.

89 hem: çün B.

* *"Ḳālellāhu Teᶜālā kulū ve'şrabū velā tüsrifū"* **Kur'ān-ı Kerîm, Ârâf** 7/31. Manası:"Allah ü Teᶜālā buyurdu ki:Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz. "Ayetin manası için bkz.haz. Hüseyin Atay, Yaşar Kutlay, **Kur'ān-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank-1988.

90 çün: Ḥaḳ B // ol ᶜibādete: ᶜibādete ola S1.

91 Līkin: Līk S2, Līki C1 /ṣaḳın anı isrāf: anı ṣaḳın isrāf S2.

92 hem buyurmış: çün buyurdı B, hem buyurdı C2.

** *"El cūᶜu seḥābun yemṭürü'l-ᶜilme ve'l-feṣaḥate eş- şebᶜu seḥābun yemṭuru'l-cehle ve'l-ġaflete"*. Manası: Açlık bir buluttur, ondan fesahat ve ilim yağar, tokluk da bir buluttur ondan gaflet ve cehālet yağar. N, K ve S2' de yok.

93 Yaġan... ṣıḥḥatdür:Yaġmurı ᶜilm ile fesāḥatdir B,Yaġan bundan ᶜilm-i feṣāḥatdir S1, Yaġan andan ᶜilm-i feṣāḥatdür C1.

94 Hem bu: Çünki B // cehl-i: cümle N.

95 sañā:S2'de yok. //ġıdāda: ġıdādan B, K, S1, S2.

96 ola yā: olursa B // ise: iken N.

97 acıġup: aç olup S1 // ḫaṣṣa: ḫāṣ C1.

98 Ṣıḥḥatüñ başı bil ṣaḳınmaḳdur
Seni sañа gerek ise tek ṭūr

99 Bil vücūd ḳadrini ki cān olasın
Cāne-i dilde Ḥaḳḳı tā bulasın

100 Niye geldüñ cihāna bil anı
Añа ṣarf eyle cism ile cānı

101 Bāġ-ı cismüñe eylegil ṭīmār
Tāze ṭut anı yüri leyl ü nehār

102 Açılursa bahārı gülşen olur
Çeşm-i dil anuñla rūşen olur

103 Çünki lāzım durur iṭā'at-i Ḥaḳ
Ṣaġlıġıla olur 'ibādet-i Ḥaḳ

104 Emr olupdur 'ibādet añа dürüş
İki 'ālemde her murāda iriş

كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ *

105 Cisme ṣaġlıḳ gerek 'ibādet ide
Emr-i Ḥaḳ üzre key iṭā'at ide

106 Her umūr-ı ma'āş u kesb ile kār
Ṣaġlıġıla olur bu cümle ki var

107 Diler iseñ hemīşe ṣaġ olasın
Bu sözime daḫı ḳulaġ olasın

---

98 bil: çün B,hep S1 // Seni...tek ṭur: Sañа gerek ise ṣaḳınacaḳdur S1 /tek ṭur: Ḥaḳdur B, ṭutmaḳdur C1, acıḳmaḳdur N.

99 Bil... olasın: Ḳadrini bil ki nīk cān olasın B,S1, Ḳadrini bil tenünüñ cān olasın C1, Ḳadrini bil teniniñ ki cān bulasın S2 Ḳadrini bildüñ ise cān olasın N // Ḥaḳḳı tā: tā Ḥaḳḳı S2, Rabbiñi B.

100 Niye... anı: Niye geldiñ cihāna bilsen anı N / cihāna: cihānda S1 /cism ile cānı: cümle-i cānı S1.

101 eylegil: ide gör B // ṭut anı yüri: olsun bahārı B, ṭutgil sen anı C1 / yüri: dā'im N.

102 Açılursa bahārı:Añа ṭīmār eyle K,S2,C1, Añа ṭīmār idicek S1 // Çeşm-i dil: Çeşm ü dil C1.

103 Ṣaġlıġıla: Ṣaġlıḳ ile S1 / 'ibādet-i Ḥaḳ: ṭā'at-i Ḥaḳ N.

104 'ibādet añа: 'ibādete C1, 'ibādetiñe C2 // murāda: dāda K.

* C2 ve K'da yok.C1 hariç diğer nüshalarda 105. beyitten sonra gelmektedir. *"Kema ḳālellahu Te'ālā vemā ḫalaḳtü'l-cinne ve'l-inse illā li ya'büdün"* **Kur'ān-ı Kerim**, Zariyat, 51 / 56 Manası: "Allah u Te'ālā buyurdu ki: Ben cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım. "Ayetin manası için bkz.haz. Hüseyin Atay, Yaşar Kutlay, Kurān-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-1988.

105 K, S2, N'de yok. ide: idesin C2 // key: S1'de yok / key iṭā'at: tā ki ṭā'at C1, ger 'ibādet C2 / ide: idesin C2.

106 S2'de yok. Her: Hem B / u: bu C1 // cümle ki var: cümle-i var S1 /ki: her ne ki N.

107 S2'de yok. daḫı: benim S1 / olasın: urasın K, C1, C2.

إِتَّفَقَ أَطِبَّاءُ الْفَارِسِ وَالرُّوْمِ وَالْهِنْدِ إِنَّ جَمِيعَ الْأَمْرَاضِ يَتَوَلَّدُ
مِنْ سِتَّةِ أَشْيَاءَ كَثْرَةُ الْجِمَاعِ وَ قِلَّةُ النَّوْمِ فِي اللَّيْلِ وَكَثْرَةُ النَّوْمِ
فِي النَّهَارِ وَحَبْسُ الْبَوْلِ وَشُرْبُ الْمَاءِ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ وَإِدْخَالُ
الطَّعَامِ عَلَى الطَّعَامِ *

108 Ḥükemā-i ᶜAcem ü Hind ile Rūm
İttifāḳ itdiler ki cümle ᶜumūm

109 Yaᶜnī emrāż-ı muḫtelif ne ki var
Altı işden bilüñ anı her bār

110 Keşret ile ṣaḳın cimāᶜ itme
Lezzetine anuñ ṭamāᶜ itme

111 Gice uyu vü gündüz ol bīdār
Ḥaps-i bevl eyleme ṣaḳın zinhār

112 Nıṣf-ı leyl olıcaḳ ṣaḳın nāgāh
Uyanup ṣu içem dime ey şāh

113 Hem ṭaᶜām üstüne yime niᶜmet
Tā ki görmeyesin elem ṣıḳlet

114 Ḥükemā bu söze ḳamu ḳā'il
ᶜUlemā ḥaḳ söze olur mā'il

115 Ulular ḥaḳ söze dehān açmaz
Geçid olmayıcaḳ ṣudan geçmez

116 ᶜİlm-i ḥikmet kelāmı cevherdür
Gūş-ı cānā daḳ anı gevherdür

117 Yimek içmek olur ġıdā-yı beden
Can ġıdāsı olur kelām-ı ḥasen

---

* *"İttifāḳ- eṭıbba el-Fārisi ve'r-Rūmi ve'l- Hindi enne cemi'a'l- emrāż yetevelledü min sitteti eşyā'ı keşretü'l-cimā'i ve ḳalletü'n-nevmi fi'l- leyli keşretü'n-nevmi fi'n-nehāri ve ḥabsü'l-bevli ve şurbu'l-mā'i fi cevfi'l-leyli ve idḫālü't-ṭa'āmi 'ale't-ṭa'āmi"* Manası:"Fārisî, Rum ve Hindli tabibler, bütün hastalıkların şu altı şeyden ortaya çıktığında ittifāk etmişlerdir: Çok fazla cinsi beraberlikte bulunmak, geceleri az uyumak, gündüzleri çok uyumak, idrarını tutmak, gece yarısı su içmek, tok iken yemek yemek.

108 Ḥükemā-i ...Rūm:Ḥükemā-i Hind ile Fāris Rūm S1 / ü: -le C1 // ki: bu S1.

109 muḫtelif: muḫtelife S1, C1 // Altı...bār: Altı şeyden durur bilüñe her bār S1 / işden bilüñ: şeyden bilüñ C1 / işden: işdendür N / bilüñ anı: durur bilüñ S2, C2 / her: S2'de yok.

111 zinhār: iy yār C1.

112 ṣaḳın: daḫı S2 / nāgāh: zinhār N, K, S1 // ey şāh: her bār S1 /şāh: yār K.

113 Hem: Her S1, S2, C2, N, K, B / üstüne: üzere S2 / yeme niᶜmet: yeme sen niᶜmet S2 // Tā ki...ṣıḳlet: Bedenüñ tā ki görmeye ṣıḳlet S2.

115 ḥaḳ: çoḳ S1 // olmayıcaḳ: olmadığı S2, olmayan C1.

116 cevherdür: gevherdür C1 // daḳ: ṭaḳ B, N, S2 /gevherdür: cevherdür C1.

117 Yimek içmek: Yime içme B.

DER MAᶜRİFET-İ ṬABĀYIᶜ-I AḤLAṬ*

İmdi gel cānuña ġıdāsını vir
Maᶜrifet dānesini kenduñe dir

Seni çün kim Ḫüdā ᶜanāṣırdan
Ḫalḳ itdi bu dört cevāhirden

ṬABİᶜAT-I ṢAFRA**

Biri āteş durur anıñ ṣafra
Ḥār u yābis durur mizācı şehā*

Ṣafravî olana ġıdā her dem
Bārid ü raṭb ola ki görmeye ġam

Yay faṣlı bunuñ muḳābilidür
Çār-ı rüknüñ bu şarḳa mā'ilidür

Cism içinde merāradır ḳanı
Beñzi ṣarı ider bunuñ şānı

ṬABİᶜAT-I DEM***

Birine bād dir anuñ ḥükemā
Bu beden içre ḳan durur cānā

Ḫār u raṭb oldı bil mizācı anuñ
Berd ü yābis ġıdā ᶜilācı anuñ

Faṣl-ı evvel bahāradur naẓarı
Rūyı ḥumret ṭutar budur eṣeri

---

* S1 37b, S2 130a, C1 5b, C2 5a, N 7a, K 7b, B 42b
Der: Fī S1 / Der Maᶜrifet-i Ṭabāyıᶜ-ı Aḫlaṭ-ı Erbaᶜa C2

118 İmdi...vir: Dinle imdi ġıdāyı cānā vir S1 / cānuña ġıdāsını: cānuña ġıdāsın B, N, cānuñ ġıdāsını K // dānesini: dānesin S2, dāmenini S1

119 çün kim: çünki B,S1 // Ḫalḳ itdi: İtdi ḫalḳ S1

** Başlık sadece C1'de var.

120 durur anuñ: -dir biri anıñ S1 / anuñ ṣafra: anıñ biri ṣafra S2 // mizācı: mizācları C2

121 ki görmeye: vü yemeye K, yemeye N

122 N ve B'de yok. K, S1, C2'de 123. beyitten sonra gelmektedir.

123 Cism: Yay B /merāradur: fesād ider B // ider bunuñ şānı: vü zaᶜf olur cānı B / bunuñ: anıñ K

*** Başlık sadece C1'de var.

124 bād: bārid C1 / dir: diyü S1 // Bu: C1'de yok. / içre: içinde

125 anuñ: bunuñ B, S2, C2 // Berd: Bārid B, S1 / anuñ: bunuñ B, S2, C2

126 Rūyı ḥumret ṭutar: Yüzüni surḫ ider B, Yüzi ḥumret duta S2 / budur: bunuñ C1

127 Ḳan bedende şehā ġıdādan olur
Baġrıñ içinde bu kemāli bulur

128 Köpüginden olur bunuñ ṣafrā
Ḫām-ı balġam ṣaḳīlidür sevdā

ṬABİ'AT-I BALĠAM *

129 Bārid ü raṭb olur bilüñ balġam
Ṣu mizācın ṭutar bu hem her dem

130 Balġamî olana nevāle müdām
Ḫār u yābis gerek ṣarāb u ṭa'ām

131 Ḳış mizācın ṭutar beden ṣovudur
İssi ṭutmaḳ mizācı key eyüdür

ṬABİ'AT-I SEVDĀ**

132 Biri sevdā durur bu erkānuñ
Berd ü yābis ṭabī'atı anuñ

133 Māli hülyā olur mecārından
'Aḳlı nāḳıṣ ider bu varından

134 Bedeni beñzi hem siyāh eyler
Ādemüñ işin āh ü vāh eyler

135 Faṣl-ı güz olıcaḳ gerek perhīz
Görmeyem dir isen maraż hergīz

DER MA'RİFET-İ BEDEN-İ İNSĀN***

136 Bedenüñ aṣlını beyān itdüm
Ḫükemā remzini 'ayān itdüm

---

128 Köpügünden: Keşretinden B / bunuñ: anıñ K / olur bunuñ: bunuñ olur C2 // Ḫām-ı...sevdā: Ḫām balġam durur şakīl sevdā B / Ḫām-ı balġam: Ḫām balġam S1, Cāy-ı balġam C1 / şakīlidür: süflīdür S2.

* Başlık sadece C1'de var.

129 bilüñ: raşt B // Ṣu mizācın: Bu ṣu mizācını S2 / bu hem: S1 ve S2'de yok./ velī N / bu: C1'de yok.

130 B'de yok./ olana nevāle: olunsa nola K.

131 B'de yok./ key: C2'de yok, ki S1, S2, K

** Başlık sadece C1'de var.(6b).

132 Berd: Bārid S1 / ṭabi'atı: ṭabi'atıdır S2.

133 mecārından: buḫārından C1,necārından N.

134 Bedeni beñzi: Bu beñzleri S1.

135 dir iseñ maraż: dirseñ o marażı S1.

*** S1 38a, S2 130b, C1 6b, C2 5b, N 6b, K 8b, B 43a.

136 S2'de yok./ Bedenüñ: Bunuñ S1 /itdüm: itdük C1.

137 Bu tenüñ aṣlı çün ʿanāṣırdur
Ḳadrini bil ʿaceb cevāhirdür

138 Sañа ḫizmet iden bu dört erkān
Bedenüñ ḳalʿadır bu cān sulṭān

139 ʿĀlemiñ zübdesi vü eşrefisin
Bu cihānda murād olan sensin

140 Ne ki ʿālemde var ḳamu sende
Cümle eşyā şehā sañа bende

وَلَهُ تَعَالِيَ وَفِي الْاَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَفِي اَنْفُسِكُمْ اَفَلاَ تُبْصِرُونْ *

141 Maẓhar-ı Ḥaḳ durur ben-i ādem
Eşref-i ḫalk durur derīn-i ālem

142 ʿĀrıż olursa ger maraż tende
Defʿine çāre ḳıl anuñ sen de

143 Ceḥd idüp ṣıḥḥat ü ṣafā birle
Āşinā ola gör Ḫüdā birle

144 Bedenüñ eylesüñ ʿibādet-i Ḥaḳ
Añа lāzım durur iṭāʿat-i Ḥaḳ

145 Nefsiñi ḳul idüp şerīʿatde
Sālik ol ʿāşḳ ile ṭarīḳatde

146 Gönlüñi bir uluya teslīm it
Ḫizmetinde elif ḳaddüñ cim it

147 Cānı ḳudret maḳāmına irgür
Ḫāṭırıñ cümle kendüne dirgür

---

137 Bu tenüñ: Bedeniñ B / çün: çün bil S2, B // ʿaceb: anuñ C1.
138 iden: ider C1, N / dört: çār-ı N.
139 eşrefisin: eşrāfdan S1 / vü eşrefisin: teşrīfi sen sen C2 // Bu...sensin: Bundan ancak murād olan sensin C1,Sensin ancaḳ murād olan bu beden N, Sensin ancaḳ murād olan bundan C2
140 ḳamu:şehā B / sende: senden S1 / ne ki: ne N.
* "*Ḳavluhu Teʿālā ve fī'l-ʿarżı āyetün lil mūḳınin ve fī-enfüsiküm efelā tübsirūn*" Kur'ān-ı Kerim Zâriyat, 51 / 20-21. Manası:"Allah ü Teʿālā buyurdu ki, iyice inananlar için yeryüzünde ve kendilerinde āyetler vardır görmüyorlar mı?" bkz. haz. Hüseyin Atay, Yaşar Kutlay, Kur'ān-ı-Kerīm ve Türkçe Anlamı , Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank-1988.
141 ḫaḳ durur: ḫaḳdır S1, C2 / ben-i ādem: beden-i ādem N // ḫalḳ:ḫaḳ S2 / derīn-i ʿālem: ben-i ādem S2, C2.
142 ger: bir C1 / tende: sende N.
144 iṭāʿat-i Ḥaḳ: ʿibādet-i Ḥaḳ C2.
145 sālik ol: sālik-i C2.
146 teslīm it: it teslīm C1 // Ḫizmetinde... it: Ḫizmet ile eyle ḳaddiñi cim C1 / cim: mim S1, N, K, B, C2 / ḳaddiñ:ḳāmetiñ N.
147 kendüñe: keñdine B.

148 Ḫāne-i dilde Ḥaḳ cemāline baḳ
Tā ki rūşen görüne ḥikmet-i Ḥaḳ

149 Dilesen̄ bu yola revān olasın
Ehl-i diller ḳatında cān olasın

150 Sen de benlik kökin̄ çıḳarup al
Tövbe ṭoḥmını ḳıl an̄a idḫāl

151 Yapraġın al nedāmetin cānā
Cümle ṣabrın̄ ḥavānına ḳoy tā

152 Ḫorlıḳ destesiyle dög muḥkem
Göz yaşıyla ḳarışdur iy ādem

153 Ḳoy muḥabbet tavāsına anı
ʿAşḳ odı birle ḳaynadun̄ ṣānī

154 Tā ḳıvāmın bulup ola maʿcūn
Yiyesin ṣād ola dil-i maḫzūn

155 Ṭut sözümi özün̄e pend eyle
Himmeti kendün̄e bülend eyle

156 Cümle insān maẓhar-ı cāndur
Tenler içre bu cān ḫāndur

EL-BĀBÜ'Ṣ-ṢĀNİ TEŞHÎS-İ EMRAŻ-I İNSĀN VE MUʿĀLECE-İ EBDĀN*

157 Söyle ey bülbül-süḫān söyle
Şol mühimm olanı beyān eyle

158 ʿĀrif olanlara yeter bir gül
Nevʿi diger kelāma gir ḳul ḳul

---

147 kendün̄e: ken̄dine B
149 Dilesen̄: Diler isen S1 / bu: S1'de yok, bir B, S2
150 C1'de yok.150-154 B'de yok. ṭoḥmın: ṭoḥmını K / an̄a: an̄a sen S2
151 Yapraġın: Buyruġın C1 // ḳoy tā: ḳo şehā C2
153 Ḳoy: Ḳoya C2 / tavāsına an̄ı: tavāsına sen an̄ı N // ḳaynadun̄: ḳaynadup S1 / ṣānī: anı C1,S2,K, yāʿni C2 / birle: ile C2
153 bülend: sipend C1
156 Sadece C2'de var.
* S1 38b, S2 131a, C1 7a, C2 6b, N 8a, K 9b, B 43b
N, Teşhīs:Der Teşhīs S1, S2, C2, K, B, fī Teşhīs C1,
157 süḫān: ṣıfāt S1 // müḥimm: feḥim C1
158 Nevʿi..... ḳul: Bundan özge kelāmı ezber ḳıl B / kelāma gir: kelāmı ḳıl C2 / ḳul ḳul: ḳıl ḳıl C1, ey ḳul S2

159 Sözüñi muḫtaṣār u müfīd eyle
Biñini ṭarḥ idüp birin söyle

160 Her marīża devā ne yüzden olur
Her ᶜalīle şifā ne yüzden olur

161 Şol mücerreb ki pīrüm itmişdür
ᶜİlmi tā kim kemāle yetmişdür

162 Her işüñ ṣıḥḥatine kim yetdüm
Ġayrı yoḳ hep anı beyān itdüm

163 Bilmedügüm işe şürūᶜ itmem
Kimse gitmedügi yola gitmem

164 Diñle imdi diyem nedür maḳṣūd
Ger ᶜināyet iderse ol maᶜbūd

MUᶜĀLECE-İ DUMĀĠI*

165 Ger dumāġı ola ṣovuḳdan baş
Diñle imdi idem ᶜilācını fāş

166 Ḥabb-ı sevdāyı saḥḳ idüp anı
Zeyt yaġıla ḥall ḳıl anı

167 Süzüp ol yaġı burnına ṭamzur
Ḳurtarur ol ᶜalīli ol emdür

MUᶜĀLECE-İ NĀZİLE **

168 Nāzile kim ġıdā buḫārından
Elem-i ṣaᶜb durur bu varından

---

160 yüzden: birle S2

161 ki: kim S1 // ᶜİlmi: ᶜAmeli C2 / tā kim:anıñ B, kim S1, S2, N, K

163 bilmedügüm: bilmedügün B / itmem: itmen K,C2, itme B // gitmem: gitmen K,C2, gitme B

164 S2'de 1.mısra ile 2. mısra yer değiştirmiştir.

* S1 38b, S2 131a, C1 7b, C2 6b, N 8b, K 9b, B 44a
C1, Der Muᶜālece-i Dimāġ S1,Muᶜālece-i Dimāġı S2, ᶜİlāc-ı Dimāġ-ı İnsān C2, Der Maᶜrifet-i Muᶜālece-i Dimāġ N, Muᶜālece-i Dimāġı K, ᶜİlāc-ı Dimāġ B

165 dimāġı: dimāġ S1, / baş: kişi S1 // Diñle... fāş: Diñle idem ᶜilācını hem fāş C1, Diñle imdi ᶜilācını ḳardaş S2, Diñle imdi idem bil ᶜilācını K, Diñle imdi ᶜilācını bil fāş N, Diñle imdi ᶜilācın iy kişi S1, Diñle idem ᶜilācını bil fāş C2

166 sevdāyı: sevdā'ı B

167 Ḳurtarur: Ḳurtarup K, Ḳurtarın S2, Ḳurtaran C1 / ol: bu S2, N, K, B, C2 /ᶜalīli: ᶜalīle K / ol emdür: devā budur S1

** S1 38b, S2 131b, C1 7b, C2 6b, N 8b, K 10a, B 44a
S1,S2,K, ᶜİlāc-ı Nāzile C1,B, Der Maᶜrifet-i ᶜİlāc-ı Nāzile N, Derᶜİlāc-ı Nāzile C2

168 ṣaᶜb durur: ṣaᶜbdur S1, S2, N, K, B, C2

169 Göz ḳulaḳ dişi bu helāḳ eyler
Ṣaġ iken başı derd-nāk eyler

170 Yarpuzı döġ ṣıḳup ṣuyunı al
Rubᶜ miḳdārı sirkeden aña ṣal

171 Anı ḥınnā ile ḫamīr eyle
Ol ṣu ile ḥınnāyı sīr eyle

172 Var ḥamāma girüp otur bir an
Hem tırāş ol çıḳup geyin ey cān

173 Ol yaḳuyı başıña ur fi'l-ḥāl
Bürünüp yat uyı şehā derḥāl

174 Nāzileyi çeküp yıġar başa
Yumr-ı beyżā gibi döner taşa

175 Şīşe çeküp anı ḥacāmat ḳıl
Gelmez ayrıḳ saña bu ᶜillet bil

DEVĀ-I ṢUDĀᶜ*

176 Başuñ aġrısı kim ṣovuḳdan ola
Issılarla devā gerekdür aña

177 Issıdan olana ṣovuḳ dermān
Ḥükemā ḳavlidür unutma hemān

178 Żıddı ile olur ᶜilāc u devā
Tā ki zā'il ola ṣudāᶜ u ᶜınā

179 Baş aġrılarına müshil vir
Ḳanı ġālib olursa ḳan aldur

---

169 dişi bu: bu dişi C1 // başı: dişi bu K, dişi S1, näsı C1
170 döġ ṣıḳup: dögüben K, dögüb ṣıḳup S1 / ṣuyını: ṣuyın S1 // sirkeden: sirke'i B, sirkede K / sirkeden aña: aña sirke C2
171 ḫamīr: taḫmīr S1 // sīr: bir C1
172 girüp: gir B / ḥamāma: ḥammāma S1, S2, C1, B
173 uyı şehā: şehā uyı C1
174 çeküp: çeküben N / Yumr-ı beyzā: Bir yımurta B
175 ayrıḳ saña bu ᶜillet: artuḳ bu ᶜilleti saña C1
* S1 39a, S2 131b, C1 8a, C2 7a, N 9a,K 10b, B 44b
S2, C1, K, B, Der Muᶜālece-i Maᶜrifet-i Der Dırāş N, Muᶜālece-i Ṣudāᶜ S1, Fī-Beyān-ı Devā'ı Ṣudāᶜ C2
176 kim: ger N // devā gerekdür aña: gerekdür oña devā S2 / aña: oña C1 / gerekdür: gerek C2
178 Tā ki zā'il ola: Gide vaḳti ile B / ṣudāᶜ u ᶜınā: ṣudāᶜ-ı ᶜınā B
179 Baş aġrılarına: Başıñ aġrır yürekde B, Baş aġrır ise S2 // Ḳanı: Ḳan S1,C1,N,K,B / ġālib olursa: ġalebe eylese S1

180 Māli hülyādan ağrısa ger baş
Dühn-i bed-nūsu eyle baᶜd tırāş

181 Issıdan olsa gül ṣuyı kāfūr
İt ṭılāyı aña ḳabaḳ yağı sür

182 Ferfiyun yağı sür ṣovuḳdan eger
Başa irdi ise elem bu yeter

DEVĀ-YI DERD-İ ÇEŞM*

183 Göz buḫār ile şīş ü ḳan ṭolsa
Gice uyutmaz ağrısı olsa

184 Çoḳ yimekden gerek ide perhīz
Zencebil ü ḳaranfil ü şūnīz

185 İkişer dirhem anları daḳ it
Başḳa başḳa dögüp uñat saḥḳ it

186 Var ḥamāma gir ᶜale't-taᶜcīl
Ṣuyı dökünmedin tırāş ol ġıl

187 Bal revāḳın sürüp ek eczādan
Tā ṭoyınca otur ve çıḳ andan

188 Üç gün içinde ḳan u şiş ḳalmaz
Hīç bundan eyü ᶜilāc olmaz

189 Ḳurı göz ağrısına ekmegil ot
Aḳ düşürürsin aña sözümi ṭut

---

180 ağrısa ger: ağrır ise S1, C1, K / ger: C2'de yok. // bed-nūsu eyle: bed-nūs sür S1 / baᶜd: baᶜde C1,B,bāᶜdi N

181 olsa: ağrırsa S2 / gül ṣuyu: ger gülāb C1 // ṭılāyı: ṭalāya C1, C2, K, B, ṭılā S1 /aña: N'de yok./yağı: yağını N

182 eger: ise ger S2 // Başa irdi ise: Başuña irdiyse S2

* S1 39a, S2 131b, C1 8a, C2 7a, N 9a, K 10b, B 44b
K, Devā-yı Çeşm S1, C1, B, Devā-yı Derd-i Çeşm S2, Fī Beyān-ı Devā-ı Çeşm C2, Der Maᶜrifet-i Derd-i Çeşm N

183 ṭolsa: olsa S2,C1 // uyutmaz: uymaz S1

184 Çoḳ: Çün K / gerek: velī B / yimekden gerek: yimek yimeden N

185 dögüp uñat: anı dögüp S1,S2 / uñat: anı N, K,ögüt C2

186 ḥamāma: ḥammāma C1, N, B / gir: girüp S1 // Ṣuyu dökünmedin: Ṣu dökünmezden öñ C1

187 ek:ol N // ṭoyınca: ṭonıca S1, B, doyunca C1, donıca K, S2

188 ᶜilāc: bir iş K, S1 // Hiç: Daḫı C1

189 ekmegil: ekme ḳo B, ekmeñ K,C2, ekme gel S2, ekme kim S1 // aña: S1 ve N'de yok. / ṭut: dut S2

DEVĀ-I DİGER ÇEŞM*

190 Göz ḳararup gicişe yaşı aḳa
Göre ḫalḳı ṭumanda çünkü baḳa

191 Bir direm zencebil ü aḳ mażı
Saḫḳ idüp çek göze gide marażı

DEVĀ-I DİGER ÇEŞM**

192 Aḳ düşerse eger göze nāgāh
Zā'il olmazsa ger bi-emrillah

193 Marażı birle nişāduru al hem
Ḳıl berāber buları dög muḥkem

194 Mercimek deñlüsin bıraḳ her gün
Gider aḳı gerekse çoḳ olsun

DEVĀ-I DİGER ÇEŞM***

195 Aḳ ṣu inerse bir göze nāgāh
Tāze iken devā budur iy şāh

196 Evvelā anduzı yigirmi direm
Ferfiyūn altı ola gör ne direm

197 Ḫaṣ ḥınnā otuz direm cānā
Cümle cem^{c} it yaḳı olur ammā

---

* S1 39a, S2 132a, C1 8b, C2 7b, N 9b, K 11a, B 45a
B, Nev^{c}i Diger S1, Devā-yı Diger S2, K, Diger Devā-ı Çeşm C1, Devā-ı Çeşm-i Diger C2, Derd-i Çeşm-i Devā-ı Diger N,

190 ḳararup: ḳarara S1, K // ḫalḳı ṭumanda: ṭumanda ḫalḳı K / ṭumanda: ṭumandan C1,dumanda S2

191 direm: dirhem S1 / aḳ: on S2,B, ol C1 /mażı: marażı C1, maraż S2 // çek: çeke C1 / gide: gidere S1,C1 / marażı: maraż S2

** S1 39a, S2 132a, C1 8b, C2 7b, N 9b, K 11a, B 45a
B,Aḳ Düşen Göze S1, Göze Aḳ Düşse S2, Diger Devā-ı Çeşm C1, Devā-ı Çeşm-i Diger C2, Devā-ı Diger Derd-i Çeşm N, Devā-ı Diger K,

192 eger göze: göze eger S2, C1, C2 / eger: S1'de yok. // olmazsa ger: olmasına S2, N, B, C2, olunmasa S1, K

193 birle nişāduru al: ile nişāduru al S1, S2, K,birle al nişāduru C1, birle al nişādır B / al: C2'de yok. // berāber buları: bunları berāber ve B, bunları dögüp C2

194 aḳı: añı S1 / aḳı gerekse: ağına deñlü C1

*** S1 39b, S2 132a, C1 8b,C2 7b, N 10a, K 11b, B 45a
B, Mu^{c}ālece-i Aḳ Şu S1, Göze Aḳ Şu İnse S2, Diger Devā-yı Çeşm C1, Devā-ı Çeşm-i Diger C2, Devā-ı Diger Derd-i Çeşm N, Devā Göze Aḳ Şu İnse K,

195 inerse bir göze: inse bir göze eger N, B, inse bir göze S1, K / inerse: inse C2 // devā budur: budur devā K,devā eyüdür C1 / Tāze...şāh:Tā igen devā ider iy şāh C2

196 Evvelā: Alasın S1 / direm: dirhem C1, C2 // altı: elli N

197 direm: dirhem S1, C1, C2 // cem^{c} it yaḳı: saḫḳ it ıssı C1 / ammā: zībā S1

198 Üç bölükden birin ḳarār eyle
Ḳalanın daḫı idesin böyle

199 Bunı ḥammāmdan çıḳ eyle yaḳı
Ṭura üç gün tamām birisi daḫı

200 Bu ṭarīk ile tā ṭoḳuz güne dek
Ṣuyı gözden depeye çekse gerek

201 Yıl geçerse mile olur muḥtāc
Tāze iken budur pes aña ilāc

DEVĀ-I ENEF*

202 Ṭurmaz ise eger burun ḳanı
Sirke esrārı ḥāżır it anı

203 Başıñ imigi üstüne derḥāl
Ur ki sākin ola demi fi'l-ḥal

DEVĀ-I ÜZN**

204 Bir ḳulaḳ kim işitmez ola müdām
Ṭurb yağın ṭamzur aña ṣubḥ ile şām

205 Sirke buġı daḫı münāsibdür
ʿİlm-i ṭıbda bu hem mekātibdür

DEVĀ-I DİGER DERD-İ GŪŞ***

206 Līk bir od-ı sirke bir ḳaşıḳ
İki ḳaşıḳ daḫı ṣu ḳoy ʿāşıḳ

---

198 Üç... eyle: Üç bölükde murāda birin eyle C2 / bölükden: bölükde S1, S2, N, K, B / birin ḳarār eyle: birini böyle S1, birin murād eyle S2, N, ḳarārı biri eyle K, birinʿamel eyle B // böyle: ile S1

199 ḥammāmda: ḥamāmda S1, S2, C1, C2, N, K / çıḳ: çoḳ B / eyle yaḳı: yaḳı eyle N // Ṭura: Dura S2,C1,K /tamām birisi: anda bir S2, anuñ birini C1, andan birin C2, yine birini B / tamām birisi daḫı: anuñ birin daḫı eyle N

200 tā: S1'de yok. // depeye: yine S1

201 geçerse: geçicek S, C1, N, K / mile olur: olur mile K // budur pes: ide gör B / pes aña: aña pes C1

* S1 39b, S2 132a, C1 9a, C2 8a, N 10a, K 11b, B 45b
S1, S2, C1, K, B, Fī Beyān-ı Devā-ı Enef C2,Der Devā-ı Derd-i Enef N

202 esrārı ḥāzır it: esrār ile yoġur B

203 Başıñ imigi üstüne: Baş iligi üstüne S2, Başıñ iligi üstüne C1, Başıñ üstünde inmege K,Sıvayub başa ur anı B // demi:daḫı C2

** S1 39b, S2 132b, C1 9a, C2 8a, N 10a, K 12a, B 45b
S1, S2, K, B, Devā-yı Ḳulaḳ C1, Fī Beyān-ı Devā-ı Üzn C2, Der Devā-ı Derd-i Güş N

204 ile:u S1

205 buġı daḫı: buġına ṭuta S1

*** Başlık sadece N nüshasında var.(10a)

207 Daḫı bir baş sarumsaġı ḫurd it
Ḳabı ile havanda key mürd it

208 Āteş-i nerm ile bunı ḳaynat
Ṣu gide od ḳala budur ṣanᶜat

209 Süzüp al ol ḳalanını ṣaḳla
Ḳulaġa ṭamzuruñ ısıcaḳla

DEVĀ-I BĀD- ŞİNĀM*

210 Yüzde ger ẓāhir ola bād- şinām
Dem ü balġam ṭuta cemāli tamām

211 Gerek evvel vire añā şerbet
Süre içinde ḳalmaya ᶜillet

212 Burun ucundan aldura ḳanı
Girü yā ḳoldan aldura şānī

213 Bu mücerreb kim itmişem tekrār
Ḥükemā tedbīri deñilse ne var

214 Ḫayż ḳanıla bir bezi ıslat
Ḳurudup bağla ol yüze bir ḳat

215 Bunı üç gice var nikāb eyle
Bunı ol derde feth-i bāb eyle

---

206 Līk bir ud-ı sirke: Sirkeyi ḳoy içine B / ud-ı: od C1,N, oda S1 //İki...ᶜāşıḳ: Bir iki ḳaşıḳ daḫı şu ḳoy eyᶜāşıḳ S1, S2, C1, N, K, Bir iki ḳaşıḳ da şu ḳoy iy ᶜāşıḳ C2 / ḳaşıḳ: ḳaşıḳ da S2, N, K

207 sarumsaġı: sarmısaġı S1, S2, K / Daḫı bir baş: Bir ḳaşuḳ yaş C1 //key: S1'de yok

208 bunı: anı S1,K // Ṣu gide od ḳala: Soñra od ḳala kim S1, Soñra od ḳañā kim K, Āteşe yanmaya B

209 al ol ḳalanını: ol odı al S1, al ol odı daḫı S2,K,ol otı al daḫı C1 / ḳalanını: odı daḫı C2 // Ḳulaġa..... ısıcaḳla:Aġrılı ḳulaġa ḳoy ısıcaḳla S1/ ṭamzuruñ: ṭamzır anı B, damzırıñ C2

* S1 39b, S2 132b, C1 9a, C2 8a, N 9b, K 12a, B 64a
S2,C1,K,B,Muᶜālece-i Bād-Şinām yani yüzde olan marażlar S1, Fī Beyān-ı Devā-ı Bād-Şinām C2,Der Devāı Derd-i Bād- Şinām N

210 ola: olup N,ola çü C1 // ṭuta: duta C2 / tamām: müdām S1

211 Gerek evvel vire: evvelā viresin S1 // içinde ḳalmaya: ḳalmaya içinde C1 / ḳalmaya: ḳomaya S2

212 Burun: Burnı B,C2 // aldura: ala S1,S2,C1,C2,K

213 B'de 214.beyitten sonra gelmektedir./Bu: Bir S1,C2 / kim: ki K // tedbīri: tedbīridir S1 / deñilse ne: deñile ne ki C2

215 Bunı: Yüri B / var: B'de yok.

212 Burun ucundan aldura ḳanı
Girü yā ḳoldan aldura s̱ānī

213 Bu mücerreb kim itmişem tekrār
Ḥükemā tedbīri deñilse ne var

214 Ḫayż ḳanıla bir bezi ışlat
Ḳurudup baġla ol yüze bir ḳat

215 Bunı üç gice var nikāb eyle
Bunı ol derde feth-i bāb eyle

DEVĀ-I DĀÜ'S̱- S̱AᶜLEB *

216 Ḳaş u kirpik dökülse ṣaç u ṣaḳal
Añа müshil gerek bilüñ derḥāl

217 Ḳūkiyā ḥabbı hem añа ḫoşdur
Emr-i Ḥaḳḳ ile vir añа ḫoşdur

218 Ol ḥabuñ ṣanᶜatıñ beyān idelüm
Nice ekl olunur ᶜayān idelüm

219 Evvelā bir direm ayāric ola
Ṣaḫm-ı ḥanṭal ola vü ṣaḳmuniyā

220 Hem birer denk eyle bu ikisin
İsteḫodos buçuḳ direm idesin

221 Türbed ola buçuḳ direm daḫı
Şerbet-i vāḥid ola cümle aḫı

222 Tenḳıye-i dimāġ içün ola ger
Ufacıḳ ḥablar eyle miṣl-i biber

---

211 Gerek evvel vire: evvelā viresin S1 // içinde ḳalmaya: ḳalmaya içinde C1 / ḳalmaya: ḳomaya S2
212 Burun: Burnı B,C2 // aldura: ala S1, S2, C1, C2, K
213 B'de 214.beyitten sonra gelmektedir./Bu: Bir S1, C2 / kim: ki K // tedbīri: tedbīridir S1 / deñilse ne: deñile ne ki C2
215 Bunı: Yüri B / var: B'de yok.
* S1 40a, S2 132b, C1 9a, C2 8b, N 10b, K 12b, B 64a
S2, K, B, Der- Devā-i Dāü's̱-s̱aᶜleb S1, Devā-yı Cidām C1, Fī-Beyān-ı Devāü's̱-s̱aᶜleb C2, Der-Devā'ı Dāü's̱-s̱aᶜlebN
216 derḥāl: fi'l-ḥāl B / biliñ: durur C2
217 Ḳukiyā ḥabbı: Tutyā-i çinī // vir: ger S1, C1, C2, hem N, K, B
218 "ḥabbuñ "kelimesini vezin gereği "ḥabuñ "okuduk.
219 direm: dirhem C2
220 İsteḫodos: Üstüḫoṭos C1, İstaḫoṭos N
221 Türbed: Türbüd N, Merbid C1 / direm: dirhem C2 // cümle: cümlesi S2
222 Ufacıḳ: Uvacıḳ N, B / biber: büber S2, N, C2

223 Gice üç dāne ikişer de ṣabaḥ
Böyle ekl eyle tā bulunca felāḥ

224 Balġamî başUñ aġrısın giderür
Başda her türlü zaḥmete eyüdür

225 Tecrībe itmişem nice defʿā
Derde dermān iden yine Mevlā

DEVĀ-I DENDĀN*

226 Dişüñ aġrısına mevizeg iy yār
Bir ḳaçın saḥḳ idüp penbeye ṣar

227 Işladup ṣu ile ḳo bir sāʿat
Dişüñ üstine ḳo ola rāḥat

228 Yāḫu ḳaṭrāna yā bezīre bula
Ṣoñra ḳoyġıl dişüñe sākin ola

229 Şol dişüñ kim çüriye köki ḳala
Żırnıḫı üstine ḳo çeküp ala

DEVĀ-I DİGER**

230 Diş ki oynaya düşmeli ola
Ḳāḳule dög un eyle ḥāżır ola

231 Her gice diş dibine ol unı ek
Tā ki oynamaya dişüñ ola berk

---

223 ikişer: ikisini B, ikişeri C1 / de: C2'de yok.
224 Balġamî başñ: Balġamî vü baş C1 // Başda: Başıñ S2 / Başda her: Ādemiñ B / türlü: dürlü N / zaḥmete: rencine S2, B / zaḥmete eyüdür: zaḥmeti giderir S1, C2
225 Sadece B'de var.
* S1 40a, S2 133a, C1 10a, C2 8b, N 11a, K 13a, B 46 a
S1,B, Devā-ı Derd-i Dendān S2, C1, K, Fī- Beyān- Devā-ı Dendān C2, Der-Devā-ı Derd-i Dendān N
226 Dişüñ: Diş K / mevizeg: mevzegi B,mevizük S1 / iy: ey S1,N // Bir.....ṣar: Bir ḳaçını ışlayup penbeye ṣar C1 / idüp: idip de K,idüp de S2
227 ḳo: ḫoş B / ṣu ile ḳo: ol ṣu ile ḳo C2
228 Yaḫu ḳaṭrāna: Ḳaṭrāna yāḫud S1,Yāḫud ḳaṭıranı N, Yā ḳaṭırana C1,Yāḫud ḳaṭrāna C2 // Ṣoñra...ola: Ṣoñra ḳo dişe ṭā ki sākin ola S2, C1, Ṣoñra dişe ḳo ṭā ki ṣaġ ola S1, Ṣoñra ḳo dişe ṭā zāyiʿ ola K, Ṣoñra ḳo dişe ṭā zā'il ola N, Ṣoñra ḳo dişe tā ki zā'il ola C2
229 Şol dişüñ kim: Şol diş kim S1, Şol dişüñ ki S2, Şu diş ki B,Şol diş ki C2 / çüriye köki: çüriye vü ḳovıġı B // Żırnıḫı: Ḫarbeki S1, N, C1 / üstine ḳo: ḳo üstine C1 / ḳo: ḳo ki S1,K
** C1 10a, C2 9a, N 11a, K 13a, B 46a
B, Diger Devā-ı Dendān C1, Devā-ı Dendān Diger C2, Der-Devā-ı Diger Derd-i Dendān N, ʿİlāc-ı Diger K
230 Diş ki: Dişi S1 / ki oynaya: oynayuben C1 // Ḳāḳule..... ola: Fülfüli sen dögüben un eyle C1 / Ḳāḳule: Ḳuḳli K, Ḳuḳili S2, Fülfüli N / dög un eyle: maṣṭaki dög S1
231 oynamaya: oynamayup C1 / berk: pek S2, C2, N, bek K

DEVĀ-I DEHEN*

232 Aġız aġrısı kim ḥarāretden
Ṭoptolu ola hep cerāḥatden

233 Çün yimek yimege çeke ᶜusret
Ānı ṣaġ itmege budur ṣanᶜat

234 Şabı al iki böl birisini yaḳ
Bir bölügince milhi ḳıl ilḥaḳ

235 Cümle saḥḳ eyle ek dehāna bunı
Ṣıḥḥati Ḥaḳ'dan um baḥāne bunı

236 İki üç ekmede ḳomaz ᶜillet
Naṣṣ-ı ḳāṭᶜıdur eyleme ġaflet

DEVĀ-I DİLÇİK**

237 Dilçik olsa boġaz içi ṭolsa
Yimegi yuṭamaz zebūn olsa

238 Bir yumurda ṣaruṣı bir pāre ṭuz
Cevz-i bevvā yarım karışduruñuz

239 İmik üzre anı yaḳı eyle
Lāzım olursa bir daḫı eyle

---

* S1 40a, S2 133a, C1 10a, C2 9a, N 11a, K 13b, B 46a
B,C2, Devā-ı Dehen Yaᶜnī Aġız Aġrısı S1, Devā-ı Derd-i Dehen S2,Devā-yı Dehenest C1, Der-Devā-ı Derd-i Dehen N, ᶜİlāc-ı Derd-i Dehen K,

232 aġrısı: aġrısına C2 / ola hep: çün ola B, ola hem N

233 Çün yimek yimege: yimegi yimeye S1, Yimegi yimeyüp S2,Yimegi yimede C1,Yimegi yimeden N, Yimek yimede K // ṣaġ itmege: zāyiᶜ itmede S1 / ṣanᶜat: ᶜillet B / itmege: itmede C2

234 Şabı: Başı B / birisini: yarusını C1 // böligince: böligini C1 / milhi: tuz B / milhi ḳıl: it ana zāc S1

235 eyle: idüp S1 // Ṣıḥḥati: Ṣıḥḥatiñ C1 / Ṣıḥḥati Ḥaḳ'dan um: Ṣıḥḥate Ḥaḳḳ'ı bil B

236 Naṣṣ-ı: Nefs-i N /ġaflet: ᶜillet C1

** S1 40b, S2 133a, C1 10a, C2 9a, N 11b, K 13b, B 46a
S2,C1,C2,K,B, Muᶜālece-i Dilçik S1, Der-Devā-ı Dilçik N

237 Olsa: olup B / boġaz: boġazıñ B / ṭolsa: ṭola B // yutamaz: yutmayup B / olsa: ola B

238 yumurda: yumurṭa B / ṣarışı: ṣaruṣın C1,C2 // Cevz-i bevvā yarım: Yarım cevz-i bevvā B / Yarım: nīm S1 / ḳarışduruñuz: ḳarışdur duz S2,C1,C2, K, N, ḳarışdur ṭuz S1

239 İmik: Taşra B / İmik üzre: Üzerine anı S1, Etmük üstine N / anı: B'de yok.

DEVĀ-I MADDE *

240 Madde kim bir boğaz yumurlansa
Ṣarḳup inüp yumurtaya dönse

241 Ferfiyūn yaġını ṭılā eyle
Yumşadur ṣoñra sen devā eyle

242 Bir nice gün fetīl ü merhem ile
Eyle ṭīmār añа bu em ile

ʿİLĀC-I VEREM**

243 Balġam ile eger ṭola öygen
Añа ṭımār eylegil irken

244 Vereme dönse ger olur düşvār
Öldürür adamı bu āḫir-i kār

245 İçür at yaġını añа seḥerī
Olmaya līk yüz direm ḳadarı

246 Yılda bir iki kez içerse eger
Ḳalmaya ol ʿılelden anda eşer

DEVĀ-I ŻIYḲŪ'N-NEFES***

247 Ādemīde ger ola żıyḳ-ı nefes
Virüp almaġa ṭār ola bu ḳafes

248 Niceler virdiler bu derd ile cān
Çoḳ yazarlar bu derd içün dermān

---

* S1 40b, S2 133a, C1 10b, C2 9a, N 11b, K 13b, B 46b
S2, C1, C2, B, Muʿālece-i Madde S1, Der-Devā-ı Derd-i Madde N, ʿİlāc-ı Madde K
240 Madde: Maddeden N / bir: S1, S2, C1, N, K'de yok. /yumurlansa: yumurulana S2,N // inüp: ense K, inse S1,N / yumurtaya: yumurdaya C2 / dönse: döne S2,N
241 ṭılā: ṭalā C1, N // ṣoñra: diger S1, añı S2 /sen: dış B / sen: S1'de yok.
242 merhem ile: merhem eyle S1 // em ile: merhem ile S1

** S1 40b,S2 133a, C1 10b, C2 9b, N 11b, K 14a, B 46b
K,B, Muʿālece-i Verem S1, Devā-ı Verem S2, Devā-yı Verem C1, Fī Beyān-ı ʿİlāc-ı Verem C2, Der Devā-ı Virem-i Ṭıḥāl N
243 ṭola: ṭolsa C2 // irken: erken S2, K, B
244 ger: C2'de yok. olur: ola S1, K, B // adamı: ādemi S1 / adamı bu: bu adamı C2
246 Yılda: Ayda B / kez: kerre C2 / içerse: içürse S1 // ʿılelden: ʿalelden C1

*** S1 40b, S2 133b, C1 10b, C2 9b, N 12a, K 14a, B 46b
S2, C1, B, Muʿālece-i Żıyḳu'n-nefes ve hem öksürük S1, Fī-Beyān-ı ʿİlāc-ı Żıyḳu'n-nefes C2,Der-Devā-ı Żıyḳu'n nefes N,ʿİlāc-ı Żıyḳu'n-nefes K
247 ṭār ola: dar olur S2, K, C2, ṭār olur C1 / bu: bir N / ḳafes: nefes S2, C1, N, K
248 derd ile: renc ile S2,C1, N / çoḳ: çün B / derd: renc S1, K

249 Velī itdügümüz bizüm her dem
Ḫāṭıruñda ṭut imdi saña direm

250 Evvelā müshil ile ḳıl ishāl
Ṣoñra it bu devā ile ḫoş ḥāl

251 Ḳırḳ gün ekl it bu maᶜcunı
Ḥükemā düşde görmedi bunı

252 Ṣıfatı şanᶜatı budur anuñ
Rast eyle her işüñ evzānuñ

253 Yüz direm al üzerligiñ ṭoḫmın
Ferfiyūn iki direm eyle hemīn

254 Daḫı afyon hem āḳır-i ḳarḥā
Her birinden beşer direm cānā

255 ᶜAselin üç yüz it budur evzān
Her yiyimi buçuḳ direm her ān

256 Yatacaḳ vaḳti çeyneyüp yuda
Ḥall ider balġamı hemīn bu da

257 Küt küt öksürse dün ü gün ādem
Dili ağzına girmese bir dem

258 Üç yimede keser mücerrebdür
Ḳatumuzda igen muḳarrebdür

BEDEL-İ BERŞ *

259 Berşe kim mübtelā ola bir cān
Kesmege dilese devā dermān

---

249 her dem: merdüm C1 // İmdi: anı S1,K / saña: her ne B,aḫī C1 / saña direm: anı idem C2
251 gün ekl it: ekl gün eyleye K / ekl it: ekl ideler S2 / it: eyleye S1,C1,N,ide C2 // bunı: anı S1,S2
252 Ṣıfatı şanᶜatı: Şanᶜatı ṣıfatı N //işüñ: işde S1,S2,C1,C2,N,K
253 S1'de 1. ve 2. beyit yer değiştirmiştir./direm: dirhem C2 / üzerligiñ: üzerlik S1, yüzerligiñ S2, yüzerlik C1,C2, üzerliklik N,B // direm: dirhem C1,C2
254 afyon hem: afyon vü S1, afyon u K // direm: dirhem C2
255 ᶜAselin... evzān: ᶜAsel üç ağırı olur veznā S1 / ᶜAselin: ᶜAseli N,K,C2 // direm: dirhem C1,C2 / her ān: cānā S1
256 Yatacaḳ: Yatıcaḳ B / vaḳti: vaḳt C1,C2,K,B / çeyneyüp: çeyneyüben B, çeyneyüp de K / yuda: yud B // ider: it B, ide S1,K
257 öksürse: öksüren B / dün ü gün: muḫkem C1, dā'imā N
258 keser: ger C2 //igen: ḳatıᶜ B
* Başlık sadece S1'de var.(41a)
259 kim: C1'de yok. / dilese devā: eyleye devā S1, devā eyleye K, dileye devā B,C2

260 Bunı berşiñ yirine ide bedel
Kesile berşeden bi-Ḥaḳḳ-ı ezel

261 Bunı ilhām ile idüp īcād
Tecribe ḳılmışam eyā şehzād

262 Bedeline bunıñ gibi olmaz
Nā-ehilden ḫafī gerek bu rāz

DEVĀ-I ŞÜḴĀḴ*

263 Elde ayaḳda ger şüḳāḳ olsa
Niyyetüñ andan el-firāḳ olsa

264 Bu ḥabıñ yetmişin ḳıl istiʿmāl
Tā hemīşe günün ola ḫoş-ḥāl

265 Balġamî zaḥmetin ider zā'il
İmtiḥān eyleyen olur ḳā'il

266 Vezni budur beyān idem aḥsen
Bişi rāvend-i Çin bişi sülümen

267 Zībaḳı hem sekiz direm eyle
Günlügi bist ü penç ola böyle

268 Marażı hem daḫı ʿaḳır ḳarḥa
Ola yigirmi beş direm cānā

269 Yüz direm hem daḳīḳ gendümi al
Āb-ı leymūn ile yoġur derḥāl

270 İri noḫud ḳadar idüp ḥablar
Gice üç gündüz üç hemān yiyeler

---

260 ide: it B // ezel: lem-yezel S1
261 eyā: bil ey S1
262 gerek: gerekdür C1,N
* S1 41a, S2 133b, C1 11a, C2 10a, N 12b, K 15a, B 47a
S2,C1,K, Muʿālece-i Şüḳāḳ yaʿni Ṭuzlı Balġam S1, Fī- Beyān-ı ʿİlāc-ı Şüḳāḳ C2, Der-Beyān-ı ʿİlāc-ı Şüḳāḳ N,Devā- ı Şüḳāḳ-ı Mücerrebdir B
263 Niyyetüñ andan: Etegi etden S1
264 yetmişin: yetmiş S2,K,B / ḳıl: ide C1
265 Balġamî zaḥmetin: Zaḥmet-i balġamı S1 / zaḥmetin: zaḥmeti S2,C1,C2,K
266 aḥsen: anı ben B,C2 // Bişi: Beş S2, Bîş N / rāvend-i Çīn: rāvend-Çînî S2,C2 / bişi sülümen: beş sülümen S1,S2,biş sülümen N
267 direm: dirhem C2 // Günlügi...böyle: Günlügi daḫı bist ü penç eyle N
268 Marażı: Mazı B / igirmi beş: yigirmişer C1,C2, yigirmi beşer N / direm: dirhem C2
269 Yüz...al: Yüz dirhem daḫı hem daḳīḳ gendüm C1,Yüz direm daḳīḳ gendimi iy yār S1 // derḥāl: tekrār S1,merdüm C1
270 idüp: eyle S1 // yiyeler: yerler C1,N

271 Ḥātuna yitmiş veyaḫud seksen
Ḳurtıla tiz zamān bu ʿilletden

272 Ekşiler yimeyüp it perhīz
Görmeye bu elemleri hergīz

DEVĀ-I FRENK *

273 Ger frenk zaḥmeti ola düşvār
Böyle itdüm añā ʿilāc her bār

274 ʿAvn-ı Ḥaḳḳ ile kimse hiç maḥrūm
Ḳalmadılar ʿArab ʿAcem ger Rūm

275 Yemesün ekşi bārid ü raṭbı
Beş güne dek virüñ beşer ḥabı

276 Bāʿde şerbet ile ter-i isḥāl
Cümle aḫlāṭı redd ider fi'l-ḥal

277 Yine on gün yesün üçer ḥabdan
Girü tekrār içe o şerbetden

278 Soñra her gice ikişer dāne
Yiye tā irşince dermāne

279 Yüzi bir ādeme kifāyet ider
O marażdan anı selāmet ider

280 Ola miḳdārı bu ḥabbuñ fülfül
Tāzeler ādemüñ tenüñ ter-i gül

281 Ḥükemā ḳavlidür bu evzānı
Ḳoma elden ki yoḳ buña ṣānī

---

271 veyahud: vire yā S2,C1,vireler C2 // zaman bu ʿilletden: zamanda hem bundan S2 / zamān: zamānda C2

* S1 41a, S2 134a, C1 11b, C2 10b, N 12b, K 15b, B 47b
S2,K, Muʿālece-i Frenk S1,C1,Fī-Beyān-ı Muʿālece-i Zaḥmet-i Frenk el-ʿıyāz bā Allah Teʿālā C2, Der-Muʿālece-i Zaḥmet-i Frenk N, Muʿālece-i Zaḥmet-i Frenk B

273 Ger: Kim S1 / ola: olur S1,S2 // añā ʿilāc: ʿilācı añā S1,N, añā ʿilācı S2,K,B,C2

274 Ḳalmadılar: Ḳalmadı ger S2,C1,N / ʿArab ʿAcem: ʿAcem ʿArab K

275 ekşi bārid ü: bārid ü ekşi vü N

276 ter-i: ḳıl S2,C1,C2,N,K,B // ider: ide C1,K

277 on: üç S1,K,C2 // içe: ide K, it S1

278 C2'de yok.

279 anı: bunı C1

280 ādemüñ tenüñ: ādemi teni K,C2, ādemi nite S2 / ter-i gül: misl-i gül S1, çün gül B

281 ḳavlidür: ḳavmidür C2

282 On iki dirhem eyle zībeḳi sen
İki dirhem daḫı añña sülümen

283 Eyle otuz daḳīḳ gendümi var
Āb-ı leymūn ile yoġur tekrār

284 Sülümen birle zībaḳı öldür
Bāᶜde taḫmīr ṣoñra ḥablar olur

285 Şol frenk yeli birle sızıları
Giderür izn-i Ḥaḳḳ ile buları

286 Olsa mecrūḥ eger teni ser ü pā
Ḳurtılur ᶜAvn-ı Ḥaḳḳ ile cānā

287 Aġza urmaz u elem çekmez
Bu ᶜilācı kim itse ġam çekmez

288 Şol mizācı żaᶜīf olan ādem
Göre ḥabbiñ ᶜalāmetin her dem

289 Dişlerinüñ dibi şişerse eger
İki üç gün yimeye ide ḥazer

290 Girü başlaya hem yiye ḥabbı
Sebeb olsun şifā vire Rabbı

291 Yaġdan tütsiden bu ḥab yegdür
Böyle tertīb ile yi kim yegdür

---

282 iki: C1,S2'de yok. dirhem: direm S2 / zībeḳi: vezn-i zībeḳi S2 / sen: bilsen C1

283 daḳīḳ: direm daḳīḳ S1,C2 / gendümi: gendüm C1,C2

284 birle: ile S1 // Bāᶜde: Ṣoñra B / taḫmīr ṣoñra: taḫmīr eyle S2, taḫmīr ve ṣoñra C1, anuñ ḫamırı B,

285 Şol... sızıları: Şol firengi çıban u hurdeleri B / Şol: Şu C1 / yeli birle: birle olan C2 / sızıları: sızılar S1 // giderür: giderir derdi S1 / buları: bular S1

286 eger teni: cismi B,N,teni ḳamu K,C2, cümle teni C1,teni S1

287 Aġza: Aġzına N,B

288 Bu beyit S1,N,K'de 283.beyitten sonra gelmektedir. Göre: Görse S2,C2 / ᶜalāmetin:ᶜilācını S2,N,B,ḥarāretin C2 / her: ol S2,C1

289 Dişlerinüñ: Ger dişinüñ S2, Bir dişinüñ C1,C2

290 Girü başlaya heb: Līki perhīz ile B / hem: heb C2,S1 // olsun: ola N, oldı S2

291 tütsiden: dütsüden C1 / bu ḥab: daḫı B,heb C2 // Böyle: Bu S1 / yi kim: yi heb K,C1,C2, yiyeler S1, yisün S2

DEVĀ-I DİGER TÜTSİ*

292 Şimdi gel tütsiden beyān idelüm
Ḥükemā sırrıdır ᶜayān idelüm

293 Evvelā beş direm sincifre ide
Üç bölüp üç gün anı tütsi ide

294 Her birinde yatup döke terler
Ṣaḳınup ṣovuġa ṭoḳunmayalar

295 Bu frenk zaḥmetin ider zā'il
Ḫoşça āsān devādur el-ḥāṣıl

296 Bu ᶜilāc ile hem nice ādem
Elimizden şifā bulupdur hem

297 Bir direm sülümen bile ola ger
Kāmil olur bil anı ey server

298 Ṣızı ḳoymaz bedende üç güne dek
Ṣıdḳımız biline bunı idicek

DEVĀ-I DİGER YAĠLAMA**

299 Eger isterler ise yaġlamaġı
Aña sen ḥāẓır eyle iş bu yaġı

300 Buña meflūç yaġı dir ḥükemā
Bu mücerreb durur o derde devā

---

* S1 41b, S2 134b, C1 12a, C2 11a, N 13b, K 16b, B 48b
B, Muᶜālece-i Tütsi S1, Der-Beyān-ı Tütsi S2, Nevᶜi Diger Muᶜālece-i Frenk C1,Devā-ı Diger C2, Devā-ı Zaḥmet-i Frenk N, Devā-ı Tütsi K

292 Şimdi gel tütsiden: Şimdi bir tütsi-i S1,S2, Şimdi dütsü-i C1, Şimdi gel tütsi-i K,C2, İmdi gel tütsi-i B // sırrıdur: sözidir S1,sırrını C1

293 direm: dirhem C1,C2,N,K,B / sincifre ide: zincifredür S2, sincifre K, zincifre N,B,C2 // anı tütsi ide: tütsi vire B, anı dütsü vire C1,anı tütsi vir S2 / üç gün anı tütsi ide: anı tütsi vire C2

294 birinde: birinden S2,C1 / terler: derler S1,S2,N / ṭoḳunmayalar: doḳunmayalar S2,B

295 āsān devādur: āsān-ı devādır S2,K,B, āsān durur S1

296 Elimizden: Elimizde C1,N,K, Öñimizde S1

297 direm: dirhem C2 / bile: K'de yok. // anı: aḥı C1

298 ḳoymaz: ḳomaz S1,S2,C1,C2,K / üç: bir S2,C1,N,K, on S1,bu C2 / biline: bilünür B

** S2 134b, C1 12b, C2 11a, N 13b, K 16b, B 48b
B, Bu bölüm S1'de yok. Dühn-i Berā-yı Frenk S2, Diger Muᶜālece-i Frenk C1, Devā-ı Diger C2, Devā-ı Zaḥmet-i Frenk-i Diger N, Ṣıfat-ı Dühn-i Frenk K

299 yaġlamaġı: yaġlamayı S1,C2,N,K,B // Aña sen ḥāżır eyle: Ḥāżır eyle yanında B

300 dir: dirler C1 // Bu...devā: Bu mücerrebdür o derde olur devā N / o: bu K / mücerreb durur: mücerrebdür C2

301 Nice yıllar büzülse el ve ayaḳ
Aña bu yaġıla sen eyle yarāḳ

302 Şol frenk zaḥmeti kim azmış ola
Kendüden zaḥmet ile bezmiş ola

303 Ḥaẕer itme bu yaġıla yaġla
Ṣovuḳ olmaya vaḳtini çaġla

304 Ayaġından ṭopuḳ vü diz ile yan
El bilek dirsek omuz arḳa hemān

305 Her mafāṣılları ṭoyur yaġa
Üç gün üç gice sürinür yaġa

306 Yaġı üç günde ikişer kez sür
Yaturup terlet anı daḫı bitür

307 Dört gün olduḳda ṣu köpükle ṣabun
Yuyalar anı pāk idüp ol gün

308 Ṣovuḳ ṣudan daḫı ġıdālardan
Ṣaḳlaṣun kendüyi hevālardan

309 Budur ol dühni kim beyān itdüm
Cümle eczāsını ᶜayān itdüm

310 Ḥāżır ol ṣoñra kim yanılmayasın
Bilmez imiş deyü añılmayasın

311 Maṣṭaki günlük ile zincifre
Zeyt ü gül ṣuyı dühni verd-i tere

---

301 ve: ile N // sen eyle: eyle sen S2,B
302 Şol: Şu C1 / kim: ki C1,C2 / zaḥmet ile: miḥnet ile C1,C2,K
303 yaġla: yaġlan B // çaġla: çaġlan B
304 Ayaġından: Ayaġıla S2
305 ṭoyur: batur S2,degir C2 // Üç...yaġa: Üç dün üç gün ṭoyur yaġa S2,Üç gün üç dün yatır anı yaġa C1, Üç gün üç dün batur yaġa N, Üç gün üç dün yata bu ter-i yaġa K / sürinür: yata C2
306 üç günde: on günde C1 // terlet: derlet S2,N / bitür: yetür K, sür S2, uyur B
307 ṣu köpükle: sürgil C1 / köpükle: kepekle B // anı pāk idüp: pāk idüp anı C1 / idüp: ideler S2, ola C2
308 Ṣovuḳ ṣudan daḫı: Ṣoñ ṣovuḳdan B, Ṣaḳın ṣovuḳdan ṣovuḳ C1, Ṣovuḳ ṣudan S2
309 dühni: dühn C1,B
310 ol ṣoñra kim: ol kim ṣoñra C2 // deyü añılmayasın: deyü ṣoñra añılmayasın C2
311 Maṣṭaki: Maẕṭaki B / zincifre: sincifre N // Zeyt...verd-i tere: Zeyt ü gül ṣuyı dühn eyledikde S1,K,B, Zeyt ü gül ṣuyına dihen vire de ḳara C1 / dühn-i verdi tere: dühni ver de ḳara N,dühnde ḳara C2

312 Hep onar dirhem eyle bunları sen
Zībeḳ onbeş ve bir direm sülümen

313 Ṣarı keçi yaġını seksen ide
Cümlesin döġ ki merhem ola gide

314 Ṣoñra altı bölük idüp başla
Lāzım olursa yaġ bunı işle

315 Nice kez bunı imtiḥān itdüm
Hiç ḫaṭāsını görmedim gitdüm

316 Tecribedür delīl ṣıdḳ u ṣafā
Var ᶜamel eyle şübhe itme şehā

DEVĀ-I DİGER *

317 Şol gedā kim faḳīr ola miskīn
Ol marażdan hemīn ola ġamġīn

318 Zībeḳ ü zeyt ü bal mumı yedişer
Bir direm sülümen olursa yeter

319 Cümle bir yaġ olur bir ādem içün
Ol frenk rencine sürüñ em içün

DEVĀ-I ḪULḲUM**

320 Tütsi vü yaġdan şişerse dişi
Aña çāre budur oñarur işi

321 Ṣabb ile ṭuz birer cevüz miḳdār
Buları saḥḳ eyle miṣl-i ġubār

322 Sirke ḳoy bir piyāle deñlü aña
Mażmaża ġarġara iderse oña

---

312 ve bir dirhem: dirhem bir C2 / dirhem: direm S2,K
313 döġ ki: döge N / ide: eyle C2
314 olursa: oldukça C1
* S1 41b, S2 135a, C1 13a, C2 11b, N 14b, K 17b, B 49a
S2,C2, Rūġan-ı Frenk S1, Diger Muᶜālece-i Frenk C1, Devā-ı Zaḥmet-i Frenk-i Diger N,ᶜİlāc-ı Frenk K,Devā-ı Diger Āsān B
317 Ol: O S1,N / marażdan: marażlardan C1 / ġamġīn: emīn C1
318 zeyt ü bal: zeyt bal S1 / yedişer: bula S1 // yeter: ola S1
319 Ol: Şol S2 / sürüñ: süre S1
** S1 41b, S2 135a, C1 13a, C2 11b, N 14b, K 17b, B 49b
C1,C2, Der-Devā-ı Ḫulḳum S1, Der-Mażarrat-ı Tütsi S2, Der-Devā-ı Derd-i Ḫulḳum N, Tütsi Mużırrına Devādur K, Devā-ı Sin ve Ḫulḳum B
320 Tütsi vü: Tütsiden C1,N // oñarur işi: ide añı kişi C1, it anı kişi S1,S2,N,K, ide iy kişi C2
321 birer: bir C1 // buları: bunları C1 / misl-i: ola B
322 oña: aña C1,K

323 Günde üç dört kere bunı eyle
Yarası şişi ḳalmaya şöyle

DEVĀ-I ĀKİLE*

324 Ākile zaḥmeti olur düşvār
Aña tīzābı sür gide iy yār

325 Ger bulunmaz ise o dem tīzāb
Ṣarı żırnıḫı ek bu şāfī cevāb

DEVĀ-I BAḤAḲ U BARAṢ**

326 Aḳ baḥaḳ yā baraṣ ola tende
Balġamıñ bu fesadıdur anda

327 Evvelā şerbet ile eyle ʿilāc
Ṣoñra hem bu ṭılāyı it bir ḳaç

328 Şeyṭarac ṭoḫmı turb ḳızıl boya
Kenderis ḫardalı ḥavāna ḳoya

329 Heb ġubār eyleye berāber ola
Sirke ile yoġur şehā ter ola

330 Ṣoñ ṭılā eyle sen bu mezḳūrı
Gide bu zaḥmeti ola durı

331 Şerbet-i türbede mülāzım ola
Ḥāżır it istedikde lāzım ola

332 Yimeyüp balġamî ġıdālardan
Ṣoñra unutmaya duʿālardan

---

* S1 41b, S2 135a, C1 13b, C2 12a, N 14b, K 18a, B 49b
S2,C2,K,B, Muʿālece-i Ākile yaʿni yenür durur S1, ʿİlāc-ı Ākile C1, Devā-ı Derd-i Ākile N
324 olur: olursa C2 //tīzābi: tīzāb C1 / gide: gider C2
325 Ger: Ki S2 // bu şāfī cevāb: budur şāfī cevāb S1 tīzābi: tīzāb C1

** S1 42a, S2 135a, C1 13b, C2 12a, N 14b, K 18a, B 49b
C2,B,Muʿālece-i Baḥaḳu'l-Beyz S1, Devā-ı Aḳ Baḥaḳ S2, ʿİlāc-ı Baḥaḳ C1, Devā-ı Baḥaḳ ve Baraż N, ʿİlāc-ı Aḳ Baḥaḳ K
326 ya: S1'de yok./ ola tende: ola bir tende S1,ulaşanda C1 // anda: tende C1
327 hem bu ṭılāyı: ṭılāyı C1, üstine sür B / it: ide S1,C1,eyle N, ḳıl S1, bunı B
328 Şeyṭarac: Şabṭurunc S1,S2,C2,N,K,B / turb: türbüd S1 // ḥavāna: ḥavānda C1
329 eyleye: eyle vü C1,eyle C2
330 Ṣoñ ṭılā eyle sen: üstine süresin B / eyle sen: idesin C1,N,S1,C2 // zaḥmeti: zaḥmetin B / zaḥmeti ola: zaḥmeti hem ola C2 / durı: ṭurı C1
331 Şerbet-i türbede: Şerbet-i turb idüb B / istedikde: istedügünde S2 / lāzım ola: ḥāzır ola C1
332 Yimeyüp: Yimeye S1,S2,Yime sen C1 // unutmaya: unutma hem C1

DEVĀ-I BAḤAḲ -I SİYAH*

333 Deri yüzinde irkülüp sevdā
Gevdede kim baḥaḳ-ı siyāh ola

334 Aña maṭbūḫ iftimon virgil
Nice kez anuñ içini sür gil

335 Soñra ol yazduġım ṭılāyı ide
Ḳalmaya ol baḥaḳ tenünde gide

DEVĀ-I CEREB **

336 Şol uyuz kim aña cereb dirler
Ṣulı olsun gerek ḳonaḳlı eger

337 Bu mücerreb devāyı eyle aña
Tā ölünce duʿālar ide saña

338 Acı yaġı kükürdi ellişer it
Bir avuç ḳoz içini ṣaḥḳ u ter it

339 Cümlesini ṭavada ḳaynadasın
Rengi taġyīr olunca tā idesin

340 Sür ʿalīlüñ iki bileklerine
Ḫuṣṣateyne vü yufḳa yirlerine

341 Daḫı sür her ne varsa yarasına
Ḳoya iki elin bud arasına

---

* S1 42a, S2 135b, C1 13b, C2 12a, N 15a, K 18b, B 50a
N,B,C1,Muʿālece-i Baḥaḳü's-Seved S1,Devā-ı Ḳara Baḥaḳ S2, Devā-ı Ḳara Baḥaḳ C2, Ḳara Baḥaḳ K

333 Deri yüzinde irkülüp: Deriyi yüzden ürpedir B / irkülüp: irküle K / deri: derdi S1,C1 / yüzinde: üstünde N // kim: ger B

334 iftimon: aftimon C1 // anıñ içini: içiñi anıñ S2

335 ol yazdıġım: yazdıġım ol S2 // teninde: sende C1,tende C2 / baḥaḳ tenünde: baḥaḳ u tende B

** S1 42a, S2 135b, C1 14a, C2 12b, N 15a, K 18b, B 50a
S2,C2,N,K,B, Muʿālece-i Cerb yaʿni Gecik S1, ʿİlāc-ı Cerb C1

336 uyuz kim aña: ki yüzde olana B // eger: ger N,B, olsun eger S2

337 devāyı: işit S1 / eyle: itse C1 // saña: baña C1

338 Acı yaġı: iç yaġın B / ellişer it: altışar C1 / ṣaḥḳ u ter it: hem ṣaḥḳ it C1

339 olunca: idince S2

340 Sür: Tā B /iki bileklerine: anı iki yanına S1 // Ḫuṣṣateyne.....yirlerine: Ḫuṣṣataynın ṣaḳın hem öd yirine B

341 sür her ne: sür nirede S1, sürte var ise K, sür ne S2,C1 / yarasına: yaralarına S1 // Ḳoya: Ṣoḳṣun B / Ḳoya... arasına: İki elini ḳoya bud aralarına S1 / bud: iki budı S2,budı C2

342 Dura üç gün degürmeye ana ṣu
Cerbi silüp süpüre ḳomaya bu

DEFᶜ-İ ᶜARAḲ *

343 Daḫı bir kimse terlese her dem
Bedeni süst ola özi pür ġam

344 Mażı gül yaġı birle isfidāc
Cemᶜ idüp sür tenüne ola ᶜilāc

İḪRĀC-I ᶜARAḲ**

345 Terlemeyüp buna̲lsa bir ādem
Cündini desteri getür ol dem

346 Ḫurd idüp zeyt ile anı ḳaynat
Sür tenüne ki defᶜ ola ᶜillet

347 Terleye ḳurtıla bu zaḥmetden
Derde dermān irişe Ḥażretden

DEVĀ-I YEREḲĀN***

348 Yereḳān zaḥmetine bir dermān
İtdügümdür nice nice ey cān

349 Hiç ḫilāf eylemez mücerrebdür
ᶜAmelimdür igen muḳarrebdür

---

342 Dura: Ṭura B, Duta C1 / üç gün: üç güne dek S1 / ana: hiç B,S1'de yok. // silüp süpüre: silüben S1,K, silüp ala S2,silüp eliyle C1

* S1 42a, S2 135b, C1 14a, C2 12b, N 15b, K 19a, B 50a
C2,K,B, Der-Defᶜi ᶜAraḳ yaᶜni Der S1, Devā-i Defᶜi ᶜAraḳ S2,N, Devā-yı ᶜAraḳ C1

343 kimse: kimesne S1 / her dem: müdām S1 // ola: olur B

344 gül yaġı birle: vü yaġıla S2 / sür tenüne: tenine sür K, tā eyleyeler C1 / sür: süre S1 / tenüne: ter ise B

** S1 42a, S2 135b, C1 14a, C2 12b, N 15b, K 19a, B 50b
C1,B, Der-İḫrāc-ı ᶜAraḳ ez-Beden yaᶜnī Derlemek Üstine S1,İḫrāc-ı ᶜAraḳ ez-beden N,K,S2, İḫrāc-ı ᶜAraḳ ez-Beden-i İnsānC2

345 bir: ger S1 // Cündini desteri: Ḥayā-i ḳunduzu S2, Cendebil-i sütüri C1 / Cündini desteri getür: Ḳabaġı ṭoḫmı ile bul B

346 zeyt ile: zenbek ile S1 / ḳaynat: ḳayd it B // Sür.....ᶜillet: Sürtülince ḳalur mı gör ᶜillet B, Sür tene tā ki ola defᶜ ᶜillet S2

347 S1'de yok. terleye: terleyüp S2 / zaḥmetden: ᶜilletden N,K // dermān irişe: dermānlar ola C1 / irişe: ola o B

*** S1 39b, S2 136a, C1 14b, C2 13a, N 15b, K 19a, B 50b
S2, B, Devā-ı Diger S1, ᶜİlāc-ı Yereḳān C1,Devā-ı Burun Ḳanı C2,K, Muᶜālece-i Burun Ḳanı N. S1'de Devā-ı Enef bölümünden sonra gelmektedir.

348 Yereḳān: Burun ḳanı K / Yereḳān zaḥmetine bir: Pes burun ḳanına budur S1,N // ey cān: dermān C1

349 eylemez: itmezem C1

350 Evvelā şerbet ile ḳıl ishāl
ᶜAḳabince bunı idüñ fi'l-ḥāl

351 Yaᶜnī sümükli böcegi alġıl
Nicesin bir çanaḳ ṣuya ṣalġıl

352 Çalḳa sen ol ṣuyı şeker birle
Ṭatlu eyle içür seher birle

353 Ḳurtılur ṭīzcek bi-iznillāh
Tecribe ḳıl inanmasañ billāh

ᶜİLĀC-I RAᶜŞE*

354 Raᶜşe kim ditreye ḳamu endām
Lerzeden incine ṣabāḥ aḫşām

355 Yaḳı-yı Dāniyāli eyle aña
Eyü olup seni duᶜādan aña

356 Evvelā al ṣıġır yoġurdundan
Beze dök süzile daḫı andan

357 Zifti ṭaş ile taḥtada un it
Ḳına ile bu zifti mevzūn it

358 Evvelā elde olsa bu raᶜşe
Yaḳı eyle ki omuza irişe

359 Her ne ᶜużvında var ise eyle
Ḳapla yaḳı ile anı böyle

---

350 bunı idüñ: idüñ bunı S1
352 Çalḳa sen: Çalḳayup S1,N,K,çalḳa C2 /sen ol ṣuyı: ol ṣuyı sen S2 / ol ṣuyı: ol ṣuyıbiraz C2 // içür: vü iç N,B, içe C1,K,sen iç S2
353 Ḳurtılur: Ḳurtula S1, Ḳurtulup C1 // inanmasañ: inanmazsañ S1,S2,B / billāh: iy şāh C1, vallāh N
* S1 42b, S2 136a, C1 14a, C2 13a, N 16a, K 19b, B 50b
S2,C1,N,K,B, Muᶜālece-i Raᶜşe Yaᶜni Ditremek S1, Raᶜşe C2
Bu bölüm S2,C1'de Devā-ı Yereḳān bölümünden sonra gelmektedir.
354 Lerzeden: Andan C1 / ṣabāḥ aḫşām: ṣabāḥ u aḫşām S1,C1 / aḫşām: ṣaġaltam C2
355 S1'de yok. Yaḳı-yı: Ṣāme-i C1, Żamad-ı S2,N,K, Ṣanᶜatı C2 // olup seni duᶜādan: olduḳda duᶜāyıla C1
356 Beze: Bir beze S1 / dök: ḳoy S2 /daḫı: S1'de yok.
357 un it: hurd it S2 // ḳına: ḥınnā N
358 S1'de yok. ki: kim S2,C1
359 Ḳapla: Ḳıla C1 / ile: eyle S2 / böyle: eyle K
Bu beyitten sonra S2 ve C1'de ᶜİlāc-ı Yereḳān bölümü gelmektedir.

ʿİLĀC-I İSTİSḲĀ*

360 İşit imdi nedür bu istisḳā
Laḥmî zıḳḳî vü ṭablîdür cānā

361 Ṭablî olsa içür ana mıġlāb
Baʿde şerbetin ide işrāb

362 Gāh mıġlāb ile gehî şerbet
Ḳalmaya tā ki anda bu ʿillet

ʿİLĀC-I İSTİSḲĀ-I ZIḲḲÎ**

363 Zıḳḳî didükleri et ile deri
İki arada bir ṣudur ṣarı

364 Ḳasıḳ üstinde raḫne ḳıl aña
Ḳamışı lüle eylegil aña

365 Çeşme gibi aḳa o ṣarı ṣu
Ṣınayasın ki ḳalmaya hīç bu

366 Ṣoñ ġıdāsın kebāb u ḳalyeler it
Ṭatlu şerbet içüp ṣudan ḫaẕer it

İLĀC-I İSTİSḲĀ-İ LAḤMÎ***

367 Laḥmî olsa vir aña sen şerbet
İçerüde ḳomaya hīç ʿillet

---

* S1 42b, S2 136a, C1 14b, C2 13a, N 16a, K 20a, B 51a
S2,C1, Muʿālece-i İstisḳā S1,K, ʿİlāc-ı İstisḳā-ı Ṭablî C2, Devā-ı İstisḳā-ı Ṭablî N, ʿİlāc-ı İstisḳā-ı Baṭnî B

360 nedür: ne durur S1 // Laḥmî...cānā: Laḥmî vü baṭnî vü zıḳḳîdir ey cān B,Laḥmî ṭablî vü zıḳḳîdir ey cān N / Laḥmî zıḳḳî: Laḥmî vü zıḳḳî S1 / ṭablîdür: baṭnîdür C1,C2

361 Ṭablî: Baṭnî S2,C1,C2,B / Baʿde şerbetin: Baʿde şerbet S1,B // ide: ile S1, ile it B

362 Gah: Aña C2 // anda: bunda C1 / tā ki anda: anda tā ki C2

** S1 42b, S2 136a, C1 15a, C2 13a, N 16a, K 20a, B 51a
C1,C2,K,B,İstisḳā-i Zıḳḳî S1, Devā-ı İstisḳā-ı Zıḳḳî S2,N

363 İki arada: Arasında C1 / İki ...ṣarı: İkide birde yoḳ ṣuya ṣabrı B, İki arasında bir ṣudur bu ṣarı S2

364 ḳıl aña: ḳıl sen aña B // Ḳamışı: Ḳamışdan C2 / eylegil aña: eylegil sen aña B

365 aḳa o ṣarı ṣu: aḳar o ṣarı C1 / o: ol S1 // Ṣınayasın ki: Sen ṣanasın ki B, Ṣaḳınasın C1 / bu: ṣuyı C1

366 Ṣoñ: Her B / kebāb u ḳalyeler it: kebāb ḳılup āḫir C1

*** S1 42b, S2 136b, C1 15a, C2 13b, N 16b, K 20b, B 51a
C1,C2,B,İstisḳā-i Laḥmî S1,K, Devā-ı İstisḳā-i Laḥmî S2,N

367 olsa: olursa B, ola S1 / aña sen: aña bir C1,K / vir: viriñ S2 / sen: S2 ve B'de yok.// ḳomaya: ḳalmaya C1 / hiç: ṭā S1,K

368 Ṣuñ felāsife vir yāḫud tiryāḳ
Yiye vü eyleye ġıdāsını pāk

369 Hem bunı şişlere ṭılā eyle
Ḫastanuñ derdine devā eyle

370 Sirke buġıla buġlaya her gāh
Üstine süre tā gide nāgāh

371 Dār-ı Çînî ṣuyı içe her dem
Defʿ ola bu belā vü derd ü elem

İSTİSḲĀ-İ ṬABLî*

372 Ṭablî olsa añā ʿilāc oldur
لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ .bulup öldür

373 Bir yılan üç pare eyle ortasın
Güne as tā yaġını ṭamladasın

374 Ol yaġı süresin şişlerine
Tā ʿilāc idesin işlerine

375 Sirke buġın unutma buña daḫı
Dār-Çîn ṣuyın içür añā daḫı

DEVĀ-I ṬALĀḲ**

376 Ger ṭalāḳ ādeme vire zaḥmet
Südde gibi olub çeke miḥnet

377 Gül yaġı birle ov anı muḥkem
Yumşayınca tamām bunı it hem

---

368 Ṣuñ: Hem B / vir yāḫud: veyāḫud S1 // vü eyleye ġıdāsını: hem ġıdāsını ide S1 / ġıdāsını: derūnını S2, ġıdāsın C1,C2

369 şişlere : şişile B / ṭılā: ṭalā B

370 buġıla: buġını S1,K / buġlaya: it añā S1,K // Üstine süre: Üste sür S1

371 S1'de yok. Dār-ı çînî ṣuyı: Dār çînîñ ṣuyın S2,C2 / ṣuyı: ṣuyın K,C2 / dem: gāh K // belā vü derd ü elem: belālar almaya āh K/bu bela: böyle C2

* Bu bölüm sadece S1 nüshasında var.

** S1 43a, S2 136b, C1 15a, C2 13b, N 16b, K 20b, B 51b
S1,S2,N,B, ʿİlāc-ı Ṭalāḳ C1, Devā-ı Ṭıḥāl C2,K
Bu bölüm S1'de Muʿālece-i ʿUşru'l-Bevl bölümünden sonra gelmektedir.

376 ṭalāḳ: ṭalāḳı B / ādeme: olub B // çeke: vire S1,K,C2, ide S2,C1 / miḥnet: zaḥmet K, riḳḳat S1 / olup: oluben C2

377 birle ov: ile oġ B, ile ov C1 / muḥkem: yumşat S1 // Yumşayınca: Yumşanınıca K / it hem: hem it S1, her dem S2 / it: ide C1

378 Ṣoñradan şerbet ile it ishāl
İẓn-i Ḥaḳḳ ile ola ol ḫoş-ḥāl

DEVĀ-I ḤUMMĀ*

379 Ger istime ola gide ḳuvvet
Beñzi ṣarı vü ḳalmaya ḳudret

380 Viresin şerbeti süre anı
Ola rāḥat anuñ ten ü cānı

381 Cümle maḥmūda vir şehā şerbet
Ḳurtıla çekmeye daḫı zaḥmet

DEVĀ-I MEYĀN**

382 Bilde dā'im ṭurursa bir aġrı
Eyle bu şāfī sen añа fevrī

383 Bilde olan ruṭūbeti o alur
Hem riyāh u burūdeti o alur

384 Evvelā bir direm ᶜaḳır ḳarḥā
Beş direm terre toḫmı saḥḳ ola

385 Bir direm zencebili dög muḥkem
Üçüni cemᶜ idüp ḳarışdur hem

386 Bala muḥkem ḳıvām virüp derḥāl
Bunlar ile alışdurup fi'l-ḥāl

387 Şāflar eyle vir götürsün anı
Yād ide dā'imā duᶜāda seni

---

378 Ṣoñradan Ṣoñra S1,S2,C1,C2,N,K / it: eylegil K,C2, ide C1, it añı S1,S2,N // ola ol: tā ola C1

* S1 43a, S2 136b, C1 15b, C2 13b, N 16b, K 21a, B 51b
S2,C2,K,B, Muᶜālece-i Sıtma S1, ᶜİlāc-ı Ḥummā C1, Devā-ı Derd–i Ḥummā N

379 Ger: Eger C1,C2,K / Ger...ḳuvvet: Sıtma ṭutarsa gider ḳuvvet S1 / istime: sıtma C1 // ṣarı vü: ṣararda S2, ṣarı ola S1, N, C2 / ḳalmaya: gide C2

380 şehā: añа N,B // daḫı: gide S1,K,hīç C2 / çekmeye daḫı: daḫı çekmeye C1

** S1 43a, S2 136b, C1 15b, C2 14a, N 17a, K 21a, B 51b
S2,K, Devā-ı Muᶜālece-i Vecᶜ meyān S1, Ṣıfat-ı Şāf C1,C2, Ṣıfat-ı Şayaḳ N, Devā-yı Meyān K, ᶜİlāc-ı Bil Aġrısı B

382 Bilde: Belde S1,S2,C2,K,B / ṭurursa: durursa S2 / bir: bu C1

383 Bilde: Belde S1,S2,C2,K,B / ruṭūbeti o: ruṭūbetini S2,ruṭūbeti C2 // Hem: Ki K, Ger S2,C1 / burūdeti o:burūdetini S2,S1/ o: ol C1

384 direm: dirhem C1 // direm: dirhem C1 / saḥḳ: müsḥāḳ B / ola: tā C1,N

385 Bir: Beş S1 / direm: dirhem C1 / zencebili: zencebil C1

386 Bala: Yāle B, Tā ki C1 /virüp: vir C2 / derḥāl: fi'l-ḥāl S1 // alışdurup: alışdır K

387 Şāflar eyle: Şāflar idüp S1, Şāf idüp B / vir götürsün: var götürsen S2, vir götürsen C2, hem daḫı ḫab ide B // ide: idüp S2 / dā'imā: ḫayr ile S1

ṢIFAT-I YAḲI*

388 Bilüñ aġrısına bu yaḳı daḫı
Ki münāsib durur bil anı aḫı

389 Ḳara turpı irendeden çek vār
Tuz ile bunı saḫḳ idüp iy yār

390 Arpa unın eküp yaḳı eyle
Birde gitmezse bir daḫı eyle

ʿİLĀC-I BEVĀṢIR **

391 Nāgihān bir kişi bevāṣır ola
Defʿine her zamānda ḳāṣır ola

392 Bir nice dürlüdür işit anı
Her birini deyem uñat tanı

393 Biri rīḥ-i bevāṣır ol yildür
Biri isḥāl anuñ aḳar sildür

394 Birisi hem daḫı bevāṣırdur
Biri ḳabż u biri nevāṣırdur

395 Biri zenbūrîdür biri ʿaynî
Yaramazdur bular bi-Ḥaḳḳ-ı Nebī

396 Biri ṭūṭī durur birisi şeḳāḳ
Biri raḫne durur ḳıl añā yarāḳ

---

* S1 43a, S2 137a, C1 15b, C2 14a, N 17a, K 21b, B 52a
S1,C1,N,K, Ṣanʿat-ı Yaḳı S2, Yaḳı Bel Aġrısına B, Bil Aġrısı Çün C2

388 bu: bir S1 // Ki: Key B / aḫī: daḫı S2,N,K,B

389 turpı: turbı S1,S2 / irendeden: rendeden B // bunı saḫḳ idüp: saḫḳ idüp bunı B

390 eküp: alup S1,B

** S1 43a, S2 137a, C1 16a, C2 14a, N 17a, K 21b, B 52a
C2,K, Nevʿi Evvel Der Devā-ı Bevāṣır S1, Devā-ı Bevāṣır S2, ʿİlāc-ı Bevāṣır u Ṣıfat-ı O/U/ C1, ʿİlāc-ı Rīh-i Bevāṣır N, ʿAlāmet-i Bevāṣır ve ʿİlāc-ı O /U B

392 dürlüdür: dürlü K / dürlüdür işit anı: dürlüdür işle anı N // birini: birin S1 / deyem: direm S1, diyeyim C2 / uñat tanı: işit añı B, uñat bil añı S1

393 yildür: yeldir B // Biri... sildür: Biri ḳabżî biri nevāṣırdur C1 / sildür: seldir K, B

394 C1'de yok. Birisi hem: Biri daḫı S1 / daḫı: dem-i S1,N,K

395 biri: birisi S1,K

396 Biri ... şeḳāḳ: Biri ṭūni biri durur şıḳāḳ C1 / ṭūṭī: hūni S1 / ṭūṭī durur: tutubdur N, tortıdur C2 / şeḳāḳ: şūḳāḳ N, ḳaşāḳ C2 // raḫne durur: raḫnedur C2

ʿİLĀC-I RĪḤ-İ BEVĀṢIR*

397 Ol ki rīḥî durur gerek şerbet
Söküle yil gide ola rāḥat

398 Baʿdehū nice gün yiye tiryāk
Ḳurtıla dertden teni ola pāk

399 Berdden yil ider ġıdālardan
Ṣaḳına hem ṣovuḳ hevālardan

400 Eñiri balı ile idüp maʿcūn
Cevz-i bevvā ḳadar yisün her gün

ʿİLĀC-I İSHĀL-İ BEVĀṢIR**

401 Biri ishāl olur hemīşe anuñ
Ṭāḳatı olmaya revīşe anuñ

402 Diler ise ola hemīn ḫoş-ḥāl
Evvelā şerbet ile ḳıl isḥāl

403 Ṣoñra behmen lüʿābına sükker
Ḳatup içe ṣu yirine ekşer

404 Buña böyle ḳolay devā olmaz
Böyle ḳılsañ devā hebā olmaz

ʿİLĀC-I DEM-İ BEVĀṢIR***

405 Biri anuñ dem-i bevāṣırdur
Gice gündüz hemīn aña birdür

406 Ḳanı ifrāṭ ile giderse eger
Anı ṭutmasına devā ideler

---

* S1, K, B'de başlık yok. S2 137a, C1 16a, C2 14b, N 17b
C1, Devā-ı Rīḥ-i bevāşır S2,C2, ʿİlāc-ı Renc-i Bevāşır N

397 Ol ki rīḥî durur: Evvel ki rīḥ durur C1 // Söküle: Sökülüb B, Çekile N

398 Baʿdehu ... tiryāk: Baʿde nice gün yiye tiryāk S1,S2,C1,C2,N,K // dertden teni ola: teni dertden ola C1, dertden ola teni B / dertden: derdden C2

399 B'de yok. Berdden yil ider: Perhīz ide rīḥî S2, Ḥurd u tabla S1

** S1 43b, S2 137a, C1 16a, C2 14b, N 17b, K 22b, B 52b
N, C1, Bevāşır-ı Diger S1, Devā-ı İshāl-i Bevāşır S2, Devā-ı Bevāşır-ı İshāl C2,B, Devā-ı İshāl K

401 anuñ: onuñ C1 // revīşe: bir işe B

402 Diler ise: Diler iseñ K / ola hemīn ḫoş-ḥāl: hemīşe ḫoş ola ḥāl S1 // ḳıl: it S1

403 behmen lüʿābına: behmen ü şerbetine S1 / sükker: şekker B / lüʿābına: lüʿāb ile N

404 ḳılsañ: ḳılıñ C1

*** S1 43b, S2 137a, C1 16b, C2 14b, N 18a, K 22a, B 52b
C1, Dem-i Bevāşır S1,K, Devā-ı Dem-i Bevāşır S2,N, Devā-ı Bevāşır-ı Dem C2,B

405 anuñ dem-i: daḫı anuñ B / anuñ: C2'de yok. //hemīn: C2'de yok.

407 Aña şerbet virüp için pāk it
Daḫı şoñra devā-ı tiryāk it

408 Ṣumaḳı ṣu ile biraz ḳaynat
Tā ṣuya çıḳa her ne var ḥaṣlet

409 Gice gündüz birer direm tiryāk
Bir ḳaşuḳ ol ṣumaḳ ṣuyından pāk

410 Sākin olınca dem it isti'māl
Ḥaḳ şifā vire olasın ḫoş-ḥāl

411 Kāh kāhī aḳarsa dem ṭutma
Eyle perhīz hem ḫilāf itme

'İLĀC-I ḲABŻ-I BEVĀṢIR*

412 Biri ḳabż-ı bevāṣır ol derdüñ
Ḳaddüni dal ider bu hem merdüñ

413 Buña muġlāb ile virüp şerbet
Ḳabż aña virmeye tā ki zaḥmet

414 Lezzet üzre ṭuta özin dā'im
Ola perhīze rūz u şeb ḳā'im

415 Ḳabż u ishāl ü rīh ü dem dördi
Pes yürekde mekānı vü yurdı

416 Bunlarun cümlesin beyān itdüm
Ḥükemā sırrını 'ayān itdüm

---

406 Ḳanı: Ḳatı S2,N,K,B // ṭutmasına: dutmasına S2
408 Bu beyitten itibaren "Dübüri Çıḳana" başlığına kadar olan bölümler C2, K, B'de yok.
409 pāk: ḳat S1, yak S1
411 Kāh kāhi: Kāh kāh N
* S1 43b, S2 137b, C1 16b, N 18a
C1, Der Devā-ı Ḳabż-ı Bevāṣır S1, Devā-ı Ḳabż-ı Bevāṣır S2,N
413 virmeye ṭā ki: ṭā ki virmeye S1,S2
414 ṭuta özin: özin ṭuta C1 // Ola perhīze rūz u şeb: Rūz u şeb perhīze ola S1,C1,C2,N,K,B
415 dördi: derdi S1,C1

DEVĀ-I MAḴᶜAD*

417 Altısı maḳᶜadındadur nāsuñ
Bāy u dervīş ü ᶜām ger ḫāṣuñ

418 Bişine bir devā diyem ḳāṭıᶜ
İẕn-i Ḥaḳḳ ile tā ola nāfiᶜ

419 Ḳara ḳurı üzümden al ḳırḳ bir
Daḫı bir baş sarumsaġı kes ḳır

420 Ḳabuġını gidermegil zinhār
Merhem eyle ḥavanda cümle ne var

421 Bağla bir ince beze ṭob eyle
Üstine otura ᶜalīl böyle

422 Gebeler birle örteler anı
Ṣabr ide derdüñe hemīn anı

423 Yaturup örtüp anı yüzini aç
Gidere renci andan iş bu ᶜilāc

424 Şol ölüm ḥaddine varanları tā
Ḳurtarup ṭururın bi-emr-i Ḫüdā

ᶜİLĀC-I RAḤNE-İ BEVĀṢIR**

425 Ol birisi ki raḫnedür delinür
Ki necāset gelür bu müşkil olur

426 Bu oñulmaz devā ile hergīz
Yüz yıl itseñ ᶜilāc ile perhīz

---

* S1 44a, S2 138a, C1 17a, N 18a
S2, Der Devā-ı Maḳᶜad S1, ᶜİlāc-ı Maḳᶜad-ı Bevāṣır C1, Der Beyān-ı Devā-ı Maḳᶜad-ı Bevāṣır N
417 ger: N'de yok.
418 Bişine: Başḳa S1 / diyem: didüm C1
419 kes ḳır: getür C1
422 derdüñe: terüñ döke C1
423 Yaturup örtüp: Bürinüp örtinüp N / anı: aḫı C1
424 ṭururın: dururam C1, dururum S2, ṭururum S1
Bu beyitten sonra S1'de "Ṣarᶜa" bölümü gelmektedir.

** Bu bölüm S1'de yok. S2 137b, C1 17a, N 18b
C1, Devā-ı Raḫne S2,N
425 delinür: dinilür C1 // Ki: Ger S2
426 Yüzyıl: Yüzbiñ C1 // itseñ: itse S2

427 Āleti var anuñ gerek yarıla
Ḳan ile ḳaynayup eti ḳarıla

428 Bite ol raḫne ḳalmaya yara
Bu durur ġayrı yoḳ aña çāre

429 Resmi budur ol ᶜāletüñ cānā
Ḥāżır eyle budur o derde devā

430 Başı dökme ola içi keskīn
Bitürür laḥẓada işüñi hemīn

DÜBÜRİ ÇIḲANA*

431 Dübüri çıḳsa ger bir oġlanuñ
Dinle diyem devāsını anuñ

432 Bir avuç mazuyı bişür ṣuda
Şöyle bişür ki ḥal ola bu da

433 Bir ḳısım z̄ācı ḳoy ṣuya ol dem
Isıcaḳla otura ol ādem

434 Çıḳmaya bir daḫı anuñ dübüri
Bir iki kerre bunı eyle yüri

ᶜİLĀC-I ṢARᶜA **

435 Ṣarᶜa bir süddedür dimāġ yolına
Yayılur şöyle kim ṣaġ u ṣolına

436 Rūḥ-ı nefsāni-i nüfūz̄a ḳomaz
ᶜAḳlı zā'il ider ṭutar bir kez

---

428 Bite: Bitse N
429 Resmi: İsmi N // budur: bu durur C1 / o: C1'de yok.
430 dökme ola: dökmelidür N
Bu beyit K'de Dem-i Bevāṣır bölümünün sonunda gelmektedir.(22b) C2'de Devā-ı Bevāṣır-ı Dem bölümünün sonundadır.(14b)
* S1 44a, S2 138a, C1 17b, C2 15a, N 19a, K 22b, B 52b
K, Der Devā-ı Maḳᶜad S1, Devā-ı İḫrāc-ı Maḳᶜad S2, ᶜİlāc Çıḳan Maḳᶜada C1, ᶜİlāc-ı Müḥerricü'l-Maḳᶜad C2, Devā Maḳᶜadı Çıḳana N, Devā-ı Maḳᶜad B
431 diyem: idem S1,C1,N,K,B,imdi C2 / çıḳsa: çıka C2 / ger: C2'de yok. // devāsını: ᶜilācını ben S1
432 bişür: pişür K,B,S2 // bişür ki: pişe ki S2,B, pişür ki K
433 z̄ācı: daḫı C1 / ḳoy: C2'de yok. // otura ol ādem: otur üstine bir dem S1
434 bir: S1'de yok. daḫı anuñ: anuñ daḫı S1
** S1 44a, S2 138a, C1 17b, C2 15a, N 19a, K 22b, B 53a
B, Der Devā-ı Zaḥmet-i Ṣarᶜa S1, Devā-ı Ṣarᶜa S2,C1,C2, Muᶜālece-i Ṣarᶜa N, Ṣarᶜa K
435 kim: S2,C1'de yok. ṣaġ u solına: ṣaġına ṣolına S2,C1
436 nüfūz̄a: nüfūsa S1,S2,C1,K,B // ṭutar: duta S2, ṭutarsa B,C2 / bir: bu B

437 Ṣarᶜa muġlāb ile virüp şerbet
Ḫāliṣ olub bulunca tā ṣıḥḥat

438 Ṣoñra bir hafta vir bu maᶜcūnı
Ḳurtarur şöyle bil o mecnūnı

439 İsteḫodos daḫı ᶜāḳır ḳarḥā
Daḫı besfāyic ile afyon ola

440 Bunları heb berāber eyle şehā
Cümle ṣaḥḳ eyle ayru ayru ola

441 Ḳızıl üzüm çekirdegi çıḳmış
Her gice ḳoz ḳadar ura añ diş

DEVĀ-I SÜDDE*

442 Südde daḫı ġalīẓ ġıdādan olur
Balġam ile bu imtilādan olur

443 Evvelā vireler añ muġlāb
Vire telyīni tam buñ muġlāb

444 Ṣoñra şerbet vire añ müshil
Daḫı maᶜcūn-ı misk añ virgil

445 Günde andan yiye birer miṣḳāl
Az zamān içre ol ola ḫoş-ḥāl

446 Budur eczāları tamām eyle
Cümle evzānda ihtimām eyle

---

437 virüp: virün N,K,C2, vire S1 // Ḫāliṣ: Ḫalāṣ C1 / olub: olur S2, olan S1 / bulunca tā: bula nice S1,N / tā: ol C1, N ve K'de yok.
439 İsteḫodos: Üstüḫodos N,S1 // Daḫı. .ola: Cümle saḥḳ idüp ayru ayru ola S1 / besfāyic: seffāyic B / afyon: aftimūn C1
440 S1'de yok. eyle: idip K
441 ura añ: on iki diş C1
* S1 44a, S2 138a, C1 18a, C2 15a, N 19a, K 23a, B 53a
S1,S2,C2,B, Devā-ı Südde C1,K, Muᶜālece-i Südde N
442 Südde: Süddeler C1 / daḫı: C1'de yok.
443 añ: buñ B / muġlāb: şerbet S1 // telyīni tam: telyīn tamām B,telyīn tam C2 / buñ: añ S1
444 Ṣoñra...müshil: Ṣoñra maᶜcūn añ miski virgil S1 / şerbet vire: şerbetin vire S2 / añ: S2'de yok. müshil: irgil K, virgil S1 // Daḫı.. virgil: Rāḥat ola beden bunı itgil S1 / misk: müşk B
445 Cümle evzānda: Cümle evzānı C1,C2,N, Cümle eczāda K, Bāri perhīze B

MAʿCŪN-I DEVĀ-I MİSK*

447 Misk bir deng selīḥe vü sünbül
Sādec-i hindi hindibāne hem ol

448 İkişer dirhem eyle cümlesini
Saḥḳ ġubār eyle ṣaḳla anı

449 Gerefis toḫmı maṣṭaki kimmūn
Zaʿferān ḳıl üçer direm hem çün

450 Mürrü mekkī ḳaranfil ü ʿūdı
Buçuġar dirhem it bu mevcūdı

451 Üç bu denlü buña ʿasel eyle
Hem ḳıvāmını bī-bedel eyle

452 Cālinūs hem ḥekīm Eflāṭūn
Bunı maḳbūl gördi ehl-i fünūn

453 Buña ḳırḳ ḫaṣṣā beyān itmiş
Her birin tecribe idüp gitmiş

454 Yürek oynamasın bil aġrıların
Hemmi mecrā-yı dem yil aġrıların

455 Meniyi arturur ʿurūḳa yarar
Ḳuvveti miʿdeye yürege irer

456 Süddeyi ḥal ider ṭamarlarda
Ḫūb maḳbūldür bu her yerde

---

* S1 47a(Der Beyān-ı Şerbet-i İshal bölümünden sonra gelmektedir.) S2 138b, C1 18a, C2 15b, N 19b, B 53b, K'de başlık yok.
S2,C1,B, Eczā-ı Devā-ı Misk C2, Devā-ı Misk N

447 Misk: Müşk B / Misk bir deng: Bir deng misk S2 // Sādec-i hindi: Sāci hindi B,C2, Sāric hindi S1, Sāveci C1 / hindibāne: cündiyāne S1,S2, ḥintiyāne K, hindiżīr C1 / hem ol: bul B

448 Saḥḳ ġubār eyle: Saḥḳ ile ġubār eyle S1,C2, Saḥḳ eyle ġubār gibi S2, Saḥḳ idüp ġubār C1, Saḥḳ eyle ġubār N, Saḥḳla it ġubār K

449 Gerefis...kimmūn: Gerefüs toḫmını ve hem kimmūn C1 // Zaʿferān: Zaʿferānı B / ḳıl: B'de yok. / hem: B'de yok. / direm: dirhem C2 / hem çün hemīn C2

450 Mürrü mekkī: Mazmaki B // mevcūdı: mezkūrı K

451 bu: o S1

452 gördi: görür S2,K

453 ḳırḳ ḫaṣṣā: üç ḫaṣṣā-i K / itmiş: itmişiz B // birin: biri S2 / idüp: ḳılup S1,S2 / gitmiş: gitmişiz B

454 aġrıların: aġrısın S1 // Hemmī:Hem S1,S2,C1,C2,N,K / yil: bil S1,S2,K,C2

455 Ḳuvveti: Ḳuvvet S1,C1,C2,N,K / irer: iner B, yarar K

456 ṭamarlarda: ṭamarlardan B,C2 // her yerde: her yerden B,C2, hünerlerde C1

457 Ġayrı ḫāṣiyyetin bilür ehli
Ne bilür ol ki var basīt ceḥli

DEVĀ-I ḤARĪḲ-İ ĀTEŞ*

458 Od yanuġına bir mücerreb var
Lāẕım olduḳda it anı her bār

459 Şol bögürtlen ki ṭut miṣālinde
Yapraġın yaḳ kül it o ḥālinde

460 Ṣoñra saḥḳ-ı beliġ idüp anı
Yaraya ek bitürmedür şānı

DEVĀ-I TEMREGÜ**

461 Temregü itse bir yerinde ẓuhūr
Żamḳı sirke ile ışladup añа sür

462 Hem sögüt yapraġı külüni daḫı
Sirke ile ezüp sür añа aḫı

463 İkisi daḫı çoḳ görülmişdür
Bunlaruñ ġavrına irilmişdür

DEVĀ-I SİGİL***

464 Bedenüñde eger çıḳarsa sigil
Anı gidermege gerekse delīl

465 Ṭavşanıñ beynisin añа baġla
Ṭura üç güne dek sigil ṣaġla

---

457 Ġayrı: Ġayrıdan B / ḫāṣiyyetin: ḥacetin B // var basīt: var ise N, ḥükmidir B / bilür: bilür ki C2

* S1 44a, S2 139a, C1 18b, C2 15b, N 20a, K 24a, B 53a
C2,N,K,B, Od Yanuġına ʿilāc S1, Devā-ı Ḫarīḳ-i Nār S2, ʿİlāc-ı Ḫarīḳ C1
Bu bölüm S1'de Devā-ı Süddе'den sonra gelmektedir.

458 Od yanuġına: Budur yanuġa S2 / yanuġına: yanuġında B // it anı: it bunı C1,N, bunı it B,C2 / olduḳda: olduḳça S1

459 Şol: Ol S2 // kül it: kül eyle B / ḥālinde: ocaġında S2 / yaḳ: S2'de yok./ o: ol C2

460 Ṣoñra saḥḳ-ı beliġ: Ṣoñradan ḫurd B / idüb: it S1 / idüb anı: idüb oġub anı B // ek bitürmedür: bitürmekdür C1 / bitürmedür şānı: bulub çü dermānı K, bulub dermānı S1,bitürsün ol anı C2

** S1 44b, S2 139a, C1 18b, C2 16a, N 20a, K 24a, B 54a
S2,N, Muʿālece-i Temregi S1, ʿİlāc-ı Temregü C1, Devā-ı Temregi C2, K,B

461 Temregü: Temregi K,C2 / itse bir yerinde: bir yerinde itse C1 // ışladub: ezüb B

462 Sögüt: Sögüd S1

*** S1 44b, S2 139a, C1 18b, C2 16a, N 20a, K 24a, B 54a
S2,C2,N,K, Muʿālece-i Sigil S1,B, ʿİlāc-ı Sigil C1

464 gerekse: budur ger C2

466 Daḫı incir-i puḫte arpa unı
Giderir üstine ururs a bunı

DEVĀ-I DİGER*

467 Bir daḫı yüregin ḳulaġını al
Sigile degürüp o dem fi'l-ḥāl

468 Anı divāra ṣoḳ bunı di yüri
Bu nice ḳurudısa öyle ḳurı

DEVĀ-I ḲULUNC **

469 Saña āsān diyem ḳulunca ʿilāc
Müstemiʿ ol velī gönül gözin aç

470 Çigce tiryāk ile berāberi bal
Cevz miḳdārı eyle istiʿmāl

471 Cānib-i Ḥaḳ'dan ire ger ṣıḥḥāt
İki üç güne ḳalmaya ʿillet

DEVĀ-I BİL ṢOVUḲLUĠI***

472 Bil ṣovuḳluġına budur dermān
Eski zeyti fetīl ḳıl ey cān

473 Yaʿnī bük ḳaġıdı fetīl eyle
Büyük itme anı ḳalīl eyle

---

465 beynisin: beynini C1 / bağla: yağıla C1 // Ṭura: Dura S2 / üç güne dek: üç gün gider B / üç güne dek sigil ṣağla: üç gün gidermegil C1 / ṣağla: dağla S1, bağıla C1

466 bunı: anı S1 / B ve K'de 461. beyitten sonra gelmektedir. C1'de yok.

* Başlık sadece N'de var.(20a)

467 S1 ve K'de yok./ yüregin: yüginün C1, ḳurdun C2 / ḳulaġını: ḳulaġın C2 // o dem: daḫı C1, N, B.

468 S1 ve K2de yok./ bunı di yüri: yüriyüb di S2 // ḳurıdısa öyle: ḳurıysa sen de S2, ḳurırısa sen de C1,ḳurırsa sen böyle C2.

** S1 44b, S2 139a, C1 19a, C2 16a, N 20b, K 24b, B 54a.
S2, C2, N, B, Muʿālece-i Ḳulunc S1, ʿİlāc-ı Ḳulunc C1,K.

470 Çigce.....bal: Çig balı tiryāk ile berāber al / tiryāk ile: tiryākı al N,K, tiryāk al C1 / berāberi: berāber S1, K // Cevz: Cevüz C1, N / eyle: ide K.

471 ger: K'de yok, tā S2 / ire ger: irgüre C1 // ḳalmaya: dek gide B, dek ḳalmaya N, ḳalmaz ol S2, C1.

*** S1 44b, S2 139a, C1 19a, C2 16a, N 20b, K 24b, B 54b
S1, B, Devā Bil Ṣovuḳluġına S2, Bil Ṣovuḳluġına C1, K, Devā-ı Meyān C2, Devā-ı Derd-i Meyān N.

472 budur: var bir S1 // zeyti: zeyt yağıla S1 / fetīl: fitīl N, B / ḳıl: eyle N.

473 bük ḳaġıdı: bir ince bezi S1 / fetīl: fitīl N, B.

474 Bevlīñ ardınca ṣoḳ birini aḫı
Çıḳar efşān idüp birini daḫı

475 Ḥāliṣ olınca eyle bu şāfī
Sañā tā kim şifā vire Şāfī

DEVĀ-I SELİSÜ'L-BEVL*

476 Ṣaᶜb zaḥmet durur selisü'l-bevl
Ṭamla ṭamla iner bu aṣıl bevl

477 Yiye bir nice gün bu maᶜcūnı
Kāmil eyle bu vezn ile bunı

478 Şāh-ı balluṭ u ṭopalaḳ gündür
İsteḫodos u mürr berāberdür

479 Saḥḳ ola ol ḳadar şeker birle
Günde üç dirhemin alup yiye

480 Dilesen bal ile idüp maᶜcūn
Ḳurtılınca yi ᶜāded it her gün

DÖŞEGE İŞEYENE**

481 Döşege işer ise bir oġlan
Kişnic ü kendene dögile hemān

482 Ṣāde yaġa ḳatup üçer dirhem
Yatacaḳ vaḳti yiye ol ādem

BEVL YOLINDAN ḲAN GELENE***

---

474 Bevlīñ: Bunuñ S1 / aḫı: daḫı S1,N,B // daḫı: aḫı B
475 C1'de yok. kim: ki S1
* S1 44b, S2 139b, C1 19a, C2 16b, N 20b, K 25a, B 54b
S1,S2,C2,N,K,B, ᶜİlāc-ı Selisü'l-Bevl C1
476 Ṣaᶜb: Ṣarb B / selisü'l-bevl: sülüsü'l-bevl C1 // iner: gelür S2 / aṣıl bevl: aṣlu'l-bevl C1
477 B'de 472. beyitten sonra gelmektedir. Yiye: Yiyeler S1, Yine C1 / bir: bu S1 // eyle: olur S2, bunı: anı C1
478 ṭopalaḳ: topalaḳ S1,C2,N,B // İsteḫodos: Üstüḫodos C1 / mürr: direm K
479 ola: it C1 / ol ḳadar: bu ḳadar C1,K, berāber S1 / ola ol: idüp bu C2 // alup yiye: alup da yiye S2, alup da bile K, C2 yiye seher birle S1
480 yi ᶜāded: bu ᶜādeti K / it: idüp S2
** S1 44b, S2 139b, C1 19b, C2 16b, N 21a, K 25a, B 54b
S2,C1,K, Döşege Bevl İdene ᶜİlāc S1, ᶜİlāc-ı Bevl-i Ferāsıḳ C2, Devā Döşege İşeyene N, Döşege İşemege B
481 Döşege: Ger döşege S1 / işer ise: işerse S1 // kendene: kendüne C1
482 Ṣāde: Ṣaru B // vaḳti: vaḳt S1 / vaḳti yiye: yiye vaḳti K
*** S1 45a, S2 139b, C1 19b, C2 16b, N 21a, K 25a, B 55a
S2, Sidik Yolından Ḳan Gelse S1, ᶜİlāc Bevl Yolından Ḳan Gelene C1, Bevl Yolında Ḳan Gelse C2,N, Bevli Yolından Ḳan Gelene K, Ḳan Gelmek B

483 Ḳan gelürse sidik yolından eger
Haviciñ toḫmını uñat dögeler

484 Yiye bir nice gün birer miṣḳāl
Emr-i Ḥaḳḳ ile tā ola ḫoş-ḥāl

DEVĀ-I ḤAPSÜ'L-BEVL*

485 Ḥaps-i bevl olsa nāgehān ādem
Serçe boḳın ezüp içür her dem

486 Buña şāhin boḳı daḫı emdür
Ezüp içür devā-ı elzemdür

487 Ṣaḳṣaḳan beynisin birer miḳdār
Ḳanġısı bulına devā it var

DEVĀ-I ʿUSRU'L-BEVL**

488 ʿUsr ile gelse bevli bir kişünüñ
Lezzetiñ bulmaya o bir işiñün

489 Turpı süd ile pişürüp her dem
Yiye aç ḳarnına gidince elem

490 Bir iki gün bunı yesün dā'im
Ṣıḥḥat ister ise olur ḳā'im

491 Bir çekirdek misk daḫı nāfiʿdür
Ezüp ṣu ile içe eyüdür

---

483 gelürse: gelse S2 // uñat dögeler: aña vireler S1

484 S2'de 475. beyitten sonra gelmektedir. birer: bir S1 / tā ola: olınca C1

* S1 42b, S2 139b, C1 19b, C2 16b, N 21a, K 25b, B 55a
S2,N,K, ʿİlāc-ı Ḥabsü'l-Bevl C1, Devā-ı Ḥabs-i Bevl C2, Devā-ı Ḥaps-i Bevl B,Muʿālece-i Ḥapsü'l-Bevl S1.
Bu bölüm S1'de İstisḳā-i Ṭablî bölümünden sonra gelmektedir.

485 olsa: ola C1,C2 / nāgehān: nāgehi B // boḳın: boḫın S1 / içür: içe C1,C2 / her: o S1

486 boḳı: boḫı S1 / emdür: eyüdür C1 // Ezüp...elzemdür: Ezüp içireler hemîn demdir S1 / Ezüben içene şifā demidür C1 / devā-ı elzemdür: şifā hemîn emdür N,K,C2, şifā hemîn demdür S2,

487 Ṣaḳṣaḳan: Ṣaḳṣıġan N,C2 / beynisin: beynisi de S1, beynin de S2beynisi N, beynini C1 // bulına: bulınsa K, bulınur S2 / devā: yüri C1 / devā it var: kifāyet ider S1

** S1 45a, S2 139b, C1 19b, C2 17a, N 21a, K 25b, B 55a
S1,S2,C2,N,K,B,ʿİlāc-ı ʿUsru'l-Bevl C1

488 ʿUsr ile gelse: Gelse ʿusr ile S2 / bir: N,K,B'de yok. // o: ol C1, N ve B'de yok. / bir: her C2

489 Turpı: Tereti C1 / süd ile: süd birle B / pişürüp her: pişürürler B, bişürüp S2,C1,C2 / pişürüp: bişür N,C2 // ḳarnına ḳarna C1 /gidince: gide bu B, gide heb C1

490 Sadece B'de var.

491 Sadece N'de var.

DEVĀ-I MEŞĀNE ṬAŞI*

492 Ṭaş olursa meşānede cānā
Bu yiter aña itme ġayrı devā

493 ʿIrḳ-ı süs defne yemişi fülfül
Gerefüs ḳakünec birer cüz ḳıl

494 Hem kebūter necāsetinden al
Üç eczācā ḳıl muṣaffā bal

495 İki miṣḳāl yiye ḳavi ādem
Ġayrıya ḥāline göre vire hem

496 Eridüp ṭaşı ḳum idüp gidere
Bu devā ile ol murāda ire

DEVĀ-I ḤAPSÜ'L- ḤAYŻ**

497 Ḥayż bağlansa ʿavretüñ ammā
Götürürse bu şāfī işi oña

498 Evvelā çāveşir u mürr-i vaşaḳ
Ḳanṭariyyūn ola berāber saḥḳ

499 Buları öd ile yuġur ṣāfī
Ḫurma çekirdegince ḳıl şāfī

500 Götüre birini ol zamānında
Göre ṭon ḥālini hem ol günde

---

* S1 45a, S2 140a, C1 19b, C2 17a, N 21a, K 25b, B 55a
B, Devā-ı Mücerrebi'l-Meşāne S1, Devā-ı Defʿi Meşāne S2, ʿİlāc Meşānede Ṭaş Olana C1, Meşānede Ṭaş Ola ʿİlāc C2, Meşānede Ṭaş Olana N, Meşāne Yolında Ṭaş Olana K

492 Bu yiter: Böyle ide S1 / aña itme: itme aña N,K / aña itme ġayrı: aña ġayrı itme S1 / itme: gerekmez C2

493 ʿIrḳ-ı süs: ʿIrḳ-ısüsen S2,C2 / ʿArḳ-ı süz C1 // Gerefüs ḳakünec: Gerefüs toḫmı vü ḳākenc C2 / ḳākenc: günc aña B, kişnici S1, ḳākunec C1

495 Ġayrıya ḥāline: Ḳuvveti cismine B / vire: ola B, vir C1

496 gidere: süre S1 // ol: o C2 / ile: S2'de yok.

** S1 45a, S2 140a, C1 20a, C2 17a, N 21b, K 26a, B 55b
S2, B, Devā-ı Ḥabsü'l-Dem S1, ʿİlāc-ı Ḥabsü'l-Ḥayż C1, Devā-ı Ḥabsü'l-Ḥayż C2,N,K.

497 ammā: cānā C1,C2,S2,K, eger S1 // Götürürse: Götürene C1 / işi: iş C1 / oña: oñar S1

498 çāveşir: çāvuşır C1,C2, çavşır N,B / u: ve C1

499 öd ile: o devā ile N // Ḫurma çekirdegince: Ḥazîme çekdügince B
S1'de derkenarda "yā ṣıġır ödi veyā ḳoyun ödi" notu düşülmüştür.

500 Götüre... zamānında: Ṣāf idüp götüre bir ḳaç günde S1 / Götüre: Günde C1 / birini: birin S2 / zamānında: ezmānda K? // Göre ṭon: Göreler N / ṭon ḥālini: ḥātun ḥālini S2 / hem ol günde: bu ālinde ? C1 / günde: anda S1

501 Virme ḥāmile olana zinḥār
Düşürür oġlanıñ ger ola ġubār

DEVĀ-I İFRĀṬ-I DEM*

502 Ḥātunuñ dā'imā aḳa ḳanı
Ḳurtaram dir isen şehā anı

503 Gerefis maᶜdanos birer ṭutam al
Çölmege ṣu ḳoyuben üstine ṣal

504 Ḳaynat anı tamām muḥarrā ḳıl
Ṣuyını süzüben muṣaffā ḳıl

505 Ilıcaḳ eyle üç ṣabāḥ içe tā
Ḳurtıla bu elemden ide duᶜā

DEVĀ-I ZOR**

506 Nāgeḥān ger ola göbek burusı
Ṣovuḳ emrāżınuñ budur birisi

507 Kiremidi alup ocaġa ṣala
Çıḳara ḳıbḳızılca ḳızmış ola

508 Añ̃a sirke saçub buğına dura
Hiç bunuñ gibi yoḳ buruya zora

DEVĀ-I ṬĀᶜūN VE ḤIYĀREḲ***

509 Çıḳsa ṭāᶜūn kişide yā ḥıyāreḳ
Ferfiyūn yaġı ile it yumşaḳ

---

501 ger: ki C1

* S1 45a, S2 140a, C1 20a, C2 17b, N 21b, K 26a, B 55b
S1,S2,C2,N,K,B, ᶜİlāc-ı İfrāṭ-ı Dem-i Ḥātun C1

502 Ḥatunuñ: ᶜAvratuñ S2 // Ḳurtaram: Dutayım C1 / şehā: eger C1

503 maᶜdonos: maġdanos B / ṭutam al: direm al C1 // Çölmege: Çömlege S2 / Çölmege... ṣal: Çölmege ḳoyuben ṣu āteşe ṣal S1

504 Ṣuyını: Ṣuyın S1 / süzüben: süz alup S2,C1,C2,K, alup süzüb S1, süzüp alup N

505 eyle: ide S1,S2,N,K,B,eyleye C2

** S1 45a, S2 140a, C1 20b, C2 17b, N 22a, K 26b, B 55b
S1, S2,C2,N,K,B, ᶜİlāc-ı Zor Zār C1

506 ger ola: ola ger B

507 ḳıbḳızılca: anı muḥkem C1

508 Añ̃a: Sarıb S2 / dura: süre C1 // Hiç...zora: Olmaya bundan özge zora devā S1 / yoḳ buruya zora: yürekde zora B,olmaya buruya C1

*** S1 45a, S2 140a, C1 20b, C2 17b, N 22a, K 26b, B 56a
S1,S2,N,K, ᶜİlāc-ı Ṭāᶜūn u Ḥıyārak C1, Devā-ı Mühlil C2, B

509 Ferfiyūn: Ferfiyūnı K

510 Yaᶜni merhem gibi ḳo üstine yaġ
Ṭaġıla yā deşile tā ola ṣaġ

NETİCE-İ KELĀM*

511 Baḥr-ı ḥikmetde olmışam ġavvāṣ
Ne ki cemᶜ eyledümse gevher-i ḫāṣ

512 Bunda yazdum bu denlü derde devā
Derde viren devā egerçi Ḫüdā

513 Ḳamu ilhām ile yazılmışdur
Dürr-i ḥikmet ᶜaceb dizilmişdür

514 Naẓm ile hiç kelām-ı ḥikmete al
Kimse urmış degül bi-Ḥaḳḳ-ı ezel

515 Böyle cemᶜi mücerrebāṭ olmaz
Böyle bu ᶜilmi her kişi bilmez

516 Kim ki ezberlese ola ḫāzıḳ
Kāẕib olmaya her sözi ṣādıḳ

EL-BĀBÜ'S-SĀLİS Fİ'L-MENĀFİᶜ**

517 Bāb-ı sālişde dinle bir ḳaç söz
Şol gereklüleri beyān idevüz

518 Her ᶜalīle gerek olursa ᶜilāc
Kütüb-i ġayra olmaya muḥtāc

519 Sözümi gerçi iḫtişār itdüm
Bunı dört ḳapulı ḥişār itdüm

520 Böyle muḥkem binā urulmadı hiç
Böyle rengīn edā görülmedi hiç

---

510 Ṭaġıla: Dağıla S2,C2,N,K / tā: yā S2
* S1 45b, S2 140b, C1 20b, C2 17b, N 22b, K 26b, B 56a
S1,S2,C1,C2,K,B, Mesnevi-i Netice-i Kelām N
511 Ne ki: Her ne B, Ne ola C1
512 Derde: Derdi K / Derde viren: Derdlerin devāsı B
514 ḥikmete: ḥikmet N, ḥikmede S1 // urmış: bilmiş B
515 her kişi: kimesne C1
516 Kāẕib: Kaẕibe C1 // her sözi: her sözinde S1, her sözi ola C1,B
** S1 45b, S2 140b, C1 21a, C2 18a, N 22b, K 27a, B 56a
S1,S2,C1,C2,K,B, El-bābü's-sālis fī menāfiᶜ-i maᶜrūfāt-ı İstiḫrāc N
517 C1'de yok. gereklüleri beyān idevüz: gereklü olanı söyleyevüz B
518 C1'de yok. Kütüb-i ġayra: Kimse ġayrıya S1
519 Sözümi gerçi: Bu sözi egerçi S1 / gerçi iḫtişār: gerçi bir iḫtişār B // ḳapulı: ḳapuya C2

521 Bunı itdüm ḫazīne-i ḥikmet
Ne ḫazīne içi ṭolu niᶜmet

522 Bu ḥiṣāra giren şiᶜārınca
Yiye niᶜmetlerini ṭoyınca

523 Dīñle imdi nedür aṣıl maḳṣūd
İrgüre tā tamāmına maᶜbūd

ŞARĀB-I ENĀR*

524 Ḥükemā gör senüñ içün cānā
Ḥāżır itmiş nice şarāb u ġıdā

525 Rūḥları şād ola eṭıbbānuñ
Ḳaydını gördiler eḥıbbānuñ

526 Cümleden birisi şarāb-ı enār
Menfaᶜatlü durur hezār hezār

527 Yürege miᶜdeye virür ḳuvvet
Başdaki aġrıdan ḳomaz ᶜillet

528 Ne ki ṣafradan ola derd ü elem
Defᶜider cümlesini Ṣāh-ı Kerem

529 Ḳuşmaġı menᶜ ider vü gönli feraḥ
Ḳalbinüñ ḳoymaya içinde teraḥ

530 İştihā germ olur ġıdāsından
Beñze ḥumret virür ṣafāsından

531 Māyi ḫoş şol enār dānesin al
Ṣuyını ṣıḳup al çekirdegi ṣal

---

521 S2'de yok.

522 K'de yok. şiᶜārınca: irer gence S1,S2,C1,C2,N // ṭoyınca: doyınca S2 / niᶜmetlerini ṭoyınca: pes ṭoyınca S1, ol ṭoyınca C1

523 aṣıl: ehl-i S1, şehā B // irgüre tā: irgürürse B

* S1 45b, S2 140b, C1 21a, C2 18a, N 22b, K 27b, B 56b
S2,C1,N,K,B, Ṣıfat-ı Şarāb-ı Enār S1, Fī-Beyān-ı Şarāb-ı Enār C2. S2'de başlık 518.beyitten sonra gelmektedir.

524 gör: kim S2

526 durur hezār hezār: hezār ṣad hezār S1

527 Yürege: Bögrege C2,B / miᶜdeye: maᶜdeye C1 // Başdaki: Başda S1,C1,C2,N,K,B / ḳomaz: hiç ḳomaz N

528 Ne ki ṣafradan: Ṣafradan her ne B // cümlesini: cümlesin iy B

529 menᶜ: defᶜ S1 // Ḳalbinüñ ... teraḥ: Ḳalbiñ içinde ḳomaz hiç teraḥ S1, Ḳalbiñ içinde hem ḳomaya teraḥ S2,C1,C2, Ḳalbiñ içinde ḳomaya çü teraḥ K

531 Māyi...al: Evvelā dāne-i enārı ṣıyır B / enār dānesin: enārdan S1, enār dānesini C1 // Ṣuyını ... ṣal: Ṣıḳ ṣuyını çekirdeginden ayır B, Çekirdegin at ṣuyın ṣıḳup al S1, Ṣuyını ṣıḳuben çekirdegini ṣal S2 / çekirdegi: çekirdegin C1

532 Bir vaḳiyye ṣuya buçuḳ şekker
Āteş-i nerm ile ḳıvām vireler

533 Şol revāḳ bala döne ṣaḳla hemīn
Vaḳt-i ḥācetde yiyüp gözle demin

534 Her yemişin şarābı böyle çıḳar
Ġaflet etme didüm saña yüri var

İSTİḪRĀC-I İŞRĀB-I ŞÜKŪFE*

535 Dīñle çiçeklerüñ şarābı daḫı
Nice iḫrāc olur ḳamusı aḫı

536 Bu numūne yeter bu ṣanᶜatda
Ḥükemā yazdı bunı ḥikmetde

537 Şu benefşe şarābı kim dirler
Anı rence şifā diyü yirler

538 Gögüse öygene virür ḳuvvet
Bögrege ḳavuġa daḫı vüsᶜat

539 Başda olan elemlere nāfiᶜ
Ṣafravî her ḥarārete dāfiᶜ

540 Yumşadur ṭabᶜıñı mülāyim ider
Ṣancu gider (ü) miᶜdeyi ter ider

541 Ṣanᶜatı bu durur benefşeyi al
Bir vaḳiyyeye dört vaḳiyye ṣu ṣal

542 Āteş-i nerm ile bunı ḳaynat
Ṣuya çıḳa benefşeden ḫaṣlet

---

532 buçuḳ şekker: buçuḳ vaḳiyye şekker S1 / şekker: sükker S2 // nerm ile: demle S1
533 bala döne: balı gibi S2 / ṣaḳla hemīn: vü ṣaḳla S1 // yiyüp gözle demin: içesin gözle S1, yiye gözle hemīn C1, yiñülür ola demin C2 / yiyüp: yiye K, yi vü S2
534 yüri var: bu yeter C1
* S1 46a, S2 141a, C1 21b, C2 18b, N 23a, K 28a, B 57a
S1,C2,K,B, İstiḫrāc-ı Şerbet-i Şukūfe S2, İstiḫrāc-ı Şarāb-ı Şükūfehā C1, Şarāb-ı Benefşe N
535 şarābı: şarābın S1,C2,K / daḫı: aḫı S1,K // aḫı: daḫı S1,K
536 Bu: Bir S1,C2 / ṣanᶜatda: ṣanᶜatdan C1 // bunı: bāb-ı S1 / ḥikmetde: ḥikmetden C1 / yazdı bunı: bunı yazdı C2
537 Şu: Şol S1,S2,N,K // diyü: S1'de yok. yirler: virirler S1, vireler K
539 her: hem S1 / ḥarārete: ḥarāreti B
540 Ṣancu gider: Dāfiᶜ ṣancu S2, Ṣancıyı giderir K,B, Ṣancı ider C1, Giderür ṣancuyı N, Ṣancusın giderür C2 / miᶜdeyi ter: maᶜide-i ter C1,K,B, miᶜde-i ter C2, maᶜde-i ter N
542 benefşeden: benefşede B

543 Aġara tā benefşe rengi gide
Ṣapını giderüp de andan ide

544 Süzüp al ṣuyı bir vaḳiyye şeker
Ṭarḥ idüp ḳaynadup revāḳ ideler

545 Ne ḳadar istesen ḳaşıġıla al
İçecek deñlü ṣuya ḳoy fi'l-ḥal

546 İçeler aç ḳarına ola devā
Sebebi bu viren devāyı Ḫüdā

547 Heb çiçekler şarābı böyle olur
Hem eṭıbbā hemīşe böyle ḳılur

ŞARĀB-I HİNDİBĀ*

548 Ḫūbdur hindibā şarābu daḫı
Menfaᶜatlü olur lüᶜābı daḫı

549 Ḳurı olsa ṣu sep ola yumşaḳ
Ṭoġrayup ṣal ḳazana eyle ufaḳ

550 Ṣu ile ḳaynaduñ ki tā ḳuvvet
Ṣuya çıḳar ḳamu ne var ḥaṣlet

551 İki ṣu ola bir vaḳiyye şeker
Bal revāḳı gibi ḳıvām vireler

---

543 giderüp de: giderüben S1
544 al ṣuyı bir: ol ṣuyına C1,C2, al ṣuyına B / ṣuyı: ṣuya N / ol ṣuyı bir vaḳiyye: anı ṣu yirine ḳoya S2 // Ṭarḥ: Ḫarc S1 / idüp ḳaynadup: ider ḳaynayup C1 / ideler: ider C1
545 Ne...al: Ṣoñra bir ḳaşıḳ şarāb iki ḳaşıḳ ṣu S1 / ḳaşıġıla: ḳaşıḳ ile S2 // İçecek...fi'l-ḥal: Ḳatup içeler ḫoş ṣafā vire bu S1 /İçecek: İçe C1 / ṣuya ḳoy: ṣu ḳoya C1,C2,N,K, ṣuyı ḳoy B
546 içeler: içe C1 / ḳarına: ḳarnına S2,N, ḳarnıla B // viren devāyı: şifāyı viren S1
547 olur: çıḳar C1 // ḳılur: olur S1,S2, ḳılar C1
* S1 46a, S2 141a, C1 22a, C2 19a, N 23b, K 28b, B 57b
S1,S2,C2,N,K,B, İstiḫrāc-ı Şarāb-ı Hindibā ve Ġayra C1
548 S1'de bölüm sonundadır.S1'in 1.beyiti şöyledir: "Buluben dir ṣu sünbülin yumşaḳ - Ṭoġrayup ṣal ḳazana eyle ufaḳ" şarābı daḫı: şarābı aḫı S1 // Menfaᶜatlü olur: Menfaᶜatlüdür C1, Menfaᶜatlü durur C2,N,K,B,Menfaᶜatler olur S1 / lüᶜābı: iḥsānı S1
549 olsa: ola C2, ise S2 / ṣu sep: ṣu sepin S1,S2,C1,C2, ṣoyub B, / ola: oġub B // Ṭoġrayup: Doġrayup S2 / eyle: ola C1 / ufaḳ: uvaḳ B
550 Ṣu...ḳuvvet: Āteş-i nerm ile bunı ḳaynat S1 / ḳaynadın ki tā: ḳaynad ne deñlü var N, ḳaynat döne tā C1, ḳaynad ki var K / tā: var B // Ṣuya: Ṣuyına S1 / çıḳar: çıḳa S1,S2,C1,C2,N,K / ḳamu ne var: tā ki ol S1, ne deñlü var N
551 şeker: sükker S2 // vireler: ideler S1

552 Her ṣabāḥda otuz direm eyle
Bir o deñlü añа daḫı ṣu ṣala

553 Mübtelā-yı bevāṣıra içürüñ
Perhīz ile bu varṭadan geçürüñ

554 Her nebātuñ köki çöpi iy yār
Böyle olur çü ṣanᶜatı her bār

İSTİḪRĀC-I DÜHN-İ ṬOPALAḲ*

555 Yaġ çıḳarmaḳ dilersen ey kāmil
Añladuġumca diyem el-ḥāṣıl

556 Ṭopalaḳ fesligen daḫı fülfül
Her nebāṭ u ḫubūb u nerkes ü gül

557 Lāzım olduḳda biri anlardan
İki zeyt yaġı bir bunı it sen

558 Şīşeye ḳoy güneşe ḳıl berdār
Ṭura ḳırḳ gün güneşde āḫir-kār

559 Issı yaġlar ṣovuḳ marażlar içün
Ṣovuġı ıssıdan olanlar içün

İSTİḪRĀC-I DÜHN-İ MİVEHĀ**

---

552 ṣabāḥda: ṣabāḥın S1,C1,C2,N,K,B / direm: dirhem C2 / eyle: ola S2, ala C1 // Bir: İki S1 / añа daḫı ṣu ṣala: ṣu añа hem eyle S1, ṣuyın hem ṣala C1, ṣuyı añа eyle C2, ṣuyı añа eyle K, daḫı ṣudan ḳo yile B

553 ile: itsün S1 / bu varṭadan: bu dertden C1

554 köki çöpi: köki çöpini S1, köki ṣuyı C1, Köki ṣapı N, köki vü çöpi K // Böyle olur: öyledür S2,C1 / çü: S1,S2,C1
K'de yok, ki C2 / ṣanᶜatı: ṣınāyıᶜ S1 / ṣanᶜatı bunun C1

* S1 46a, S2 141b, C1 22a, C2 19a, N 24a, K 29a, B 57b
C1, Der Beyān-ı Dühn-i Topalaḳ S1, İstiḫrāc-ı Dühn-i Nebātāt S2, Ṭarīḳ-i Dühn-i Ṭopalaḳ ve Ġayra C2, Dühn-i Ṭopalaḳ ve Ġayrı N, Dühn-i Ṭopalaḳ K, Dühn-i Topalaḳ B

555 Yaġ...ḳāmil: Yaġ çıḳar diler isen ey ᶜāşıḳ S1 / dilersen: ister isen S2,N,B / ey kāmil: aḫı eger N // Añladugumca ..el-ḥāṣıl: Añladum ᶜaḳla ol yaraşıḳ S1, Diyeyim añla daḫı it ezber N / Añladugumca: Bildügümce S1,N,B / diyem: idem C1,C2,K,sañа diyem S2

556 fesligen: feslegün C2

557 olduḳda: oldukca S1 / biri: bir S2 / anlardan: bunlardan S1,K

558 güneşe: Şīşeye: Şīşe C2,N /güneşde S1 / berdār: berāber S2 // Ṭura: Dura S2 / ᶜāḫır-kār: her bār S1

559 yaġlar: yaġla C1 // Ṣovuġı: Ṣovuġa S2,C2, Ṣovuḳla C1, Ṣovuḳ K

** S1 46b, S2 141b, C1 22b, C2 19a, N 23b, K 29a, B 58a
S1,S2,C1,C2, İstiḫrāc-ı Dühn-i Mivehā vü Şükūfe N, K, Dühn-i Mivehā B
Bu bölüm N'de Şarāb-ı Hindibā bölümünden sonra gelmektedir.(23b)

560 Diler isen yemişlerüñ daḫı
Yaġı nice çıḳar bil anı aḫı

561 Turb yaġı bu cümleden birisi
Rendeden çek ki ḳalmaya irisi

562 Yumuşaḳ ṭuz ṣaçup muḥarref ḳo
Turbdan ayrıla çıḳa hem ṣu

563 Ol ṣudan iki cüz alup cānā
Zeyt yaġını bir cüz eyle añа

564 Āteş-i nerm ile anı ḳaynat
Ṣu gide yaġa çıḳa tā ḳuvvet

565 Ḳulaḳ aġrısına devādur bu
Bil ṣızılarına şifādur bu

566 Cümle yaġlar ṣınaduġum cānā
Sañа keşf eyledüm bi-Ḥaḳḳ-ı Ḫüdā

567 Ola bir gün bañа duʿā idesin
Her ḳaçan ḫastaya devā idesin

ḤELVĀ-I ḤÜKEMĀ*

568 Ḥükemā yazdılar niçe ḥelvā
Her biri bir nefāyis ü raʿnā

569 Cümleden birisi budur anuñ
Ṣıḥḥaṭ-i cism ü rāḥat-ı cānuñ

570 Süst endamlıġı ider zā'il
Ẕekeri kā'im eyler el-ḥāṣıl

---

560 yemişlerüñ: yemişlerüñ de C2, yemişin yaġı S1 // Yaġı...aḫı: Nice çıḳar bilüñüz anı daḫı S1 / Yaġı nice: Nice yaġı B / anı: iy C1

561 bu: S1'de yok. // Rendeden çek ki ḳalmaya: Rende çek ḳalmaya anıñ B / çek ki: çeke S1

562 muḥarref ḳo: muḥarrā bil B / muḥarref: ṭābeye S1 // ayrıla: ayrıluben B,C1, ayrılup S1,N / çıḳa hem ṣu: ṣuyı çıḳa bil B, hepsi hem ṣu K, çıḳa ṣu S1

563 cüz: cevz B, cüz'i C1,S2 / alup: daḫı N // yaġını: yaġın B / cüz eyle: cüz it N, cevze eyle B, cüz'i eyle S2

564 Ṣu gide: Ṣoñra S1,C2,K / yaġa çıḳa tā: yaġa tā çıḳa B / tā: ol S1, hem ol K

565 ṣızılarına: aġrısına S1

566 S2'de yok./ Cümle...cānā: Ṣanʿatın cümle yaġlaruñ cānā C1 / ṣınaduġum: ṣınayasın C2, ṣınayup S1, ṣanāyıʿın N,K

567 devā: şifā B

* S1 46b, S2 141b, C1 22b, C2 19b, N 24a, K 29b, B 58a
S2,C1,C2,N,K,B, Ṣıfat-ı Ḥelvā S1

568 biri bir: birisi S1,C1,C2,N,K,B

570 endamlıġı: endamlığın C2 // Ẕekeri: Ẕekerüñ C1

571 Ḳuvveti arturur meni'i ziyād
Ḥazẓ-ı nefs ister isen işte murād

572 Aḳ ṣoğan ṣuyı bir vaḳiyye şehā
Bir o deñlü ᶜasel ḳarışdur añа

573 Āteş-i nerm ile revāḳ eyle
İndür āteşden anı ḳo böyle

574 Ṣoñra al ᶜūd-ı hindi vü sünbül
Her birinden birer direm ḳılġıl

575 Dār-Çīni ile zaᶜferāndan
Dār-ı fülfül ü ḳāḳule añdan

576 Cevz-i bevvā ḳamu üçer dirhem
Miski bir deng eyle cümleye hem

577 Saḥḳ idüp ol revāḳa ṣarf eyle
Ḥoḳḳa-ı çīni añа ẓarf eyle

578 Ṭura bir hafta ṣoñra her günde
Otuzar dirhemin yiye sen de

579 Şevḳ ile işüñe şürūᶜ idesin
Zevḳden bilmeye kişi n'idesin

580 Cümle ḥelvālara bu otlardan
Vezn ile ḳoyasın ola aḥsen

MAᶜCŪN-I NĀFİᶜ Ü MÜFERRİḤ*

581 Ḥükemā yazdı yine bir maᶜcūn
Yiseler ṣād ola dil-i maḥzūn

---

571 meni'i: meniyi C1, ḳalur S1 // ister: eyler B
572 ṣuyı: B'de yok. // añа: oña C1
573 ḳo böyle: pes şöyle S1
574 birinden: birine B, birini S1,K, birin C2 / birer: bir S2 / direm: dirhem S2,C1,C2,N
575 zaᶜferān: zaᶜfirān C1 / ü: ve N,B, ile S1,K, vü C1
576 ḳamu: S1'de yok. // Miski: Misk N,B / eyle: ola B / cümleye: cümle'i C1,B
577 ol: o B / revāḳa ṣarf eyle: revāḳı ᶜasel ile S1 // Ḥoḳḳa-ı: Ḥoḳḳa C2 / añа: ? S1
578 Ṭura: Dura S2 // sen de: bu da S2, siz de C1
579 bilmeye: bilmesin S1 / nidesin: neylersin S1
580 C1'de yok. / ḥelvālara: ḥelvāları B // Vezn: Vezni S2,C2,K / aḥsen: o ḥasen S1, ḥasen S2,C2,K
* S1 (Bu bölüm başlık yazılmadan derkenarda yazılmıştır.) S2142a, C1 23a, C2 20a, N 24b, K 30a, B 58b
C2, Maᶜcūn-ı Fereḥ yaᶜni Vec S2, Maᶜcūn-ı Decā C1, Maᶜcūn-ı Vec Yaᶜni Egir N, Maᶜcūn-ı Vec K, Maᶜcūn-ı Fereḥ B
581 yine: eyā K // Yiseler: Yiyeler N, Yese ger B

582 Cümle derdlülere devādur bu
Her marīze şehā şifādur bu

583 Ben bunı ḫalḳa çoḳ zamān virdüm
Bunda çoḳ dürlü menfaᶜat gördüm

584 Şol ṣovuḳdan olan elemleri heb
Gideren Ḥaḳ durur velī bu sebeb

585 Göze inen ṣuyı çeker başa
Sed olur ṭurmayup aḳan yaşa

586 Göz buḫārın çeküp alur gözden
Giderür saᶜfayı daḫı yüzden

587 Başa çıḳmaz olur buḫār-ı ġıdā
Ṣancuya olmaya bu resme devā

588 Ḥall ider balġamı vü miᶜde'i pāk
Daḫı ishāli bu ider imsāk

589 İştiḥā germ ider ve ḥażm-ı ṭaᶜām
Beñze ḥumret virür muḳavvi'i tām

590 Ṭonuḳ olan göze virür nūrı
Giderür ẓulmetin ider durı

591 Anuñ eczāların beyān idelüm
Ḳalmasun gizlü heb ᶜayān idelüm

592 Rāziyāne vü zencebīl ü egīr
Heb berāber dögüp un eyle ḥarīr

593 Üç bünük aġırı ᶜasel eyle
Hem ḳıvāmını bī-bedel eyle

594 Cevz-i bevvā ḳadar it istiᶜmāl
Ḫoş mücerrebdür eyleme iḥmāl

---

582 Cümle: Cümle'i B / derdlülere: dertlere S2,B, dertlülere C1, derdlere S1,C2,K // şehā: dilā C1
583 çoḳ zamān: bir zamān B // Bunda: Anda N / dürlü: dürli C1
584 ṣovuḳdan: ṣovuḳ K // Gideren: Giderir K / Ḥaḳ durur: Ḥaḳdır C2,B
585 ṭurmayub: durmayub S2
586 saᶜfe'i daḫı: daḫı saᶜfe'i C1
588 vü: B'de yok. / miᶜde'i: miᶜdeyi S2 // bu ider: ider bu B
589 İştiḥā: İştiḥāyı N
590 durı: ṭurıS1,S2,C1,C2,N,B
591 idelüm: itdüm C1 // heb: söz N, sır K, hem C1 / idelüm: itdüm C1
592 eyle ḥarīr: it bir bir C1
593 ᶜasel eyle: ᶜasel birle K

DEVĀ-I İSHĀL*

595 Nāgehān bir kişi ola ishāl
Dilesen sākin idesin derḥāl

596 Naṣṣ-ı ḳāṭıᶜdurur bu seyf-i ᶜalī
Diyesin ḳudretin görüp de belī

597 Kaᶜbe yolında bu fakīr ü gedā
Bir yıl itdüm anı o derde devā

598 Bedenüñ ḳuvveti müferriḥ-i z̲āt
ᶜAḳla cevlān virür vü ḳalbe ḥayāt

599 Dili cārī ḳılur ṣafāsından
Cānlar ḥaż ider ġıdāsından

600 Yise bir dānesin bir ādem eger
Ol gün anı cihāna ḥākim ider

601 Ḥabb-ı ḳābıż didük bunuñ nāmın
Her kim ekl eyleye göre kāmın

602 Altı şeydür biri zaᶜferāndur
Biri afyon u egreti cāndur

603 Mürr-i ṣāfī egir ü żamk-ı laṭīf
Günlügi bunlara hem eyle ḥarīf

604 Saḥḳdan soñra cümle ḳıl taḥmīr
Şey-i vāḥid ola bu cümlesi bir

---

594 it: id C1

* S1 47b(Der Beyān-ı Maᶜcūn-ı Misk bölümünden sonra gelmektedir.) S2 142b, C1 23b, C2 20b, N 25a, K 31a, B 59a
S2,C1,C2,K, Muᶜālece-i İshāl S1, Devā-ı Ḳabż N, İshāl B

595 bir kişi ola: olsa bir kişi B / ola:olup C1, olan C2 // idesin: ola ol B / derḥāl: fi'l-ḥāl C1,S2

596 ḳudretin: ḳadrini S1 / görüp de: görüben S1

597 o: bu B,N

598 Bedenüñ....z̲āṭ: Bedene virür ḳuvvet müferriḥ-i ẓāt S1 // cevlān: cilā S2

599 canlar: cān u dil B

600 Yise: Yiye C1,N / bir ādem: ādem B // Ol...ider: Zevḳ u şevḳ ᶜālemīne ḥākim ider B / gün: güni K, S1'de yok.

601 didük: durur S1 / nāmın: nāmı S1 // kim: ki C1,C2,N,B / göre: olur B, bilür N / kāmın: şānı S1

602 şeydür: şey durur S2 // u egreti: egreti K, ki bunlara B, da egreti S2, kim irti S1, mürdeye C1, ḳuvvet-i C2

603 żamk-ı: ṣamk-ı K // hem: sen S1,K

604 cümle ḳıl taḥmīr: ḳıl bunları ḥamīr B // bu: ve S1,C1,B

605 Ḳamusını berāber eyle hemān
Ṣu yirine gül-ābı ḳıl efşān

606 Ḥabblar eyle noḫud ḳadar anı iri
Ṭabʿ-ı ḳabż üzredür bunuñ şānı

607 Birin aḫşam yiye birini ṣabāḥ
Dertden ḳurtıla bi-ḥaḳḳ-ı felāḥ

608 Yaġlı ve ekşiden ide perhīz
Görmeyem dir isen elem hergīz

609 Ger kifāyet iderse bir dāne
Yimeye ġayrısın di ol şāne

ŞERBET-İ MÜSHİL*

610 Ḥükemā şerbeti ki lāzım ola
İçmege bir kişi mülāzım ola

611 Ṭabʿına göre vir añā şerbet
Diye üstādına senüñ raḥmet

612 Şerefeddīn mücerrebātından
Tecribe ḳılmışam nice kez ben

613 Ne ki ḫāṣıyyeti bu ḫāṣṣıñ var
Bunda mevcūd durur bilin̄ her bār

614 Elli yıl ol bunı ʿamel ḳılmış
Her ḫuṣūṣda kemālini bulmış

615 Baş çegzin̄mesin gözin̄ yaşın
Nāzileden emīn ider başın

---

605 C1'de beyitten sonra gelmektedir.Ḳamusını: Cümlesin S1, Cümlesini K / hemān: hemīn C1 // gül-ābı ḳıl efşān: gül-āb ḳıl efşānuñ C1

606 Ḥabblar.....iri: Ḥabbları noḫud ḳadar eyle iri B // üzredür: itmedür K, ider S1 / şānı: sırrı B

607 yiye: S1'de yok. // Dertden: Derdden C2,N,K / felāḥ:ṣabāḥ S2,C1,C2,N,K,B

608 ekşiden ide: ekşilere ḳıla S1 // Görmeyem: Görmeye S2,C2 / dir isen: dir ise S2,C2,B, dirsen S1 / elem: eger S2,C1,C2, elemi S1

609 Yimeye: Yime S1 / ġayrısın: ġayrısını S1 / di: diñ S1,S2,C1,C2,N,K

* S1 46b, S2 142b, C1 24a, C2 21a, N 25b, K 31b, B 59b
S2,C1,C2,N,K, Şarāb-ı Müshil B
S1'de Ḥelvā-ı Ḥükemā bölümünden sonra yer almıştır.

610 ki: kim B

611 Diye: Disün B / senüñ: anuñ B

612 Bu beyitten itibaren K'de derkenarlara geriye doğru gidilerek istinsah edilmiştir.

613 bu ḫāṣṣuñ: bi-ḫāṣṣuñ K, ne ḥācet C1 // durur: dur S2 / bilüñ: didüm B / her bār: iy yār K, tekrār B

614 bulmış: bilmiş S1

616 Māli hülyāyı defᶜ ider āni
Her elemden ḫalāṣ ider cānı

617 Defᶜ ider balġamı vü sevdāyı
Dem-i fāsidleri vü ṣafrāyı

618 Her maraż kim bulardan itse ẓuhūr
Emr-i Ḥaḳḳ ile tenden eyleye dūr

619 Hiç bunuñ gibi olmaya şerbet
Ḳomaz ādemde z̲errece ᶜillet

620 Her mizāca yarar bu kāmildür
Ḥükemā cümle buña mā'ildür

621 Kābilī vü ṣaru helīle daḫı
Ḳara helīleden sekiz iy aḫı

622 Gül-i surḫ ile hem ḳızıl behmen
Hem surincān beş direm it sen

623 Türbed altı vü zencebīl üç hem
Eyle maḥmūdeden yedi dirhem

624 Zaᶜferān bir ola vü ḫabbu'n-nīl
Dört dirhem bil anı böylece ḳıl

625 Dār-ı Çīni vü sünbül ikişer it
Artuḳ eksük eylemegil ḫaz̲er it

626 Maṣṭakī vü anīson eftimūn
Ġārikūn ikişer buçuḳ olsun

---

615 çezgiñmesin: çegziñmesini K
616 K'de yok.
617 C1'de yok. sevdāyı: sevdā'ı B, ṣafrāyı N // ṣafrāyı: sevdāyı K
618 itse: ide B // eyleye: eyler C1
619 z̲errece: zerrece B
620 mā'ildür: kā'ildür K
621 Kābil....daḫı: Ṣarı kābil ü helīle daḫı C1 // Ḳara...aḫı: Sekizer hem ḳara helīle aḫı B / sekiz iy: sekizer C2,K / aḫı daḫı C1,C2
622 beş direm it sen: ola beşer dirhem B / direm: dirhem C1,N / it sen: andan S1,S2,C1,C2,B, al sen K
623 Türbed: Türbet S2, Mühbed C1 // maḥmūdeden: maḥmūdeyi B
624 Zaᶜferān: Zaᶜfirān C1 / bir ola: birle C1 // Dört dirhem bil anı: Dört böl anı ve C1 / dirhem: direm S1
625 sünbül: sünbüli S2 // Artuḳ: Artuġ C1,K / eksük eylemegil: eylemeden ṣaḳın B / eylemegil: eyleme S2,C1,C2,K
626 eftimūn: iftimūn B,ifitmon C2 // Ġārikūn: Ġārḳūn C1,C2,K

627 Ayru ayru dögüp buları o ān
Dühn-i bādemle cerb eyle hemān

628 Yatā yağıla bir gice bir gün
Hep yubūset gidüp de ter olsun

629 Üç bünük ağırı revāḳ balı
Bula āteşde ol ḳıvām ḥāli

630 İndir āteşden al doyar doymaz
Cümle eczāyı ḳoy ḳarışdur az

631 Şerbeti biş veya yidi dirhem
Her kişinüñ mizācına göre hem

632 Ger ṣalāḥ-ı maʿīde ola murād
Nice olmak gerek eyā şehzād

633 Līnet içün dilerse her gün hem
Pes kifāyet ider birer dirhem

634 Miṣlü yoḳdur bunuñ ekābir içün
Sīmaḳısa virüñ aṣāġır içün

ṢIFAT-I ḤUḴNE-I MÜCERREB*

635 Ḥuḳne isterler ise eyle bunı
Ḥılṭ-ı ḫāmisden arıda bunı

636 Ḳabżı telyīn ider mizācı laṭīf
Böyle olmaz daḫı ʿilāc-ı ḫafīf

---

627 o ān: hemān B, revān S1,C1,N
628 bir gün: ey cān K // Hep...olsun: Ḳalmaya hiç yubūseti el-ān K / gidüp de: gidüben S1, gidüp C1
629 K'de yok. / Bula: Ola S2 / āteşde: āteşle S1
630 C2'de yok. / ḳoy: ḳo C1 / ḳarışdur az: ḳarışdur az az C2
631 biş veya: biş durur ya N, beş ya yedi B, biş ya yidi C1
632 maʿīde: miʿde S1,S2,C1,C2,N,K / ola: ise K // Nice: Böyle S2 / eyā: ey B
633 dilerse: eylersen C2 // Pes: Beş C2
634 Miṣlü: Miṣali C1 / Sīmaḳısa:Sīma ḳayese C2, Sıtma olsa B,Nīm ḳısı S2 / aṣāġir içün: ekābir içün C1,añа em içün S1
* S1 47b, S2 143a, C1 24b, C2 21b, N 26b, K 29b, B 60b
S2, Ḥuḳne-i Mücerrebe S1,N,C1, Der Maʿrifet-i Ḥuḳne C2, Ḥuḳne K, Ḥuḳne-i Mücerrebdür B
Bu bölüm S1'de Muʿālece-i İshal bölümünden sonra gelmektedir.
635 isterler ise: ister iseñ S2 // ḫāmisden: ḫāmiseden S1, ḫāmisde C2,K / arıda: āri eyle B, arıdur C1 / bunı: anı K, teni S1,S2,C2 / ḫāmisden: ḫāmdan C1
Bütün nüshalarda "ḫalṭ" yazılmasına rağmen kelimenin "ḫılṭ" okunuşu anlama uygun olduğundan bu okunuş tercih edilmiştir.
636 hafīf: laṭīf S1,S2,C1,C2,N,B

637 Bilde vü yanda ger ola aġrı
İki ḳat olsa da ider ṭoġrı

638 Yılda bir iki kez iderse eger
Ādemi ṣaġ u ten dürüst ider

639 Ṣanᶜatını anuñ beyān idelüm
Nice olur anı ᶜayān idelüm

640 Pazuyı dög daḫı ṣıḳup ṣuyın al
Ḳaynadup kefini gider derḥāl

641 Yüz yigirmi direm bu ṣudan ala
Ḫıyar şenbe içün yigirmi ḳala

642 Bu içi ol ṣu ile ḥall idesin
Ḫıltını giderüp daḫı nidesin

643 Dühn-i bādemden altı dirhem ḳıl
Hem yigirmi şeker gerekdür bil

644 İḥtiḳānuñ bilürsen eylemesin
Isıcaḳla hemān-dem eyleyesin

645 Şol mizācı ḳavi olana şehā
Ḳatasın deng deñlü sakmuniyā

646 İçini ādemin bu eyler pāk
Yılda bir ide ṣāḥibü'l-idrāk

EL-BĀBÜ'R-RĀBİᶜU Fī-MAᶜRİFETİ'T-TİRYĀK*

647 Yazalum gel teberruken tiryāk
Menfaᶜatlü gerek olan tiryāk

---

637 ger ola: ola ger S1, ola eger S2, olsa ger N // olsa da: olsa bu B, olmışı C1 / ider: ide C2,K, ola N / ṭoġrı: doġrı S2
638 ṣaġ u ten dürüst ider: ten dürüst ü ṣaġ eyler B
639 anı: ḳamu K, saña C2, anı biz S2, aḫı C1
640 daḫı: S1,S2,C1,C2 'de yok. / ṣıḳup: N'de yok, ṣıḳuben C1 / ṣıḳup ṣuyın: ṣuyın ṣıḳup C2 // kefini: kefin B, kefi K / gider derḥāl: al çöpini ṣal C1
641 direm: dirhem C2 // Ḫıyar şenbe: Hem ḫıyar şenbe S1 / yigirmi ḳala: yigirmi direm ḳıla S2 / ḳala: ḳıla S2, ola K
642 içi: üçi B // daḫı: aḫal B
643 bādemden: bādemde S2,N / dirhem: direm S1,C1,B
644 İḫtiḳānuñ: İhtiḳānıñ B / bilürsen: bilürse C2,N,B bilürsin C1 / bilürsen eylemesin: bilürse eylemesen S1,S2 // dem eyleyesin: dem eylemesin: C1,C2,N,K,B egleme sen C1,C2,K
645 Ḳatasın: Ḳata bir B
646 Yılda...idrāk: Yılda ayda ider zevi'l-idrāk B
* S1 48a, S2 143b, C1 25a, C2 22a, N 27a, K 29b, B 61a
C1,C2,N,B, Ṣıfat-ı Devā-ı Tiryāk S1, el-Bābü'r-Rābiᶜfī-Maᶜrife'l-Tiryāk S2, Tiryāk B

648 Evde ḳomaḳ götürmesi sünnet
Bunuñ ile gider ḳamu ʿillet

649 Cümle-i derde hem devādur bu
Her marīże bilüñ şifādur bu

650 Ḳanġı ʿużva maraż duḫūl eyler
Żaḥmeti ādemi melūl eyler

651 Añа tedbīr idüp devā eyle
Añа tiryāki reh-nümā eyle

652 Şol perīşanlıġı ider zā'il
Ġuṣṣa vü ġamlara olur ḥā'il

653 Māli hülyā unutmaġı erden
Giderür her elemleri serden

654 Yürege dā'imā virür ḳuvvet
Cāna rāḥat gelür tene ṣıḥḥat

655 Ḥafaḳan zaḥmetini zā'il ider
Yüregin ʿilleti bununla gider

656 Yürege itmelü olursa devā
Bād-renc buyı ṣuyıla vir añа

657 Uyḫusuzlıġa daḫı bed ḫuya
Zihni yavuzlıġını hem yuya

658 Ṣabrı olmayana taḥammül içün
Yeyniyi ḥiss ü hem yaman yil içün

659 Hem dimāġa tamām virür ḳuvvet
Giderür hem maʿīdeden ʿillet

---

647 Yazalum: Yazılur S1, Yazdılar C1 / gel: hem S1,S2,C1,C2 // durur şehā: gerek olan S1,S2,C1,C2
649 Cümle-i: Cümle S1,C1,K / derde hem: derdlere C2 / hem: şehā C1 // Her: Hem S1 / bilüñ: begim S2
651 idüp: ile S1,S2,C1,C2,K / eyle: ideler S2
652 Şol...zā'il: Dil-i Perīşanını o zā'il ider B // Ġuṣṣa...ḥā'il: Ġuṣṣa vü ġamları o zā'il ider B
653 erden: aradan N // her: hem C1 / elemleri serden: elemleri ne kim serden C2
654 S1'de 645.beyitten sonra gelmektedir. gelür: virür S1
655 ʿilleti bununla gider: ʿilletini zā'il ider B
656 B'de yok. Bād-ı...añа: Zihin yavuzlıġını hem yuya S2 / Bād-ı renc: Bād-ı rence S1, Bād-ı renci C1
657 S1,K'de yok. Zihnî: Zihin C1
658 S1,B'de yok. Yeyniyi: Beyni C2, Yeyniye C1, Beyniye N,K
659 tamām virür ḳuvvet: virür ḳuvvet bu S1 // hem maʿīdeden ʿillet: maʿīdeden ʿillet bu S1

660 Şişini yilini ider teskīn
İştihā germ ider ṭaᶜāma hemīn

661 Ger maᶜīde ṣalāḥı ola ᶜaraż
Gerek ayva ṣarābı gide maraż

662 Yaᶜni tiryāk ile ezüp içüre
Tiz zamanda o varṭadan geçüre

663 Hem bağırsaḳ ḳuluncı derdine em
Kerefis ṣuyı ile virile hem

664 Bir dem içre ṣaġalmaġ ise ġaraż
Bunı eyle devā gide o maraż

665 Ḳabżı ishāl idem dir isen eger
Şol erik ṣuyıla ezüp içeler

666 Ḳabż itmek dilersen ishāli
Görmeyesin ṣumaḳ ṣuyın ḫāli

667 Bir ḳaşıḳ ṣuya bir direm tiryāk
Ezüp içürse ola em tiryāk

668 Ḳarnuñ inigini vü sancuları
Ḳarna maḥṣūṣ olan ne var buları

669 Hem bağırda olan yil ü ṣancı
Şişini başınuñ ḳamu renci

670 Ḥılṭ-ı ḫāmīsede ḳılur taḥlīl
Bağrı ḫāliş ider bi-Ḥaḳḳ-ı Celīl

---

660 Şişini yilini: Şişini hem yilini B,Şişini vü yilini N, Bil süsti hem yili C1
661 māᶜide: miᶜde S1,S2,C1,C2,K / ola: olsa N / ᶜaraż: ġaraż S1,C1,C2,N //Gerek...maraż: Bunı ide devā gide marażS1
662 K'de yok. Yaᶜni...içüre: Ger ayva ṣarābı ile içüre S1 // o varṭadan: ol dertden C1 / o: bu S1
663 K'de yok. Hem: Ger C2 / bağırsaḳ: bağarsıḳ C1 / em: hem C2 // virile: vireler S2, yuyıla B
664 S1,K'de yok. Bir dem içre: Bir dirhem iç C1, Bir direm içe C2 / ṣaġalmaġ ise: ṣaġalmaġa C2
665 dir isen: dir ise N // Şol...içeler: Görmeyesin ṣumaḳ ṣuyını eger S1 / ṣuyıla: ṣuyın B, ṣuyını N / içeler: vireler N, içireler K
666 S1'de yok. itmek dilersen: idem dir isen eger B, itmek diler isen S2,N, eylemek dilersen K / ḫāli: cānā S2
667 ṣuya: ṣuyı S1 / direm: dirhem C2 // ola em: em ola S2,N
668 S1,B'de yok. Ḳarnuñ inigini: Ḳanıñ iniñgi S2,C2, Ḳarnıñ inisini K,Ḳarnınuñ egsügin C1 // Ḳarna...buları: Şişi yaşı ḳamu renci N / olan ne var buları: olan devāları C2
669 B'de yok. Hem...ṣancı: Hem bağırda olan yil zaḥmeti S1, Hem bağırsaḳda olan yili daḥı S2 // Şişini.renci: Şişi başı ḳamu olan renci C2, Şişini başını alur ᶜilleti S1, Ḳarna maḥṣūṣ olan ne var buları N, Şişini ḳamu renci S2
670 B'de yok. Ḥılṭ-ı.taḥlīl: Ḫāmiyede var ise ider taḥlīl S1, Ḥılṭ-ı ḫāmīde heb ḳılur taḥlīl C1 / ḫāmīsede: ḫāmīse C2, ḫāmīne N

671 Bağır emrāżına virürsen eger
Şol perüsiyavüşan ṣuyıla vir

672 Ṭalağın şişlerin hemīn ṭağıdur
Süddesin açar kimin ṭağıdur

673 Ḫılṭların̄ ḫamını vü şişini
Redd ider bitürür ḳamu işini

674 Ṭalağun rencine virem dir isen
ʿİlleti gitdügin görem dir isen

675 Kerefis toḫmını ve naneyi hem
Ṣu ile ḳaynada işit ne direm

676 Bir ḳaşıḳ o ṣudan biraz tiryāk
Günde vir tā ṭalağı eyleye pāk

677 Bögregi yumşadur yilin giderür
Süddesini açar şişin giderür

678 Giderür hem meṣāne zaḫmetini
İẕn-i Ḥaḳḳ ile cümle ʿilletini

679 Ṭaş olursa ḳavuḳda ger eridür
Yillerin ṭağıdur yolın arıdur

680 Ḥaps-i bevl olsa ger açar fī'l-ḥāl
Defʿider sancusın hemīn derḥāl

681 Bögrek içün ʿilāc idersen eger
Rāziyāne ṣuyı ile vireler

---

671 S1,S2,B'de yok. Şol...vir: Şol pürsād-ı şan ṣuyın vireler K, Şol bed-sebāşād ṣuyıla vir C1, Şol persebāvüşān ṣu ile vireler C2 / perisiyavuşan: bedsebāşah S1,S2,B

672 şişlerin hemīn: şişlerini bu B / hemīn: hem C1 // Süddesin.ṭağıdur: Süddesini açar kimin arıdur N / ṭağıdur: dağıdur S1,S2,K

673 S1,B'de yok. Ḫılṭların...şişini: Ḫılṭların̄ bişürür bişmişini C2,N, Ḫılṭını bişürür ve bişmişini C1, Ḫılṭların ḫamını vü şişini K, Ḫılṭların ḫamını vü pişmişini S2

674 S1'de yok. rencine virem: rencini bilem B / virem: idem N // gitdügin: gitdükde C1

675 ḳaynada: ḳaynaya C2,S1,S2,N,K,B, ḳaynat vü B,ḳaynat S1

676 o: bu S2,C1

677 yilin: ṣuyı C1

678 K'de yok. hem: şol S2,C1,C2

679 S1'de 670. beyitten sonra gelmektedir.Yillerin: yellerin B / arıdur: yorıdur S1

680 olsa ger: olan S1, olanı S2 / açar: içe S1 // derḥāl: fī'l-ḥāl C1

681 S1'de yok. idersen: anarsan̄ S2 // ile vireler: ile hem vireler S2,C1,C2,K, ile ezüp vireler B

682 Selisü'l-bevl olursa bir ādem
Sākin eyler bu ᶜilleti her dem

683 Ger meşāne içün virürsen eger
Ṭabḫ-ı helyūn ile gerek vireler

684 Ger ḥarāretle vü burūdetden
Ḳavuġı arıdur bu ᶜilletden

685 Nikris ü hem mafāṣıl aġrıların
Sākin ider şiş ü bil aġrıların

686 Bu elemler gider dir isen eger
Buña tedbīri böylece ideler

687 Noḫud incir ile alup kemnūn
Ṣuyıla ḳaynat anı bir dün ü gün

688 Bu ṣuyıla ezüp direm tiryāk
Giderür ᶜilletin o dem ide pāk

689 Şol marażlar ki tīz irer cisme
Ḫafaḳān gibi yāḫud bu resme

690 Terleme ḫastası vü ḥummālar
Fevrî irişe her ne var dā'lar

691 Marażuñ cümlesini dāfiᶜdür
Ḳamu ᶜilletlere bu nāfiᶜdür

---

682 Selisü'l-bevl: Ger selisü'l-bevl S2,C2, Gel sülüsü'l-bevl C1 / olursa: ola S2,C2, olsa S1 / bir: ger N,K, S2'de yok. / bir ādem:ādem eger S1 // Sākin...dem: Rāziyāne ṣuyı ile vireler S1 / eyler: ider N / her: ol S2,C1,K,B, o N

683 S1,N,B'de yok. eger: C1'de yok.// Ṭabḫ-ı...vireler: Ṭabḫ-ı helyūn ile anı ḳamu vireler C1(Bu mısra C1'de derkenara not düşülmüştür.1.mısranın karşılığında ise: "Rāziyāne ṣuyıyla vireler" mısraı gelmektedir.) / gerek: anı S2

684 N'de yok. Ger: Hem C2 / ḥarāretden: ḥarāret S1,B, ḥarāretle C1 /vü: ger C1, eger B

685 N'de 675.beyitten sonra gelmektedir. Nikris: Nikriz B, Nakrış C1 // ider: eyler S2,C1,C2,K / bil: yil C1

686 gider: gide S2,C1,C2,N,K,B

687 Noḫud...kemnūn: Noḫud u inciri aluñ kemmūn S1 / kemnūn : kimmūn C1 / alup: idüp C1 // ḳaynat: ḳaynada B / bir dün ü gün: dün ü gün B / anı bir dün ü gün: bir gün ü bir dün S1

688 S1,C2,K'de 683.beyitten sonra gelmektedir.direm: virüñ S1,K, dirhem C2 // Giderür: Gidere S1,C1,C2,K,B / ide pāk: yi pāk S2, tiryāk N,B

689 S1,C2,K'de 681.beyitten sonra gelmiştir. Ki: kim C2,N,B // gibi: ola B / bu: ol B

690 Terleme: Derleme N / ḫastası: ḫastalığı S2 / ḥummālar: ḥummā ger S1, ḥummā olur C1 // var dā'lar: derde ola ger S1

691 Marażüñ: Elemlerüñ K, Semlerüñ S2,C2,N, Şunlaruñ C1 / cümlesini: cümlesine C1,B

692 Aġu içenlere virüñ anı
Ölmeden ḳurtara Ḫüdā cānı

693 Yazda ḳışda yigide ḳocaya vir
Şāh u dervīşe ḳul u ḫāceye vir

694 Şerbetin idüñüz buçuḳ dirhem
Ehline göre bir buçuḳ dirhem

695 ʿİlletine göre idüp tedbīr
Vir şifā bula eylemeñ taḳṣīr

696 ʿİlm-i Fāruḳ'a hem bedeldür bu
Belki andan da bī-bedeldür bu

697 Hep anuñ itdügün bu daḫı ider
Cümle ʿillet aḫı bunınla gider

698 ʿİlmi ġāyet ile ki āsāndur
Cümle-i derde hem bu dermāndur

699 Hem ḫavāṣ ile muʿteberdür bu
Dinle eczāsını nelerdür bu

ECZĀ-I TİRYĀK*

700 Mīʿa-i sā'ile vü ḥabbü'l-ġār
Mīʿa-i yābis ola hem iy yār

701 Mürr ü ḳusṭ u sezāb u hem sünbül
Mürr-i ṣāfī ḳaranfil ü fülfül

702 Hem zerāvendi cünd-i bīdester
Hindubāne selīḫe iy server

---

692 B'de yok.
693 Yazda: Yaz u S1 // Şāh...vir: Şāha dervīşe ḳula ḫāceye vir S1
694 Şerbetin: Şerbetini C2,B, Şerbeti C1 / idüñüz: idüñ C2,B
695 idüp: idüñ B // eylemeñ: eyleme C1,C2,B
696 ʿİlm-i: ʿAmel-i S1, ʿİllet-i C1 / Fāruḳ'a: Fāruġ'a C1 // Belki: Bilüñ S1
697 daḫı: da S1 // ʿillet aḫı: ʿilletlerüñ B
698 N'de yok. ʿİlmi...āsāndur: ʿAmeli bunuñ ġāyet āsāndur C2 / ʿİlmi: ʿAmeli S1,S2,C1 / ġāyet: ʿāyet S1 / ki: S1,S2,C1'de yok./ Cümle-i derde hem bu: Cümle hem dertlere bu C1 / hem: heb S1 / bu: S2'de yok.
699 K'de derkenara yazılmış,ancak yazmanın tamiri esnasında bir kısmı kesilmiştir. muʿteberdür: bī-bedeldür C1
* S1 48b, C2 23b
S1, Der Beyān-ı Eczā-yı Tiryāk C2
700 Mīʿa-i yābis: Behmen-i yābis S1, Mīʿa-i yābisi C2
701 Mürr ü ḳusṭ u: Bu kısım K'de derkenarda olduğundan tamir esnasında kesilmiştir. ḳusṭ: ḳıṣṭ B

703 Zaʿferān ola hem ʿaḳır ḳarḥā
Dār-ı Çīni ile eyü ḥınnā

704 Gebere köki hem daḫı afyūn
Kerefis toḫmı ile ferfiyūn

705 Belesān ḥabbı dār-ı fülfül bil
Hem bezirbenc ḳamu berāber ḳıl

706 Daḫı bir loḳma ḳurs-ı efʿi ola
Ger bulınmaz ise bu kāmil ola

707 Bunları saḥḳ idüp üç aġırı bal
Eyle maʿcūn cümlesin derḥāl

708 Altı ay ṣaḳla tā ola kāmil
Cümle derde devādur el-ḥāṣıl

709 Ṣoñradan yazmışam bu tiryāki
Her marīze devā ola tā ki

710 Hiç devādan bulunmasa dermān
İde tiryāk ile devāyı hemān

711 Çünki derd Ḥażret-i Ḫüdā'dandur
Bu sebebdür devā hem andandur

ḤĀTİMETÜ'L-KİTĀB*

712 Bunca ʿillet içün devā yazdum
Her birin cisme can-fezā yazdum

---

702 K'de kesiktir. zerāvendi: zerāvend S2, rāvend-i çīni S1,C2 / cünd-i bīdester: cende bīdester C1 // Hindübāne: Cündiyāne S1,C2,N,K,B, Cüntyāne S2

703 Zaʿferān: K'de kesiktir, Zaʿfurān B // Dār-ı Çīni eyle: Dār-ı Çīn eyle hem C1 / eyle: ola S1

704 Gebere: K'de kesiktir. hem: vü B / hem daḫı: ile hem S2

705 Belesān ḥabbı: K'de kesiktir. / ḥabbı: ḥabbını S1 / bil: K'de yok.// ḳamu berāber ḳıl: bir o mısl C2

706 S1'de yok. ḳurs-ı efʿi: ḳurs ayaġı C1

707 Bunları: Bulanı C1 // Eyle...derḥāl: Cümlesin bir yere ḳatup fi'l-ḥāl B / Eyle maʿcūn: Eyle sen maʿcūn S2

708 Altı ay: K'de kesiktir.

709 N'de yok. Ṣoñradan...tiryākı: Ṣoñra yazdum anun içün tiryāk S2, Ṣoñradan yazdum aña bu tiryākı K, Ṣoñra yazdum egerçi tiryākı S1, Ṣoñra yazdum anun içün tiryākıC1, C2 / anuñ içün: egerçi S1, anuñ çün C2 // devā ola: ola devā S1, S2, C1, K, B / tā ki: tāk S2

711 derd Ḥażret-i: derde devā S2, derd Ḥaḳdur S1 // sebebdür: sebebden C1

* S1 49a, S2 145a, C1 27a, C2 24a, N 29a, K 32a, B 63a
S2, C1, N, Temmetü'l-Kitāb bi-ʿavnillāh S1, Temmetü'l-Kitāb K, Ḥātimetü'l-Kitāb bi-ʿavnillāh C2, Ḫātimetü'l-Kitāb bi-ʿavnillāhi Melikü'l-vahhāb bi-hürmeti Muhammedin velā ilā ehyārü'l-ebrār B

712 fezā: fidā C1, C2, B

713 Baḥr-i ḥikmetden almışam ḳatre
Şemsden nitekim bu bir ẕerre

714 Muḫtaṣardur egerçi hey'et ile
Ṭoptoludur ʿulūm-ı ḥikmet ile

715 Bunuñ ile ʿamel iderse kişi
Begenilmiş ola anuñ her işi

716 Degülüm gerçi bu söze lāyıḳ
Vāridāt-ı Ḫüdā'dur iy ʿāşıḳ

717 Bāṭınımda virildi baña bu kār
Anı ilhām ile didüm ne ki var

718 Sebeb oldı muḥabbet-i sulṭān
Yaʿni Sulṭan Selīm Ḫān-ı zamān

719 Devlet ü şevketi ziyād olsun
İki ʿālemde ber-murād olsun

720 Ẓıll-i Ḥaḳ'dur vücūd-ı pür-cūdı
İde bāḳī o ẓıll-i memdūdı

721 Bu kitabdan bulan devā vü şifā
Ḥażret-i Pādişāh'a ide duʿā

713 almışam: itmişem C1
714 ʿulūm-ı ḥikmet: ʿilm-i ḥikmet S1
716 B'de yok. Degülüm: Degílem N, Degülem C1 // ʿāşıḳ: fā'ik S1
717 Anı: Bunı S1, S2, C1, C2, N, B
718 Selīm Ḫān-ı zemān: Selīm bin Süleymān C2
720 İde: Ola S1 / memdūdı: mevdūdı K

SONUÇ

Klasik Türk şiiri edebiyat tarihimize damgasını vurmuş, etkisini ve izlerini devam ettirmiş bir özelliğe sahiptir. Belli bir eğitimden geçmiş, bir şiir geleneği ile yetişmiş şairlerin yazabileceği şiirler sadece edebiyatla ilgilenenlerin ilgi alanına dahil olmamıştır. "Aydın" olarak nitelenebilecek her meslekten zevk ve estetik sahibi insanın da ilgi alanına girmiş ve insanları etkilemiştir. Nitekim Klasik şiirimiz her alanın ihtiyacına cevap verecek bir donanıma sahiptir. Bunu değerlendirmeyi bilen aydınlar da hem akılda kalmayı kolaylaştıracak hem halka daha rahat hitap edebilecek hem de sanatı da bünyesinde barındırabilecek eserler vermişlerdir.

Çeşitli meslek gruplarına ait ve manzum olarak yazılmış birçok eser gibi Cerrahnâme de tıp eseri olmasına rağmen manzum olmasıyla edebiyatçıların dikkatini çekmiştir. Nidâî, sanatsal bir söyleyiş ile tıp bilimini birleştirmiş, bilgilerini bu şekilde aktarma yolunu tercih etmiştir. Bu, üzerinde önemle durulması gereken bir durumdur. Çünkü dilimizin bilim dili olma gücüne sahip varlığını göstermekte, bu sayede bugüne de yol çizmektedir. Bu tür eserler, çeşitli bilim dallarında yapılan araştırmalarda bir sözcüğü olduğu gibi almak yerine dilimizde ona uygun karşılık bulma ya da türetme gücünün göz ardı edilmemesi gerektiğini de hatırlatmaktadır.

Cerrahnâme, tıp eseri olması yönüyle incelenmiş, hakkında tezler hazırlanmış, makaleler yazılmış, tıp kongrelerinde bildirisi sunulmuş bir eserdir. Çalışmamızda eser edebi yönden incelenmiş, Klasik Türk şiiri ile arasında bağlantı kurulmuş, dilin hangi yönleri ile eserde yaşadığı belirlenmiştir.

Bunun için, tarih kadar eski bir çalışma alanı olan Ahlât-ı Erbaa eserde kendine yer bulduğundan ayrı bir başlık altında incelenmiş, eserde verilen açıklamalar ile bilgiler arasındaki tutarlılık gözler önüne serilmiştir. Ahlât-ı erbaanın eserde geçen genel özelliklerinin yanısıra kan, balgam, safra ve sevdaya dair verilen beyitler açıklanmıştır.

Yine eserde geçen bitkilerin divan edebiyatındaki karşılıkları tespit edilmiş, bitkinin öncelikle "sevgili" ile bağlantısı açıklanmış, eğer sevgiliye dair bir sıfat olarak kullanılmamışsa şiirde nasıl geçtiği verilmiştir. Hangi bitkilerin seçileceğine bu konu

hakkında yapılan araştırmalar incelendikten sonra karar verilmiş ve böylece toplam 21 adet bitki seçilmiştir. 15, 16, 17 ve 18. yüzyılların öne çıkmış şairlerinin Latin harfleri ile basılmış divanlarının taranmasına karar verilmiştir. Bunun için Şeyhî, Necatî Bey, Bâkî, Fuzûlî, Hayalî, Nâ'ilî ve Nedim'e ait divanlar incelenmiş, divanlarda geçen bitki adları saptanmıştır. Beyitlerin yazımında alıntı yapılan kaynaktaki yazıma sadık kalınmıştır. Bitkilerin tedavi edici özellikleri ile aşığa etki eden güzellik unsuru olarak karşımıza çıkan yönleri hakkında yaptığımız yorumlar, öne sürdüğümüz tezler, şiir ve tıbbı birleştiren, üstüne farklı yorumların da yapılabileceği bir alan açmaya çalıştığımız bir bölüm olmuştur.

Halkın dilinde yaşayan atasözü ve deyimler tespit edilmiş, yine inancın gereği olarak eserin, tıbbın önemini ortaya koyup destekleyecek ayet ve hadisler de ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Böylece eserin, geleneği bilen bir şair/hekim tarafından yazılması sonucu edebi değerinin olduğu, halkın anlayabileceği şekilde yine halkın dili kullanılarak kaleme alındığı, şiirimizin sadece belirli çevrelerle sınırlı kalmadığı, geniş bir alana da seslenebildiği gerçeği ve son olarak dilimizin her alanda gücünü gösterebilecek yetkinlikte olduğu belirlenmiştir.

SÖZLÜK

A

Âbî: <Ar. Suda yaşayan, suda hasıl olan.

Afyon(Efyūn):<Gr. Haşhaş bitkisinden elde edilen uyuşturucu bir madde,afyon.

Aḫlat: <Ar. 1.Karışım. Aḫlaṭ-ı Erbaa : Eski tıpta bünye, "mizac" adı verilen, kan, balgam, safra, sevda olmak üzere dört ana ögeden oluşur.Bunlardan kan;sıcak-nemli (har ratb, germ, ter), balgam; barid ratb (soğuk, yaş), safra; har, yabis (sıcak, kuru), sevda; barid yabis (soğuk, kuru) olmak üzere dört özellikten ikisine sahiptirler. Aynı şekilde, besin, bitki ya da herhangi bir madde de bu özelliklerden ikisine sahiptir. Hastalıklar, kan, balgam, safra ve sevda dengelerinin bozulmasıyla meydana gelir. Bu dengeyi yeniden sağlamak için de sıcak, kuru, yaş ve soğuk özelliklerine göre besin, bitki ve maddeler ilaç olarak verilir.

ʿAkır-ḳarhā:<Ar. Pire otu, nezle otu (Anacyclus pyrethrum).

Âkile: <Ar. Hekimlikte "yenirce" denilen yara.

ʿAlīl:<Ar.1.Sakat. 2.Hasta.

Anāṣır:<Ar. Elemanlar, öğeler, unsurlar. ʿAnāṣır-ı erbaʿa:<Ar. Dört unsuru oluşturan ateş, hava, su, toprak.

Anduz:1-2 m yükseklikte kazık köklü, çok yıllık, sarı çiçekli ve otsu bir bitkidir.Andız kökü olarak satılır.(İnula Helenium)

Anīson:<Far.<Gr.Anason (Pimpinella anisum).

ʿAraḳ:<Ar.Ter.

Arpa: Arpa (Hordeum).

ʿAsel:<Ar. Bal.

Ayāric:<Gr. İlaç olarak kullanılan bir grup macuna verilen genel ad.

Az-:1.Bozulmak, fasit olmak, tegayyür etmek.

B

Bağır: 1. Göğüs, sine. 2. Akciğer. 3. Karaciğer. 4. Yürek.

Bad-Şinām: Yüzde cerahatli sivilcelerle beliren cilt hastalığı.

Bādrencbūya:<Far. Oğul otu, melisa.

Bahaḳ:<Ar. Vücuttaki balgam veya sevdanın bozulmasıyla deride meydana, gelen beyaz ya da siyah lekelerle beliren cilt hastalığı. Baras veya Abraşlık hastalığı olarak da isimlendirilir.

Balġamī: <Ar. Balgamla ilgili, bünyede balgamın üstün olması hali.

Balġam: <Ar. Vücutta farz olunan dört unsurdan biri.

Baraṣ:<Ar.bkz.Bahak.

Bārid:< Ar. Soğuk, soğuk özelliğe sahip nesne.

Bāṭın: <Ar. 1. İç. 2. İç yüz. 3. İçteki, iç yüzdeki.4. Karın.

Baṭnî:<Ar. Karına mensup, karınla ilgili.

Bednūs: Orman horozu, yaban tavuğu.

Behmen:<Ar. Kuduz otu, kırmızı türüne kızıl behmen, behmen-i ahmar (Statice limonium), beyaz türüne ak behmen (Centaura behen) adı verilir.

Belesān:<Ar. Pelesenk ağacı ve bundan elde edilen yağ (Commiphora opobalsamum).

Benefşe:<Far. Menekşe (Viola tricolor).

Berş:<Ar.1.Afyon şurubu. 2. Keten yaprağı ile yapılan bir çeşit müsekkir macun.

Besfāyic:<Ar. Bespaye (Polypodium vulgare).

Bevāṣır:<Ar. Basurlar, meyasıllar.

Bevl:<Ar. İdrar.Bevl yolı: İdrar yolu.

Bezirbenc: Bengilik otu tohumu.

Bezr:<Ar. Tohum, tane.

Bögrek: Böbrek.

Buġ: Buğu, buhar.

C

Cālinūs: <Ar. İlkçağlarda yaşayan Hipokrat ile beraber en büyük Grek hekimidir. (Galen, 131-210).

Cereb : <Ar. Uyuz hastalığı.Konaklı ve sulu olmak üzere iki türü vardır.

Cevz-i bevvā:<Ar. Hindistan cevizi.

Cündini dester (Cünd-i bī-dester): <Far. Kunduz taşağı otu ve kökü.

Ç

Çağla-:1.Hesaplamak, tasarlamak. 2. Zamanını beklemek, bulmak.

Çāveşīr(Çavşīr):<Far. Oğlan aşı denilen bir ot ve bundan elde edilen tıbbî bir zamk.

Çegzin-: Dönmek.

Çek-:1.Yükseltmek. 2.İlaç sürmek, herhangi bir nesneyi tedavi amacıyla bir organa uygulamak.

Çeyne-: Çiğnemek.

D

Dā^{c}:< Ar. Hastalık, dert.

Daḳ-: Takmak, kuşanmak.

Daḳīḳ:<Ar.İnce, ufak.

Dār-ı çīnī:<Far.Tarçın (Cinnamomum).

Dāü's-sā'leb:<Ar. Saç döken hastalığı, saçkıran.

Dem: <Ar. 1.Kan. 2. An, vakit, saat, zaman.

Dendān:<Far. Diş.

Deng:<Far. Dirhemin altıda biri.

Derle-: Terlemek.

Derleme: Terleme hastalığı.

Dilçik: Bademcik.

Dimāġ:<Ar.1.Beyin.2. Akıl, şuur.

Dir- (der-): Toplamak, biriktirmek.

Direm:<Ar. Dirhem. Okkanın dörtyüzde biri değerinde bir ağırlık ölçüsü.

Dirgür-: Diriltmek, ihya etmek.

Dög-: Ezmek, döğmek.

Dumaġı: Nezle, Grip

Dühn:<Ar. Daha çok bitkilerden elde edilen yağ. Mesela:d.-badem, d.-topalak.

Dürüş-(duruş-,düriş-,ṭuruş-): 1. Çalışmak, çabalamak, sebat etmek. 2. Mücadele etmek.

Dütsü: Tütsü.

E

Ebdān: <Ar. Cisimler, vücutlar, gövdeler, tenler. (İlmü'l- ebdān: hek. Beden bilgisi.)

Eflātun: <Ar.h.i. Aristoteles'in hocası, Socrates'ın talebesi olan meşhur Yunanlı filozof.(M.Ö. 429- 347)

Eftīmūn: Bağboğan, serent (Cuscuta epythimum).

Egir:<Gr. Kasıkotu, azakeğeri, hazambel (Acorus calamus).

Ekl eyle-:<Ar.<Tr. Bir şey yemek.

Elem-i ṣa^{c}b: Çetin elem, ağır hastalık.

Em: İlaç, deva, çare.

Emrāz: <Ar. İlletler, hastalıklar.

Enār: <Far. Nar.

Enef:<Ar. Burun.

Etek: Derinin karın tarafı.

F

Fāruḳ: Hz.Ömer.

Fāsid:<Ar.Bozan, bozucu madde.

Felāsife:<Ar.Bir tür macun adı.

Fenn: <Ar. 1.Hüner marifet, sanat, ilim.

Ferfiyūn:<Ar. Sütleğen otu ve bundan elde edilen bir tür tıbbî zamk. (Euphorbia Officinarum).

Fesād: <Ar. Bozukluk.

Fesligen:<Gr. Fesleğen (Ocimum basicilum).

Fetīl:<Ar. Fitil, genellikle makattan kullanılan bir çeşit ilaç.

Frenk(Frengi):<Ar. Genellikle cinsi münasebetlerle bulaşan, tedavi edilmezse inme, körlük, delilik gibi sonuçlara varan, döle de geçerek gerek vücutça, gerek akılca sakat bir soyun yetişmesine yol açan bir hastalık.

Fülfül:<Ar. Karabiber.

G

Ġālīż:<Ar. Yoğun, kesif, katı.

Ġār:<Ar. Defne ağacı ve yemişi .

Ġārīḳūn:<Ar. Katran köpüğü.

Germ:<Far. Sıcak.

Gendüm:<Far. Buğday.

Gevde: Gövde.

Giciş-: Kaşınmak

Gözle-: 1. Gözetmek. 2. Beklemek.

Gülāb:<Far.1.Gül suyundan yapılan bir tür şurup.2.Gül suyu.

Gül-be şeker: <Far. Bir çeşit gül tatlısı.

Günlük: Günlük ağacı ve bundan elde edilen zamk. Ak günlük (Boselia),kara günlük (Corteks styracis)olmak üzere 2 türü bulunur. Günlük ağacından ayrıca buhur yapılır.

H

Ḥabb:<Ar.1.Tane, tohum, çekirdek, 2. Yutulacak ilaç, hap.

Ḥabs-i bevl: <Ar. İdrarını yapamama.

Ḥacāmat:<Ar. Boynuz veya şişe ile vücudun bir bölgesine kanı topladıktan sonra neşter veya mengene denilen aletlerle kan aldırma.

Ḫafaḳān:<Ar. Kalp sıkışması, çarpıntı.

Hākî: <Far. Toprak rengi, toprakla ilgili.

Ḫamīr:<Ar. Hamur.

Ḥār: <Ar. Sıcak, sıcak özelliğe sahip olan.

Ḥarāret:<Ar. Sıcaklık.

Ḫarbek (Ḫarbaḳ):<Ar. Çöpleme otu. Ak çöpleme (Helloborus album) ve kara çöpleme (Helloborus oriantalis)olarak iki türü vardır.

Ḫardal:<Ar. Hardal otu, ak hardal (Spanis alba) ve yabani hardal (Spanis arvensis) olmak üzere başlıca iki türü vardır.

Ḫāṣıyyet:<Ar. Özellik.

Havān:<Far. Havan.

Ḥavās:<Ar. Duyular, beş duyu.

Hayy: <Ar. Allah'ın adlarındandır.(Diri, Canlı).

Ḫayż:<Ar. Adet olma, regl olma.

Hażm:<Ar. Sindirim.

Helīle:<Far. Helile otu. Sarı helile, kara helile gibi türleri vardır (Terminalia).

Helyūn:<Ar.Kuşkonmaz (Asparagus officinalis).

Her- bār: Her defa.

Hergiz:<Far. Asla, hiçbir zaman.

Ḫılṭ:<Ar. Besinlerin midede sindirildikten sonra dönüştükleri kan, balgam, safra ve sevda (kara safra)maddelerinden her biri.

Ḥınnā:<Ar. Kına ağacı ve bundan elde edilen toz (Lavsonia inermis).

Ḫıyārek(Hıyarcık):<Far.Kasık bezlerinin iltihaplanmasıyla ortaya çıkan bir tür çıban.

Ḫıyarşenbe(r):<Ar. Hıyarçember, acur (Cassia fistula).

Hīn: <Ar. An, zaman, vakit, sıra.

Hind: <Ar. Hindistan.

Hindubā:<Ar.Hindiba, yaban marulu (Cichorium endiva).

Hindubāne(Hindibāne, Hinduvāne):<Far. Karpuz, kavun.

Ḫuḳne:<Ar. Makattan ilaç şırınga etme, lavman.

Ḫulḳum:<Ar. Boğaz.

Ḥummā:<Ar. Başta sıtma olmak üzere ateşli hastalıklara verilen genel ad.

Ḥumret: <Ar. Kırmızılık, kızıllık.

Ḫurd it-:<Ar.<Tr. Ufalamak, parçalamak.

Ḫuṣyetan: <Ar. Hayvanın çifti, yumurtalar.

Ḫuṣyeteyn: bkz.Ḫuṣyetan.

I

Issı: Sıcak.

İftimon: bkz. Eftimūn.

İgen: Gayet, pek.

İginik: Buruntulu ishal, dizanteri ve bunlara bağlı karın ağrısı.

İḥtiḳān:<Ar. Hukne, bağırsağa ilaç şırınga etme.

ʿİlel: <Ar. İlletler, hastalıklar, sakatlıklar.

İlig(İlik):İlik, kemik iliği.

ʿİllet: <Ar. 1.Hastalık, sakatlık. 2. Sık sık tepen hastalık.

İmik:1.Yeni doğmuş çocuğun tepesiyle alnı arasında, kemiklerin kavuşacağı yerdeki açıklık, bıngıldak. 2.Gırtlak.

İmtilā':<Ar. Dolgunluk, doluluk.

İʿnā: <Ar. Hastalık.

İrgür-: Ulaştırmak, eriştirmek.

İriş-(eriş-): Uğraşmak.

İsfidāc(Üstübeç):<Far. Kurşun karbonatı.

İsteḫodos(Üṣtüḫudus):<Gr. Karabaş otu (Lavandula stoechas).

İstisḳā:<Ar. Siroz hastalığı, çeşitli türleri vardır.

İstiʿmāl:<Ar. Kullanma.

İstime:bkz. Sıtma.

İşrāb:<Ar. İçirme, içirilme.

K

Ḳabż:<Ar.Kabız, kabızlık.

Kābilī: Helile otu ve türlerinden biri.

Kāfūr:<Ar. Uzakdoğu'da yetişir bir çeşit taflandan elde edilen ve hekimlikte kullanılan beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, ıtırı kuvvetli bir madde. (Camphorosma mons peliaca).

Ḳāḳule:<Ar.Zencefilgillerden sıcak memleketlerde yetişen, ıtırlı bir nebat ve bunun bahar gibi kullanılan tohumu, Hil otu (Elettaria cardomomum).

Ḳākunec:<Ar.Kanbil otu, güveyi feneri (Phisalis alkekengi).

Ḳalye:<Ar.Kavurma, kızartma.

Ḳaranfil: Karanfil (Eugenia caryophyllata).

Ḳanṭariyūn:<Gr.Kantaron çiçeği.

Ḳavuḳ: Mesane, idrar kesesi.

Kebere:<Ar. Gebere otu, kedi tırnağı (Capparis spinoza).

Kebūter:<Ar. Güvercin.

Kef:<Far. Köpük.

Kemnūn:bkz. Kimnūn.

Kendene:<Far. Yabani pırasa (Allium porrum).

Key(gey): 1. Çok. 2.İyice, hakkıyla.

Kimnūn:<Ar. Kimyon (Cuminum cyminum).

Kişnic:<Far. Kişniş otu (Coriandrum sativum).

Ḳo-(ḳoy-): 1.Bulundurmak.2. Bekletmek.

Ḳol: El.

Ḳoñaḳ: Başta saç aralarında olan kepek.

Ḳūkiyā:<Ar.Çeşitli bitkilerden yapılan bir tür hap.

Ḳulaġ ol-(ḳulaḳ ol): Kulak kesilmek, dikkatle dinlemek.

Ḳulınc:<Ar. Bir uzvun geçici olarak tutulması.

Ḳurṣ:<Ar. Yuvarlak, hap şeklinde ilaç.

Ḳuṣṭ:<Ar. Kıst otu ve bu otun kökünden elde edilen ilaç. Kust-ı Hindi ve Kust-ı Arabi olmak üzere iki türü bilinir (Costus).

L

Laḥmî:<Ar.1.Etle ilgili. 2.Siroz türlerinden.

Lebīb: <Ar. Akıllı.

Lem-yezel: <Ar. Zeval bulmaz, zâil olmaz, Bâki. (Allah'ın sıfatlarındandır.)

Levḥ-i dil: <Ar. Gönül levhası.

Leymūn:<Gr. Limon(Citrus limonium).

Līnet: <Ar. İshal

Loḳman: <Ar. İslamdan önceki Araplarda efsanevî bir şahsiyet olup, Kur'an'da da zikredildiği gibi, sonraki devirlerin efsane ve şiirinde öğüt veren sözleriyle meşhur olan pek eski bir hekimin veya hikayecinin adı.

Luᶜāb:<Ar. Bitki salyası, bitki suyu.

M

Maᶜcūn:<Ar.1.Hamur kıvamına getirilmiş ilaç. 2.Uyuşturucu maddelerden süzülerek elde edilen afyon.

Mafāṣıl:<Ar. Eklemler.

Maᶜide:<Ar. Mide.

Maḥmūde:<Ar. Mahmudiye otu (Convolvulus scammonia).

Maḳᶜad:<Ar. Oturak yeri, anüs.

Mali hülyā:<Gr. Kara sevda. 2.Kuruntu.3.Melankolya.

Maraż:<Ar.1. Hastalık. 2. Mec.Dert, bela, dayanılması güç durum.

Mażmaża:<Ar. Gargara.

Mażı:<Far. Mazı. Kozak da denilir. Günümüz tıbbında tentür halinde dişeti hastalıklarında, donma arızaları ve veteriner hekimlikte kullanılır.(Gallae guercinae).

Maṣṭaki:<Ar. Sakız, sakız ağacından elde edilen bir tür reçine (Pistracia lentiscus).

Matbūḫ:<Ar. Tabholunmuş, pişirilmiş. 2. Kaynatılmış, haşlanmış (ilaç).

Māye-ḫoş:<Far. Ekşimsi, mayhoş.

Mecāri:<Ar. Su yolları, akıntı yerleri, su yatakları.

Mecrūh:<Ar. Cerahatli, yaralı.

Meflūç:<Ar. Felç olmuş, inmeli, kımıldamaz, oynamaz hale gelmiş olan.

Meges: <Far. Sinek.

Merara: <Ar. Öd kesesi.

Merdüm-i çeşm: <Far. Göz bebeği.

Meşāne:bkz.Ḳavuḳ

Mevizeg:<Far. Yaban üzümü (Delphinum stophisagria).

Meyān:<Ar. Bel

Mışḳāl: Mıskal, dirhemin üçte biri değerinde bir ağırlık ölçüsü.

Mīᶜa:<Ar. Günlük ağacı, sığla ağacı (Liḥuidambar orientalis). Mīᶜa-i sāyile: Sığla ağacı usaresi. Mīᶜa-i yābise: Sığla ağacı kabuğu.

Mīl:<Ar. Milçek, göze sürme çekmek için kullanılan araç.

Milh:<Ar. Tuz.

Mizāc: <Ar. İnsan bedeninde bulunan, kan, safra, sevda ve balgam diye isimlendirilen dört sıvının oranlarından kaynaklanan bünye özelliği.

Muʿālece:<Ar. Tedavi, sağaltım.

Muġlāb:<Ar. Bir tür şurup.

Mur: <Far. Karınca.

Mücerreb: <Ar. 1.İlaç.2.Tecrübe olunmuş, denenmiş, sınanmış.

Müferriḥ:<Ar.1. Ferahlık veren , iç açan, iç açıcı.2. hek. Ferahlık veren ilaç.

Mürd it-:<Ar.<Tr. Öldürmek, ezmek.

Mürr:<Ar. Mirra adı verilen ve Arabistan'da yetişen bir ağacın zamkı, usaresi (Comiphora myrrha).

Müshil:<Ar. İshal yapıcı ilaç.

N

Nāzile:<Ar. Nezle.

Nerkes:<Far. Nergis. Nergisgillerden çiçekleri ayrı veya bir kök sap üzerinde şemsiye vaziyetinde bulunan, beyaz ve sarı nevileri olan bir süs çiçeği (Narcissus).

Nevāṣır:<Ar. Basur delikleri.

Nıḳrıs:<Ar. Gut hastalığı.Ayak parmaklarında, topuklarda ve mafsallarda şişmeyle beliren ağrılı hastalık.

Nıṣf-ı leyl: <Ar. Gece yarısı.

Nīl:<Ar. Mavi su zambağı, çivit tohumu (İndigofera tinctoria).

Nişādır:<Far. Nişadır. Madeni ve suni olarak iki çeşittir:Madeni olanı Horasan dağlarında bulunur. Suni olanı Arabistan'da tezek yakılan külhan ocaklarında tezek dumanından meydana gelen kurum toplanır ve kimyevî usulle ıslah edilerek nişadır hasıl olur.

Nüfūẕ:<Ar. İçe geçme, işleme.

O

Oñ-: İyileşmek, onmak.

Oñar-: Tedavi etmek, iyileştirmek, ondurmak.

Ö

Öd:Öd, öd suyu, safra.

Öyken:Akciğer.

P

Persiyāvşān:<Far. <Gr.B aldırıkara, kınulcede (Aspelinum adianthum).

R

Rāğıp: <Ar. İstekli, isteyen, rağbet eden.

Raḳīḳ:<Ar. Berrak, saydam.

Raᶜşe:<Ar. Kısmî felç, çeşitli organlarun titremesi şeklinde belirir.

Raṭb: <Ar. 1. Taze, yeşil, yaş. 2. Mülayim, yumuşak.

Rāvend:<Far. Kökleri ve sapları ilaç olarak kullanılan karabuğdaygillerden bir nebat (Rheum).

Rāziyāne:<Far. Rezene otu (Foenicilum dulce).

Renc: <Far. 1. Ağrı, sızı. 2. Zahmet, eziyet, sıkıntı.

Rengīn: <Far. 1. Renkli, parlak, renkli, boyalı. 2. Güzel, latif, hoş. 3. Süslü.

Revāḳ:<Ar. Petek, bal.

Revīş:<Far.1.Tarz, üslup.2.Tutum,yol.

Riyāh:<Ar. Yeller.

Rūb-ı meskūn:<Ar. Dünyanın kara olan dörtte bir kısmı.

Rükn: <Ar.1. Bir şeyin en sağlam tarafı, temel dirneği.

S

Sādec:<Far.Hint sümbülü (Nardustachys jatamansi).

Ṣaᶜfa:<Ar.Genellikle çocukların başında ve yüzünde beliren kaşıntılı bir cilt hastalığı türü.

Ṣafra: <Ar. 1. Hek. Öd. 2. Eskilerin ahlat-ı erbaa dedikleri hılttan biri olup esası öddeki yeşilimsi sıvıdır.

Ṣafravî:<Ar.Safranın ağır bastığı bünye ve nesneler.

Ṣaḳsıġan(Ṣaġsıġan): Saksağan kuşu.

Saḥḳ it-:<Ar.<Tr.Ezmek, döğmek, döğüp yumuşatmak.

Ṣaḳīl: <Ar. Ağır.

Ṣaḳmuniyā: <Ar.<Gr.Bingöz otu, Mahmudiye otu (Convolvulus scammonia).

Ṣamġ:<Ar.Zamk, çeşitli bitkilerden elde edilen tıbbî reçine.

Selīḫe:<Ar. Aselbent sakızı, bir tür pelesenk ağacından ve katırkuyruğu otundan elde edilen ve birkaç türü olan tıbbî bir zamk.

Selisü'l-bevl:<Ar. İdrarını tutamama, prostat hastalığı.

Sevda: <Ar. 1. Eskilerin insan mizacında kabul ettikleri dört hılttan biri, kara safra.

Sezāb:<Ar. Sedef otu (Ruta graveolens).

Sıklet: <Ar. 1. Ağırlık, yük, 2. Sıkıntı.

Sıtma(İstime): Sıtma hastalığı.

Sipend:<Far. Üzerlik tohumu.

Sīr eyle-:<Far. <Tr.Doyurmak.

Ṣudā^{ç}:<Ar. Baş ağrısı.

Ṣumāḳ:<Ar. Ekşi yemiş veren bodur bir ağaç ve yemişi(Rhus coriafia).

Surincān:<Far. Sorıncan ağacı(Colchicum autumnale).

Südde:<Ar. Peklik, mide dolgunluğu, çeşitli organlarda görülen tutkunluk.

Süflî: <Ar. 1. Aşağıda bulunan. 2. Alçak, bayağı.

Sülümen(Sülümān-Süleymāni):<Ar. Bir tür macun.

Süst:<Far. Gevşek, güçsüz, işlevini yapamaz.

Ş

Şab:<Far.Şap.

Şāf:<Far.Fitil, çeşitli hastalıklarda makattan kullanılmak üzere hazırlanmış fitil.

Şahm-ı ḥanṭal(Şahm-ı ḥanżal):Ebu Cehil karpuzu içi.

Şarāb:<Ar. Şurup.

Şeyṭarac:<Ar. Serkile otu ve kökünden elde edilen bir ilaç (Plumbago zeylanica).

Şerbet:<Ar. Şurup.

Şiş: Şiş,ur.

Şunīz: Susam, Çörek otu.

Şüḳāḳ:<Ar.1.Yarık, çatlak. 2.El ve ayaklarda çatlama biçiminde görülen cilt hastalığı.

Şüru it-:<Ar. <Tr. Başlamak.

T

Tak:İhtiyaç

Ṭabḫ ol-:<Ar.<Tr.Suda haşlanmak.

Ṭablî:<Ar. Siroz hastalığı türlerinden biri olup ,karnın aşırı şişmesi biçiminde görülür.

Ṭalaḳ:Dalak.

Ṭamzır-:Damlatmak.

Ṭarḫ it-:Atmak, komak, bırakmak

Ṭāʿūn:<Ar.Veba.

Tektur-: Uslu, sessiz, sakin durmak, susmak.

Telyīn it-:<Ar. <Tr. Yumuşatmak.

Temregü:Temriye hastalığı.

Tendürüst:<Far. Sağlıklı, sağlam.

Tenḳıye:<Ar.. Ayıklayıp temizleme. 2.Kalın bağırsağa su verme ve bu iş için kullanılan alet.

Tere:<Far. Tere otu (Lepidium sativum).

Teşhīs:<Ar. Ayırma, seçme, farketme.

Ṭıḥal:<Ar. bkz.Ṭalaḳ

Ṭılā:<Ar. 1.Sürülecek şey.2. Sürülecek merhem, yağ, ilaç

Tırāş eyle-: Elde etmek.

Tīmār:<Far. Yara bakımı, tedavi.

Tiryāk:<Ar. 1. Zehirlenmeye ve bazı hastalıklara karşı kullanılan macun. 2. Panzehir. 3. Afyon.

Tīzāb:<Far. Kezzap.

Ṭopalaḳ: Yer miski, Havlican denilen kök, Kırkboğum, suut kökü (Cyperus rotundus).

Tūtiyā:<Ar. Göz hastalıklarında kullanılan çinkodan yapılan bir ilaç.

Tuyūr: <Ar. Kuşlar.

Türbüd:<Far. Türbit otu, Hind kınası, Sütleğen cinsindendir (İpomea Turpethum).

U

ʿUd:<Ar. Öd ağacı (Aguilaria agollocha)

ʿUnnāb:<Ar. Kızıl iğde, üvez ağacı (Sorbus aucuparis).

Ur-: 1.Vurmak, çarpmak, 2. Vazetmek,koymak.

ʿUsr:<Ar. güçlük, zorluk, zor iş.

Uyuz: bkz. Cereb

Ü

Üzn:<Ar. Kulak

V

Vaḳiyye:<Ar. Okka, yaklaşık dörtyüz gramlık ağırlık ölçüsü.

Varṭa:<Ar. Tehlike, hastalık, illet.

Vaşaḳ: Çadıruşağı otu ve bundan elde edilen zamk.

Vecʿ:<Ar. Ağrı.

Verem:<Ar. 1.Şiş.2. Koli basilinin yol açtığı daha çok akciğerlerde görülen ateşli ve bulaşıcı bir hastalık.

Y

Yābis: <Ar. Kuru özelliğe sahip nesne.

Yaḳu: Yakı.

Yan: Kalça kemiğinin üst bölümü.

Yarak: (yarağ, yarah): Hazırlık.

Yarpuz: Ballıbabagillerden, çiçekleri birbirinden ayrı, halka durumunda olan, nane türünden, kısa saplı, az veya çok tüylü,güzel bir bitki (Mentha pulegium).

Yay: Yaz, sıcak mevsim.

Yereḳān:<Ar. Sarılık hastalığı.

Yubūset:<Ar. Kuruluk, dört özellikten kuru özellikte olmak.

Yufḳa: İnce.

Yumr-ı beyzā: Yumurta.

Yumrulan-: 1.Yuvarlak biçim, durum almak, toplanmak, top olmak. 2. Yuvarlak hale getirilmek.

Yüzerlik: Üzerlik otu (Peganum hormala).

Z

Zāc:<Ar. Kim. Demir sülfat. Kükürt ile demir bileşimlerinden biri.

Zaᶜferān:<Ar. Safran (crocus sativus).

Zaḥmet:<Ar. Ağrı, acı, zorluk.

Żamād:< Ar. Merhem, yakı.

Zeker:< Ar. Erkek cinsel organı.

Zencebīl:< Ar. .Zencefil(Zingiber officinale).

Zeyt:<Ar. Zeytin yağı.

Żırnıḫ:<Far. 1. Zırnık, sıçan otu. 2. Arsenik madeni ile kükürt karşılığı bir madde.

Żıyḳu'n-nefes:<Ar. Nefes darlığı, astım.

Zibāk:<Ar. Civa.

Ziḳḳī:<Ar. Siroz hastalığının bir türü olup, et ile deri arasında sarı su birikmesi şeklinde tezahür eder.

Zincifre (Sincifre):<Far. Sülfür.

Zinhar: <Ar. Sakın, asla olmaya, aman.

Zirāvend (Zeravent):<Ar. Loğusa otu(Aristolochia).

Zübde: <Ar. Bir şeyin en seçkin parçası.

KAYNAKÇA

Ay, Ümran, **Nidâî, Dürr-i Manzûm (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2000.

Bayat, Ali Haydar, **Tıp Tarihi**, İzmir, 2003.

Bayram, Yavuz, "Divan Şiirinde Tarımsal Ürünler", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı, Ankara 2007, s. 81-96.

Bayram, Yavuz, "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler," ***Turkish Studies International Periodical For the Languages,* Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 2/4, Fall 2007.

Canan, İbrahim, **Kütüb-i Sitte Muhtasar Tercüme ve Şerhi.**

Çankaya, Nurten, "Hekim Derviş Nidâî'nin Ed-Dürrü'l-Manzûm Adlı Eserinin Türk Tıp Tarihi Açısından Önemi", **38.Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, 1-6 Eylül 2002, c.II, Ankara, 2005.

Çöplüoğlu, Fazilet, "Nedim Divanı'nda Meyveler", ***Turkish Studies International Periodical For the Languages*, Literature and History of Turkısh or Turkic**, Volume 3/5, Fall 2008.

Demirhan Erdemir, Ayşegül, **Ahlât-ı Erbaa, Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 2, İstanbul, 1989, s. 24,

Diriöz, Meserret, "Şaban Nidâî", **Hekimbaşı Kaysûnizâde Mehmet Efendi-Şair Hekim Nidâî-Türk Hat Sanatı**, Mart-1990, s. 41-64.

Durusoy, Ali, "İbn Sînâ'nın Felsefesi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 20, İstanbul, 1999, s. 322-331.

Eliaçık, Muhittin, "Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ında Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi ve Bir Tıp Eseri Terceme-i Hulâsa-i Tıb İle Mukayesesi", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 131.

Erol, Nazmi, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 9, Haziran 2012, s. 145-157.

Gölpınarlı, Abdülbâki, **Fuzûlî Divanı**, İnkılâp Kitabevi, 2005.

Gölpınarlı, Abdülbâki, **Nedim Divanı**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2004.

Gülhan, Abdülkerim, "Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", ***Turkish Studies International Periodical For the Languages,* Literature and History of Turkısh or Turkic**, Volume 3/5, Fall 2008.

İbn- i Sînâ, El-Kânûn Fi't-Tıbb (Birinci Kitap), Çev.: Prof. Dr. Esin Kâhya, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Sayı:103, Külliyatlar Dizisi, Sayı:5, Ankara, 1995.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, **Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi**, c. I, İstanbul, 2008

İpekten, Haluk, **Nâ'ilî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990

Kur'an-ı Kerim Meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Küçük, Sabahattin, **Bâkî Divanı**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dili Kurumu Yayınları: 601, Tenkitli Basım, Ankara, 1994

Nidâî, Menâfiü'n-nâs, Nurosmaniye Ktp., nr.3556/2, yk:192a

Onay, Ahmet Talât, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Haz. Prof. Dr. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul, 2009.

Ölker, Perihan; Bekir Direkçi, "Hekim Mehmed Nidâî'nin Manzum Tıp Risâlesi: Keyf-i Kitâb-ı Nidâî", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 22 / 2009.

Pala, İskender, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, c: I-II, Akçağ Yayınları.

Sefercioğlu, M. Nejat, Dîvan Şiirinde Çevre,e-kaynak:http://www.geocities.com/ msefercioglu/makaleler/divansiirindecevre.

Şahin, Kürşat Şamil, **Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç, Kaş, Kirpik, Hat**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Tanyıldız, Ahmet, "Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç", ***Turkish Studies International Periodical For the Languages,* Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/2, Winter 2009.

Tarlan, Ali Nihat, **Hayâlî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.

Tarlan, Ali Nihat, **Necatî Beg Divanı**, Akçağ Yayınları, 1992, Ankara.

Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, c. 6, Ankara, 2005.

Yazar, İlyas, "Necâtî Bey'in Gazellerinde Açan Çiçeklerin Sultanı "Gül" ,***Turkish Studies International Periodical For the Languages,* Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/8, Fall 2009.

Yılmaz, Nuran, **Ankaralı Hekim Nidâî, Genc-i Esrâr-ı Ma'nî (inceleme-metin)**, Laçin Yayınları, Kayseri, 2009.

Yurtbaşı, Metin, **Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü**, İstanbul, 1996.

http://tr.wikipwdia.org/wiki/ Geleneksel Anadolu Halk Hekimliği 15 Temmuz 2009.

http://uslanmam.com.

http://www.sifalıbitkiler.com.

Humoral Patoloji, İslam Tıbbı, Vikipedi, **Özgür Ansiklopedi**.

Pala, İskender, http://yazyaz.wordpress.com

DİZİN

ahlât-ı erbaa, 2, 12, 14, 22, 23, 25

Anaximenes, 13

Aristoteles, 13

arpa, 18, 28, 29, 30, 31, 60, 74

aşık, 27

atasözleri, 108

ateş, 13, 23, 57, 75, 78, 83, 105, 106

ayet, I, IV, 3, 11, 110, 186

ayva tüyü, 41

badem, 32, 33, 36, 37, 49

Bâkî, 3, 28, 31, 33, 35, 39, 46, 50, 51, 53, 54, 64, 67, 71, 73, 77, 81, 86, 89, 91, 92, 98, 103, 186, 204

balgam, 3, 13, 14, 23, 44, 46, 185

balgamî, 15

beden, 15, 22, 25, 35, 40, 69, 108, 111

ben, 41, 47, 51, 54, 70, 86, 93, 97, 100

benefşe, 35, 37, 38, 39, 40, 91

boyu, 49, 55, 58, 59, 60, 75

Cerrahnâme, I, IV, 1, I, II, III, IV, VI, 1, 2, 3, 4, 8, 11, 22, 31, 43, 55, 58, 60, 62, 65, 71, 77, 83, 85, 108, 185

cisim, 22, 23, 24

çene, 70

Demevî, 15

deva, 16, 32, 33, 94, 105

deyim, 108

dudak, 47, 61, 96, 100

Dürr-i Manzûm, III, 1, 2, 5, 7, 8, 9, 10, 112, 203

Ebû Bekir er-Râzî, 14

Empedokles, 13

erik, 42, 43

Fuzûlî, 3, 14, 28, 35, 40, 54, 81, 82, 89, 92, 98, 99, 103, 186, 204

fülfül, 43, 44, 45, 46, 48, 67, 69, 71, 78, 88

Galen, 13, 14

gamze, 63, 81

gerden, 46, 47, 68, 69

göz, 23, 33, 36, 37, 38, 48, 55, 70, 71, 79, 80, 81, 83, 185

gözyaşı, 77, 100

gül, 35, 36, 38, 40, 43, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 64, 67, 78, 79, 81, 83, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 99, 102, 103, 104, 108

hadisler, I, IV, 110, 186

halk hekimliği, 36

hardal, 57, 58

hastalık, 15

hava, 13, 23, 25

Hayâlî, 3, 28, 30, 34, 35, 40, 54, 60, 64, 67, 68, 71, 73, 77, 82, 92, 93, 99, 103, 205

Heraklitos, 13

hılt, 14, 16

Hipokrat, 13

humor, 13

Humoral Patoloji Teorisi, 13

hurma, 29, 59, 60

İbn Sinâ, 14

ilaç, 46, 75, 85

incir, 18, 28, 60, 61, 62

kabak, 63, 64, 65

kâfur, 45, 47, 62, 65, 66, 67, 68, 69

kamet, 47

kan, 3, 13, 14, 15, 17, 18, 25, 33, 46, 48, 57, 58, 81, 95, 185

Kanun fi't-tıbb, 14

kara safra, 13

Karabiber, VII, 44

karanfil, 46, 52, 70, 71, 72, 90, 93

limon, 31, 72, 73

Menâfi'ü'n-Nâs, 2

menekşe, 38, 41

Nâ'ilî, 3, 28, 35, 40, 41, 55, 68, 82, 83, 93, 99, 186, 204

nar, 75, 77, 78

Necâti Beg, 3, 28, 34, 35, 39, 45, 52, 59, 63, 64, 67, 70, 76, 79, 80, 90, 98, 102, 103

Nedim, 3, 28, 33, 34, 36, 46, 55, 61, 62, 68, 74, 75, 76, 77, 93, 94, 96, 97, 99, 100, 106, 186, 203, 204

nergis, 18, 33, 36, 53, 79, 80, 81, 82, 83

Nidâî, I, II, III, IV, 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 22, 23, 25, 26, 41, 46, 57, 87, 94, 100, 104, 106, 110, 112, 185, 203, 204, 205

Phythagoras, 13

rakip, 27, 87

ruhsar, 47, 50

saç, 38, 72, 94, 100

safra, 3, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 23, 24, 25, 48, 84, 105, 185

safravî, 15

sağlık, 15, 24, 110

Sahip Giray Han, 6, 7

sarımsak, 86, 87

sevda, 3, 12, 14, 23

sevdâî, 15

sevgili, 3, 27, 38, 41, 43, 47, 49, 58, 60, 70, 74, 77, 94, 102, 104, 186

soğan, 85, 87

su, 13, 23, 26, 63, 65, 66

sümbül, 46, 71, 94

Şehzade Selim, 7

Şeyhî, 3, 28, 34, 39, 45, 52, 53, 64, 67, 71, 77, 80, 81, 86, 90, 91, 98, 103, 186

Tales, 13

tedavi, IV, 15, 16, 31, 37, 38, 41, 46, 47, 56, 57, 60, 61, 65, 72, 186

ten, 5, 55, 69

tıp, I, III, IV, 1, 2, 4, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 16, 27, 66, 72, 94, 102, 185

tiryak, 46, 55, 72, 94, 104

toprak, 12, 13

üzüm, 95, 96, 98, 100

yakı, 31, 44, 57, 58

yüz, 7, 32, 49, 52, 53, 54, 69, 70, 73, 79, 91

za‘feran, 102

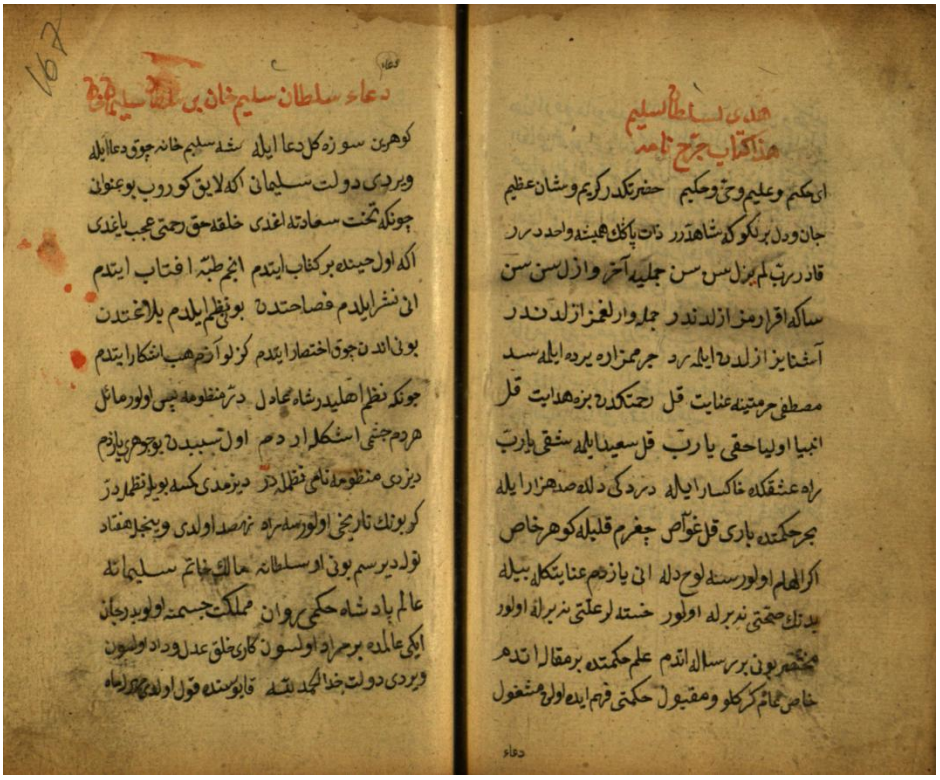
zeyt, 104, 105

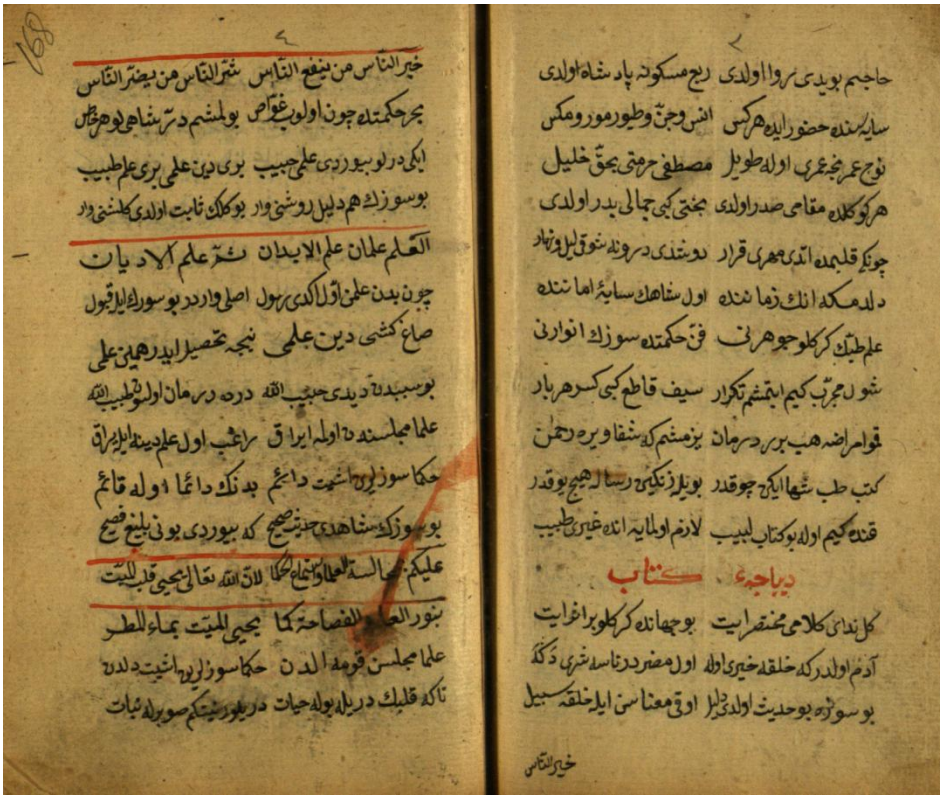
zeytin, 106

zülüf, 47

EKLER

EK 1. CERRAHNÂME NÜSHASI

چونکه بویله اشارت اولمشدر اقتینه بشارت اولمشدر و
فرض اولدی اهل عالمه بلدورین بیله صوم وصلوتی اهل یقین
حکما اوزره فرض اولدی جانا علم ابدانی ایتمدرافشا
بلدوکم دکلو بو فقیر وحقیر شمسدده ذره ایلیم تحریر
بحر حکمتده نجه بیك لقمان عجز ونقصان ایله قالور حیران
نجه بوزبیك حکیم افلاطون عالمه کلدی هرکه اهل فنون
شمسدده ذره دکلو بلدیلر مجردده ذره دکلوا لدیلر
علم حقدر بوکه نهایت یوق جمله سیی بلکه لیاقت یوق
عجز نقصان ایله شروع ایتدم اولولرکتدکی یوله کتدم

الباب الاول فی معرفة الجسم

دکله ایدم ندرو بو علم بدن ندره اندی خدا بوجسمی ندره
ظاهر وباطن ندر انك نجه درستی جسملرجانك
حکما دانی قانه جمله جانلر فنقحنا کلوبدراکه ندر

قوله تعالی فنفخنا فیه من روحنا

جانی هیچ کسه بلدی اصلا لیك برسوزدیم اشیه جانا

روح احمدله نوردات احمد اصلی اول فرعیدر بوجمله عدد
اولوبردده اکلغل ذاتك قل نظر طاهر ایله مرآتك
اول سیبدن که عالم کبری ساکه دیرلرشها بحق خدا
زبدة کائنات اولوبسن سن مختصردراگرچه خاکك بدده
معتبرسن علوم حکمتله اشنا سن ازلدن حضرتله
سکادینلدی احسن تقویم سنی سوری یرندی ذات قدیم
سنی علمیله ایلدی محرم جمله خلق ایچون قلدی سنی اکرم
سن کرك کیم بیلوب هراحسانی جانیله ایله شکریزدانی
باطنکده بوجانه اوج یولدانش قودی بربرینه اوله یولداش
ایکیسی عقل ونفس اولورغلی ایکیسی جانله اولور علوی
بری آبیدر بربری خاکی ناروبادی بیل اول ایکی پاکی

در معرفة عناصر اربعه

ظاهرك ایلدی عناصردده جارارکاندر اول جواهردده
ضدایکن بربرینه بواضداد جمع ایدوب جسمك ایلدی اباد
بری حصفرانك بری دمدر برسودا وبری بلغمدر
بدنك بونلرایله درقائم اعتدالیله حوشدر دائم

بری اکسك اوله ویالرتق خارج اعتدال اولورآیرق
اعتدالی بوتك نه برله اولور صحتی ادمی نه برله اولور
بوحله بیترسوردی چونکه حبیب سوزی جامعدررهم اوزره طبیب
قال النبی علیه السلام للعدة بیت کل داء والحکمة راس کل دواء
چون معده دنیلدی بیت عنا حذرایت بولدوغلی قویمه اکا
کرمزاجه موافق اوله طعام کترتیله یمه وکوزله نظام
شول مخالف عنادة ایله حذر کورمیه سن جهانه ریح وضرر
صاغلغك باشی چون صاقلمقدر ایله برهیز بوسوزلرم حفظدر
طبیب جمع لیلش بوسوزده رسول طوت سوزنی عللدن اوله ملول
هم بوآیت بوکه مطابقدر هرسوزی آیته موافقدر
لجوع سحاب تمطر العلم والفضاة والشبع سحاب تمطر الجهل والغفلة
اجلق برسحاب رحمتدر یاغن اندن علم وفضاحتدر
هم توقلق سحاب محنتدر یغموری دنی جهل وغفلتدر
کرك اینه سنی سکا جانا ایله برهیز غذاده صبح ومسا
کرنقایس اوله یاکلیه شکر یمه قرنك طوقیمه ایله حذر

حکماء عجم وهند ایله روم اتفاق ایلدیلر بوجا عموم
یعنی امراض مختلفه نه که وار التی شیدیه بیلک ان هربار
کفر تیله صقن جماع ایتمه لذتنه انک طماع اتمه
کیجه اوتی وکوندز اوایه بیدار حبس بول ایله زینهار
نصف لیل اولیجق صقن ناکاه اویوب صوایجم دیدای شاه
هم طعام اوستنه یمه نعمت تاکه کورمیه سن الم وثقلت
حکما بوسوزه قمو قائل علما حق سوزه اولور هائل
اولور لرناحق سوزه دهاً اجز کجید اولمایجق صودن کجز
علم حکمت کلامی جوهر در کوش جانه دق انی کوهر در
یمک ایچمک اولور غذای بدن جان غذای اولور کلام حسن

در معرفة طبایع اخلاط

امدی کل جانلکه غذا سنی ویر معرفت دانه سنی کندوکه دیر
سنی چونکه خلقنا صردی خلق اندی بودورت جواهردن
بری آتش در رانک بری صفرا حاریابس در مزاج شها
صفروی اولدی غذاهم دم بارد و رطب اولدکه کورمیه غم

یاغ فصلی بونک مقابلیدر چار رکنک بونفرهمائلیدر
حسم ایچنده مراره در قانی بکزی صاری ایدر بونک نابی
بربنده بادیرانک حکما بربدن ایچره قاندرجانا
حار طب اولدیربل فراجی بونک بردویابس علامتی بونک
فصل اوّل بهاره در نظری روتی حمرت طوتر بودانوری
قان بدندن شها غذادر اولور بغراک ایچنده بوکمالی بولور
کیوکندن اولور بوصفرانک خامی بلغم تقیلیدر سودانک
بارد و رطب اولور بیلک بلغم صوم زاجن طوتر جوهردم
بلغمی اولنه نوالله مدام حاریابس کرک شراب وطعام
قیش مزاجن طوتر بدن صودر اسی طوتمق مزاجی کی ایودر
بری سوداد ربوارکانک بردویابس طبیعتی انک
مالخولیا اولور نخارندن عقلی ناقص ایدر بووارندن
بدن بکزی هم سیاه ایلر ادمک ایشن آه واه ایلر
فصل کوز اولیجق کرک پرهیز کورمیه دیرامیه مرض هرکز
بدنک اصلنی بیان ایتدم حکمادن عیان ایتدم

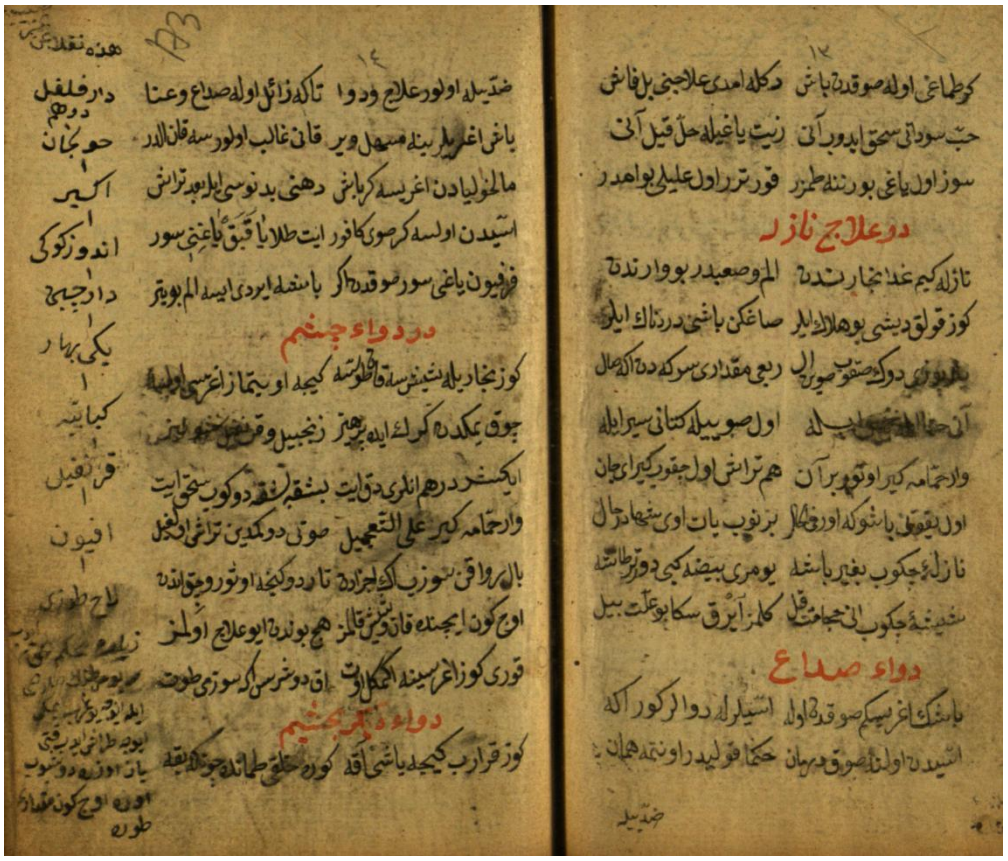
در معرفة انسان

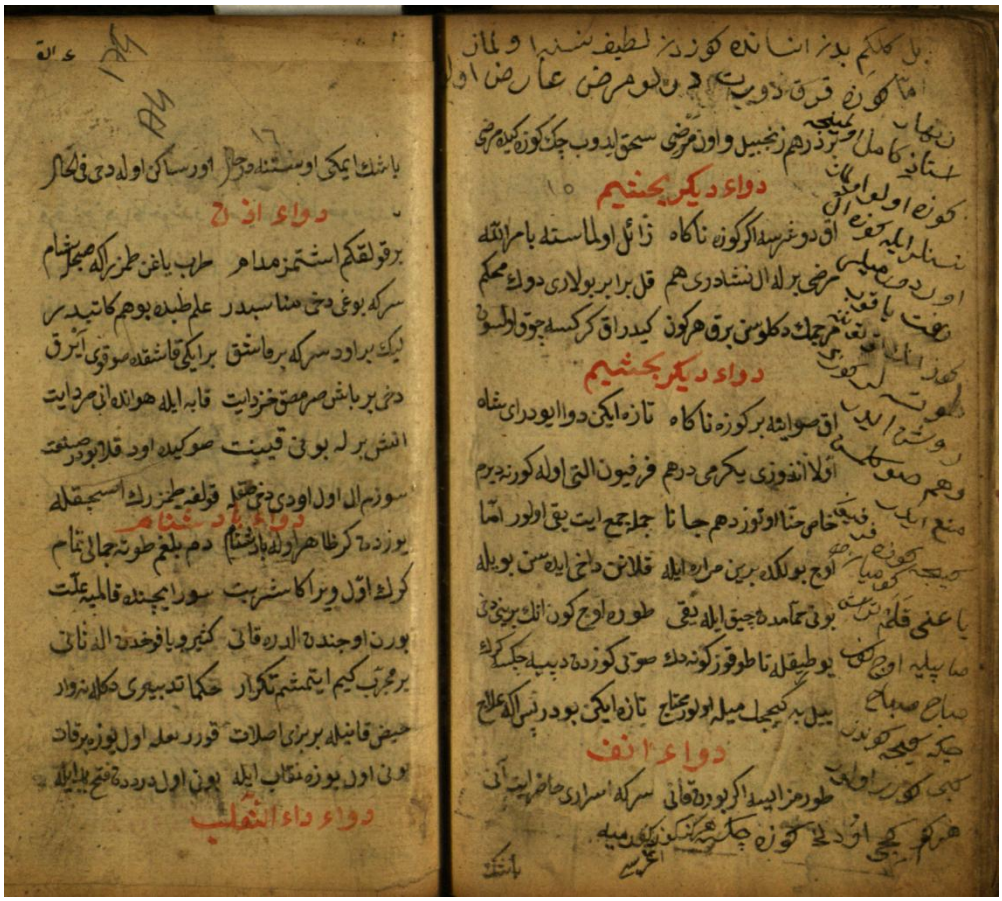
بونک اصلی چون عناصردر قدرتی بل عجب جواهردر
سالکه خدمت ایدر بودورت ارکان بدنک قلعه در بوجان سلطان
عالمک زبده سی واشرفی سن بوندهٔ انجق مراد اولان سن
نکله عالمده وار قوسنده جمله اشیا سنها سکا بنده
قوله تعالی وفی الارض ایات للموقنین وفی انفسکم افلا تبصرون
مظهر حقدر ربنی آدم اشرف خلقدر دیرلر عالم
عارض اولور سه کرض تنده دفعنه چاره قل انک سنده
جهد ایدوب صحت وصفا بوله آشنا اولکور خدا بوله
بدنک ایلسون عبادت حق اکا لازمدر اطاعت حق
نفسکی قوی ایدوب شریعتده سالک اول عشقله طریقتده
کوکلوکی براولویه تسلیم ایت خدمتنده الوفاد کی جزم ایت
جانی قدرت مقامنه ایرکور خاطرك جمله کندوکه دیرکور
خانهٔ دله حق جمالن بوق تاکه روشن کورینه حکمت حق
دلسنك بوبوله روان اولدین اهل دلدر قیمتنه جان اولدین
سنده بنك کوکن جقاربالی توبه تمنی قل اکا اذ خالی

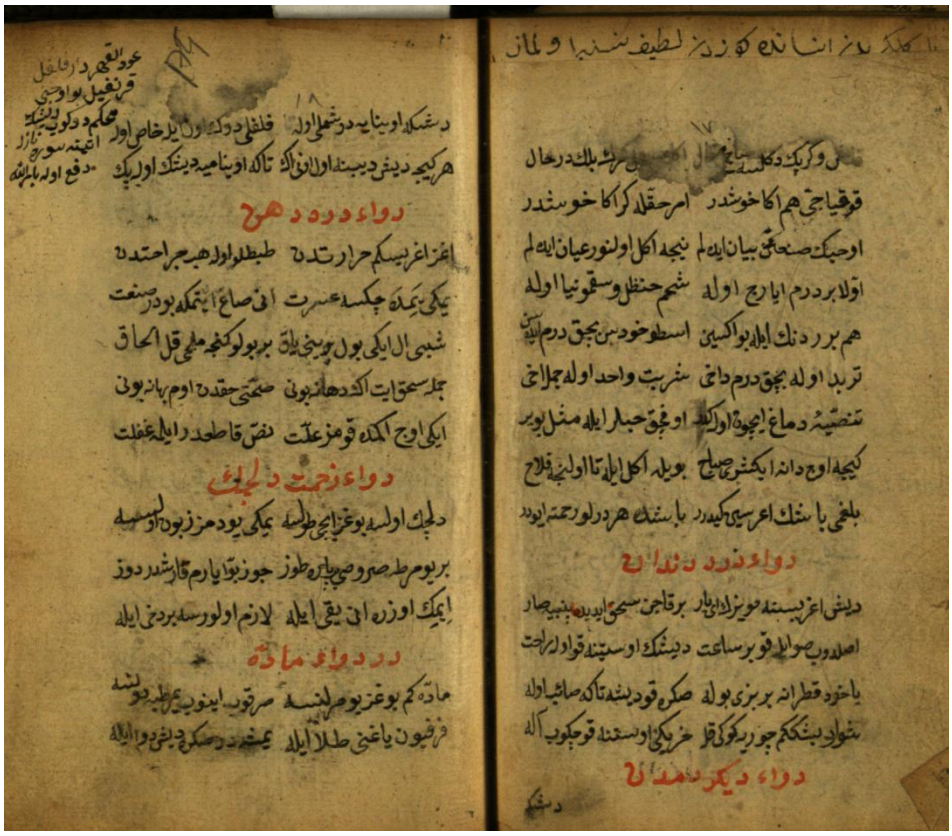
باب ثانی در تشخیص امراض انسان و معالجه

سویله ای بلبل سنخر سویله شول مرهم اولانی بیان ایله
عارف اولنلره پتر بر کحل نوع دیکر کلامه کل کل
سورکی مختصر مفید ایله بیکنی طرح ایدوب بریه سویله
هر مریضه دوانه بوزده اولور هر علیله شفانه یوزده اولور
شویله مجرب که پیرام تمشدر علمی تاکمالله یتمشدر
هرایشك صحتنه کیم یتدم غیری یوق هپ آنی بیان ایتدم
بلمدوکم ایشه شروع ایتمن کمسه کتمدوکی بوله کتمن
درکاه احدی زده دیم مقصود که عنایت ایدر سه اول معبود

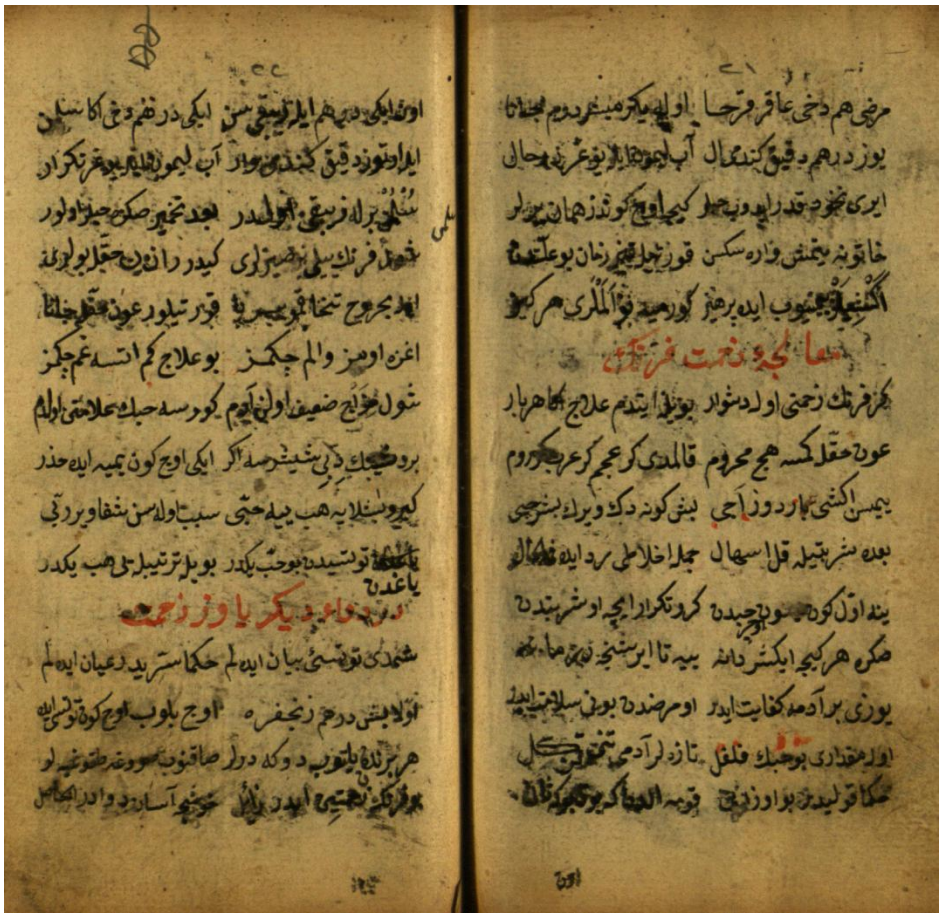
در معالجهٔ طعامی

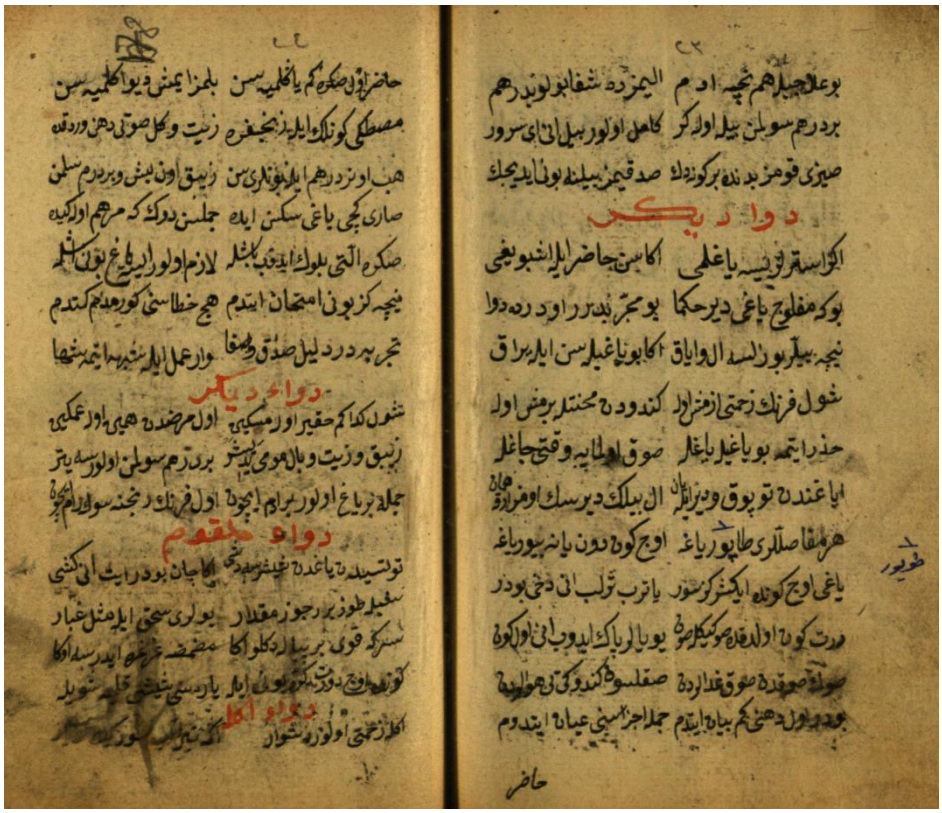

کربولغار سنه اودم تیز آب صاری زرنیخی اکا برشانی جوار

دواء آق یمق

اق بهق یا برص اولسه بلغمك بو فساد یدر انده
اولا شربتیله ایلسنه علاج صکره بو طلایه تی ایت برقاج
شیطراج تخمی ترب قزل بویه کندسی وخردل همواره قویه
هپ بغیار ایده برابر اوله نسرکه ایله بوغرشها ترا اوله
صوك طلا ایده سن بومذکوری کیله بوزخمی اوله طوری
شربت سرکه ده ملازم اول حاضر ایت استدکده لازم اول
غیبه بلغمی غدا لردنه صکره اونقیه دعا لردنه

دواء بهق سیاه

دری بوزنده ارکلوب سودا کوده کر بهق سیاه اولا
اکا مطبوخ افیتمون ویرکل نیچه کرایچنی انك سور کل
صکره اول یازدوغم طلایی ایله قالمیه اول بهق تنده کیله

دواء جرب

سنوتل اویوزکم اکه جرب دیرلر صولو اولسه کرك قوکتلی اکر
بو مجربدر انی ایله اکا تا اولنجه دعا ایلیه سسکا
اجی یاغی کوکردی النشرایت براوح قوز ایچنی سحق ایت
جداسنی توده کیله سن زنکی تغیبول ویلنجه تا ایله سن

سور

هیچ خلاف ایلمز مجربدر علمده ایکی مقرربدر
اولا شربتیله ایت اسهال عقیبنجه یون ایدك فی الحال
یعنی سومکلو بوجکی الغل نیچه سیر پرجنق صویه صالغل
چالقه اول صوی سنی شکر یله طتلو اوله ایچه سحر یله
قوز تیلور تیز حك باذن الله نجرنه قل انا نمسك بالله

دواء استقاء

اشیت امدی ندر بوکه استقا لحمی زقی وطبلیدر حانا
طبلی اولسه ایچر اکه مغلاب بعده شربتی ایده اشراب
کاه مغلایله کهی شربت قالمیه تا کی ایده بو علت

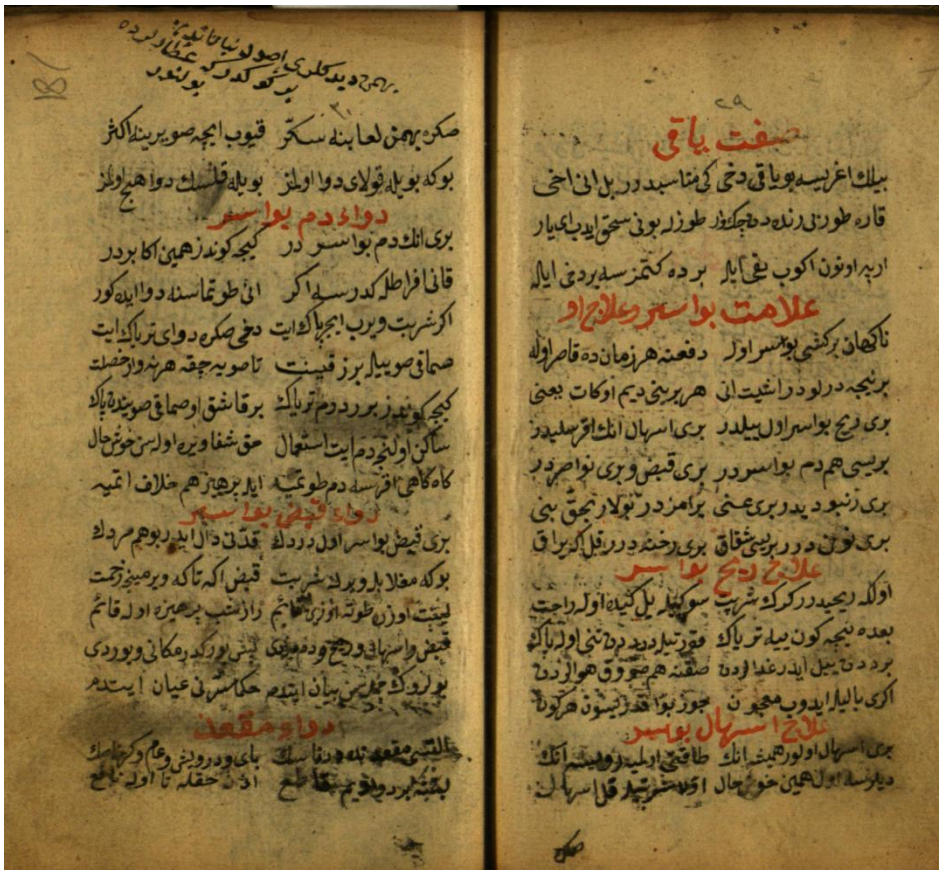
علاج لمستقاء زقی

زقی دیدکلری اتیلدری ایکی اراده بوصودر کصری
قاستی اوستنه رخنه قلغل کا قاشی لور ایلکل سن اکا
چخمه کبی آق اوصاری صو صفیه سن سن که قالمیه هیچ بو
صوك غدا سن کتاب وقلیه رایت طتلو شربت ایچوب صودنه ات

علاج لمستقاء لحمی

لحمی اولسه ویر اکه بو شربت ایچروده قوما یه تا غلیه
صوك فلاسفه ویرایکوزه یه ویلیه غلیه سنی یاك

هم

صفت یاقی

بیلك اغریسه بویاقی دخی کی متاسبد دریل انی اخی
قاره طوری رنده دهچکنور طوزلی بونی سحق ایدوب ایی یار
ارپه اونون اکوب نفی ایاله برده کتمز سه بردنی ایاله

علامت بواسیر وعلاج او

ناکهان برکسنی بواسر اولسه دفعتنه هرزمان ده قاصر اولمه
برنیچه درلو دراشیت انی هربرینی دیم اوکات یعنی
بری ریح بواسر اول بیلدر بری اسهال انك اقرسلیدر
بریسی هم دم بواسر در بری قبض وبری نواصر در
بری زنبور دیدر بری عنی براهز در بولار نیچك بنی
بری خون در بریسی شقاق بری رخنه در رفیل کبراق

علاج ریح بواسر

اولکه ریحیدر کرك شربت سوکیله یل کیده اول راحت
بعده نیچه کون بیله تریاك موز تیلردیدر دخی اول یاك
برده دخی بیل ایدرغدا اوده صقنه هم صوق هوا لوده
اکری بالیایله دوب معجون جوز بوا قدر زیسون هرکون

علاج اسهال بواسر

بری اسهال اولور همیشه انك طاقتی اولمیه دوامیه انك
دیار سه اول همین خوش حال اوله شربت قل اسهال

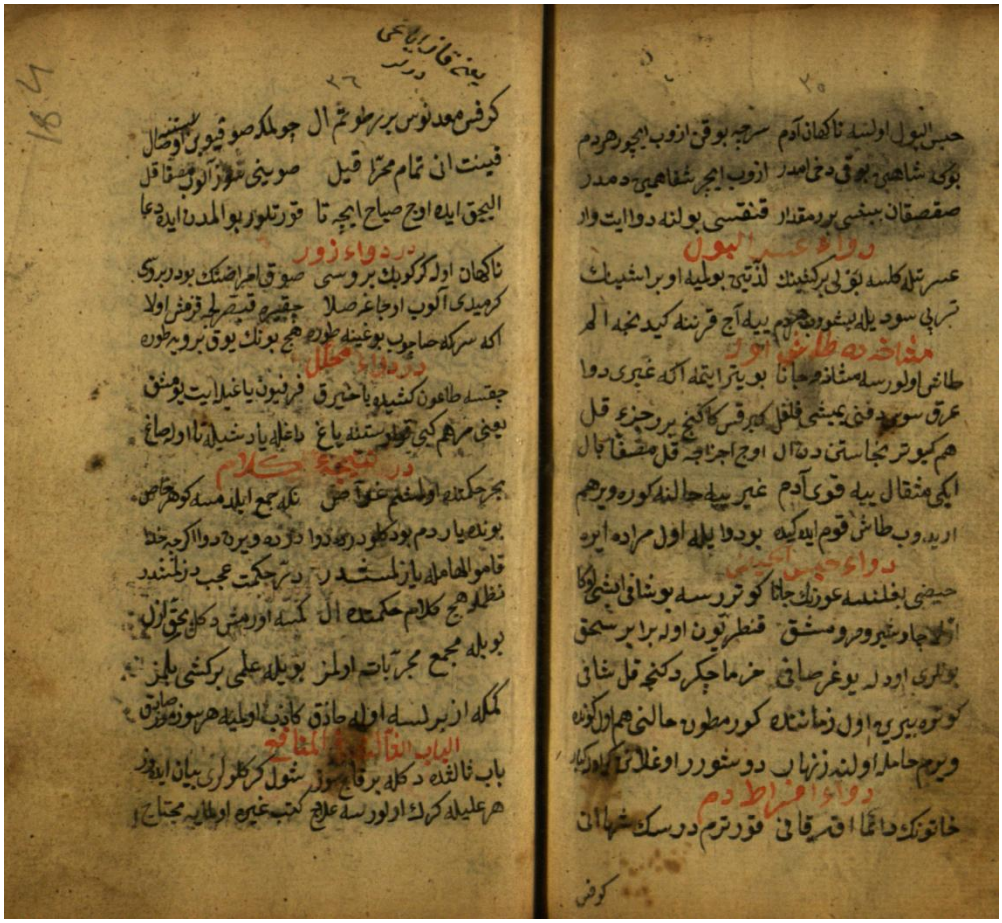
دواء مقعد

یاقی قلان ایدوب
صیر بایقتوخ میتلاء صویندن صرعه اولان انجیره جمله بلغمی
دخی ایجور
روح نفسانی نفوسله قومز عقلی زایل طوتمز کرکه
صرعه مغلایله ویرشربت خالص بولونه تاصحت
صکره برهفته ویربومعجونی قورتهر عقوله بیل اومجنونی
اسطوخودوس دخی عاقرقرحا دقیقه سیفایه بحیایه افیون اولا
بونلری هب برارایله شها چاریسنی ایاله ایرواییرواولا
قزل اودم جکمه دکی قوزقدار اوره کده دشمن
سده دخی غلیظ عقلده اولور بلغمیله بواستلاده اولور
اولاویرلراکا مغلایه ویره تلیین تام بوکه مغلاب
صکره شربت ویره اکیله بیله دخی معجون میك اکه ویرکل
کونه اندنه بیله برده مثقال اوزمان انجیر اول اولخوش حال
نودراجزاوی تمام ایاله جلبوزانی اهتما ایله

دواء معجون مسکی

مسك برد نك سلیخه وسنبل سانج حنطی خیطیان هم اول
ایکشر درهم ایار جمار سنی سحق ایاله غبار صقلانی
کوفی تخمی مسطلکی کمون زعفران اوجر درهم همون
ترمکی فرنفل وعودی یوخسه درهم ایت بوموجودی
اوج بود کلوبوکه عسل ایله هم قوانسی ایله بول ایله
جالینوس حکیم هم افلاطون بولرقیلمیه یارلقه
بوکه فرق خاصه بیان ایلدی هریرینه قولوب کتمش

سوزی کرچه اختصار ایدم بردوت قبول حصار اتدم
بویله محکم بنا اولمدی هیچ بویله زنکین اما کورمدی هیچ
بونی ایتدوم خزینهٔ حکمت نه خزینه ایچی طولو نعمت
بو حصار کیرو ایر کنجه بیه نعمتلر بینی طو بنجه
دکله امدی بنده واصل مقصود ایر کوره تا تمامنه معبود

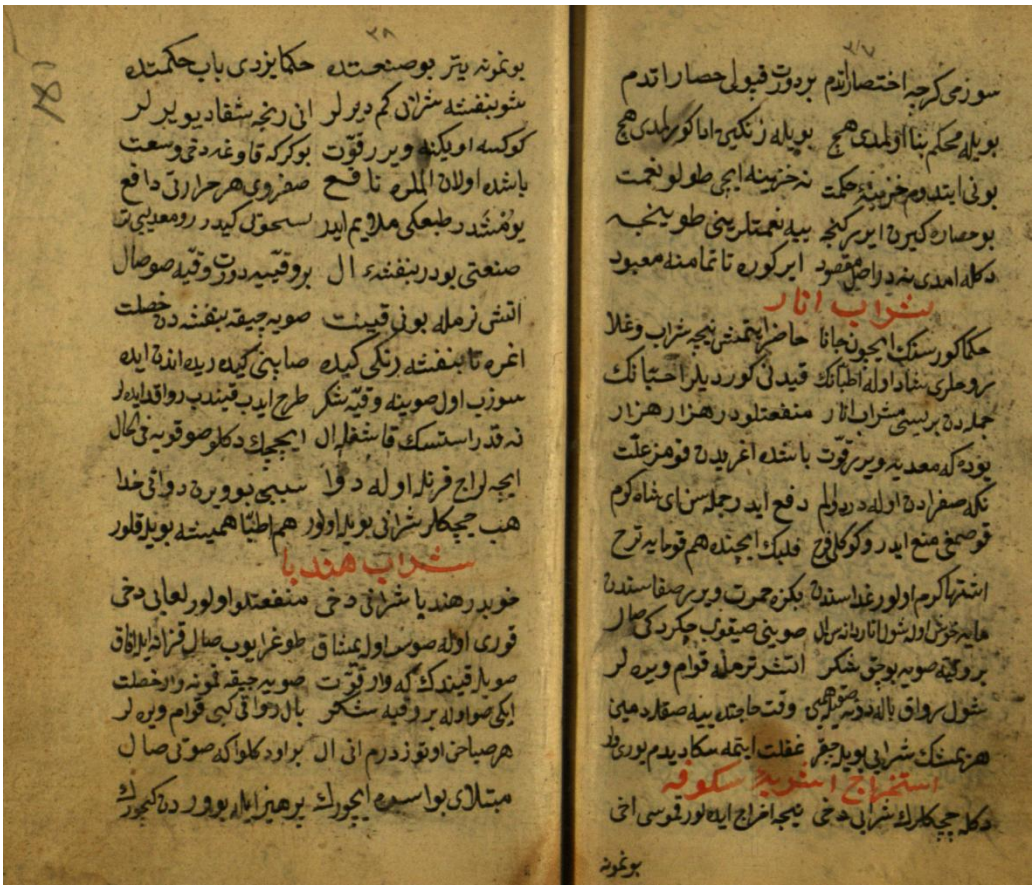
شراب انار

حکما کورستمش ایچون جانا حاضر ایتمش بنجه شراب وغذا
بر دوا لری شفا اوله اطبا نک قیدنی کوردیلر احتیاط نک
جمله ده بر یسی شراب انار منفعتلو در هزار هزار
بوده که معده یه ویر رقوت باشده اغریدن قورتارر علت
نکه صفرادهٔ اوله دردالم دفع ایدر جمله سن ای شاه کرم
قوصمغی منع ایدر و کولیقی فلنک ایچنده هم قوماییه ترح
اشتهایه کرم اولور غذا سندهٔ بکزه حمرت ویرر صفا سندهٔ
مایه خوش اولور شرابانار نه مرال صویی صیقوب چکردی حال
بر دوا نیچه صویه بوچق شکر اتشر ترمله قوام ویره لر
شول دوای بالادوده صوهمی وقت حاجتده بیه صقارد میمی
هر نه سنک شرابی بویله جمله غفلت ایتمه سکا دیدم بوری دن

استخراج اشربهٔ سکنجه

دکله چیچکلرنک شرابی دخی بنجه استخراج ایده لور قوسی اخی

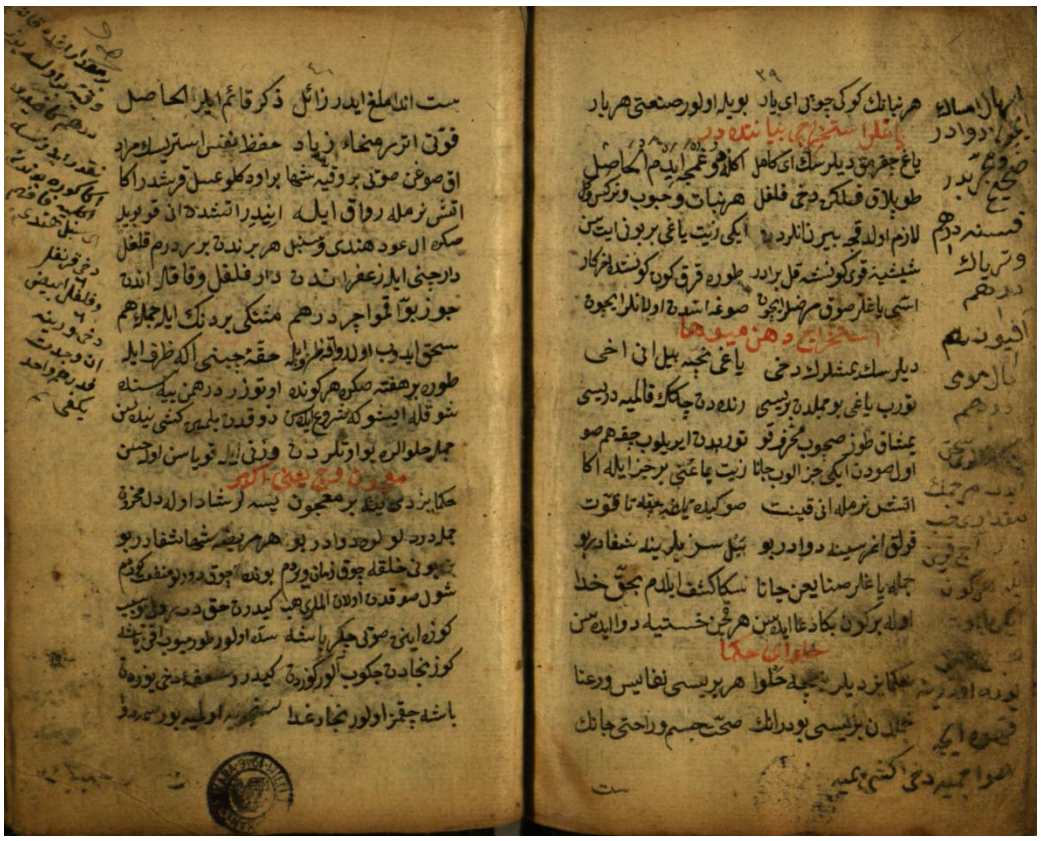
بونمونه

بونمونه یتر بو صنعتده حکایتدی باب حکمتده
شو بنفشه شرابی کم دیرلر انی رنجه شفا دیو یرلر
کوکسه اولکنه ویرر رقوت بوکرکه قاوغه دخی وسعت
باشده اولان الملره نافع صفرای هر حرارتی دافع
یومشاتد طبعکی ملایم ایدر تسخوتی کیدر رومعدیی تر
صنعتی بودر بنفشه نک ال بروقیه دورت وقیه صو صال
اتشی نرمله بونی قیمت صویه چیقه بنفشه دن خصلت
اغره تا بنفشه رنکی کیده صابنی کیده دیه اندن ایده
سوزب اول صویه وقیه شکر طرح ایدب قیندب رواقه ایده لر
نه قدر استسک قاشغه ال ایچجک دکلو صو قویه نی حال
ایچه لر اج فرنله اوله دوا سببی بو ویرن دوای خدا
هب چچکلر شرابی بویله اولور هم اطیبا همیشه بویله قلور

شراب هندبا

خوبدر هندبا شرابی دخی منفعتلو اولور لعابی دخی
قوری اوله صوسر اولر عناق طوغر یوب صال قزاده ایله اناق
صویله قیندک که وار قوت صویه چیقه نمونه وار خصلت
ایکی صو اوله بر وقیه شکر بال دوای کبی قوام ویره لر
هر صباحن اوتوز درم انی ال براود کلو اکه صوتی صال
مبتلای بواسیره ایچورسه بر هفته ایله بورده کیدر

هر نباتک کوکی چون ای یار بویله اولور صنعتی هر بار

باغلو استخراجی بیانده در

باغ چقرهق دیلرسک ای کامل اکله قوغمه ایدم اکما صل
طوپلاق فلنکی دخی فلفل هر نبات و حبوب و ترکیبی
لازم اولد قچه بیر ز انار دن ایکی زیت یاغی بر بوز ایت سن
شیشه یه قوی کوشه قل براود طوره قرق کون کوشه اغزکار
اسی یاغلر صوق مرضلره بجون صوغه استدهٔ اولانلر ایچون

استخراج دهن میوه‌ها

دیلرسک بنشه لرک دخی یاغی نجه بیل انی اخی
نوزب یاغی بو جمله ده بر یسی رنده ده چکاک قالمیه دریسی
یمشاق طوز صچوب مخروتو تورپدهٔ ایریلوب چقه هم صو
اول صودن ایکی جز الوب جانا زیت یاغنی بر جز ایله اکا
اتشی نرمله انی قیمت صو کیده یاشه بنفشه تا قوت
قولنج اغرسینه دوادر بو بیل سز بلرینه شفادر بو
جمله یاغلر صنایعن جانا سکا کشف ایلدم بحق خدا
اوله بر کون بکا دعا ایلاسن هر نجن خستیه دوا ایده سن

حلوای حکما

حکما یزدیلر بنجه حلوا هر بر یسی نفایس ورعنا
جمله سن بر یسی بودر انک صحت جسم وراحتی جانک

حل ایدر بلغمی ومعدهٔ پاک دخی سرپالی بوایدر اما سک
اشتهاکوم ایدر وهضم طعام یکره حرمت ویرر ومقوی تام
طوتوق اولان کوزه ویرر نوری کیدرر ظلمتی ایدر طوری
انک اجزالرین بیان ایده لم قالمسون کرلوهم عیان ایده لم
رازیانه وزنجبیل وکسبر هب برابر دوکب اونا یارپر
اوج بونک اغری عسل ایله هم قوامینی بدل ایله
جوز بوا قدر ایت استعمال خوش مجرب در ایله اهمال

حب قابض

ناکهان برکشی اولا اسهال یوسک ساکن ایده سن دهال
نقص قاطعدر بوسیف علی دیه سن قدرتن کوربه بلی
کعبه یولنده بو فقیر وکدا بربیل اندم ان اوزره دوا
بدنک قوتی حفرح ذات عقار جولان ویرر وقلبه حیات
ولی جاری قلور صفا سندهٔ جانلر خطا سندهٔ
بسه بردانه سن برادم اکر اول کون انی جرمانه حاکم ایدر
حب قابض دیدک بونک ثمن هرکم اکل ایلیه کوره کامن
انتی شیدر بری زعفراندر بری افیون ایرتی جاندر
مرتصافی اکر وضع لطیف کونلکی اللره هم ایله حریف
سحقوده صکره جمله قدر حمیر شئ واحد اولر بوجملدن بیر
جمله سنی برابر ایدر هما ان صویرینه کلانی قل افشان

حبار

ترتیب شربت راوند چینی

طبعی قبض اوزره در بونک ثانی
بیرینی اختیام بیله برینی صباح دزدده قورتیله بیچی صباح
یاغلی واکشیده ایده پرهیز کورمیم درلیسه اکر هرکیز
کرکفایت ایدر لیسه بردانه یمیه غیر لیسن دکل اول شانه

شربت مسهل

حکما شربتی که لازم اولر ایچکه برکشی ملازم اولر
طبعنه کوره ویرا کا شربت دنیه استاد که سنک رحمت
شرف الدین مجربا تتدده تجربه قلمشم بنچه کز بن
نه که خاصتی بنجاک وار بونده موجود در بلوک هربار
الحاصل اول بونی عمل قلمش هرخصوصده کمالنی بلمش
باش چکر نفس کوتن یاشتن نازله دفع امیچ ایدر باشتن
مالخولیاتی دفع ایدر رانی هر المدهٔ خلاص ایدر جانی
دفع ایدر سودایی دم فاسد لری وصفرایی
هر مرض کم بولدی اتسه ظهور امر حقله تتدی ایلیه دور

هیچ بونک کبی اولیه شربت قومزاده ده زنجه علت
هر جزاصیدار بوکا مساوی حکما یاد بوکه ما نلدر
کابلی وصری هلیله دخی قره هلیله ده سکز دخی
کل سرخ له هم فرنفل یعنی هم سوکنیان بنفشه هم نیلوفر

ترتیب شربت راوند چینی
درهم ۲
سنا مکی
درهم ۵

محکم اچه دوکه زردالی قورسین
قینادب واصلیب
برکیجه اغزده
اچ قرنفل ایکی
برایکی جلیز
قدر اول
یادی زیاده
اولیه
مسهل مقبول
شربتدر

زعفران براولیه وحب الیل درت درهم انی وبویله قیل
یارچینی وسنبل ایت ارتق المسک انلکله لحذر ایت
مصطکی وانیسون افتیون غاریقون ایکشر بوجوز اولسون
ایرواید ودوکوب بولاری روغن دهن بادام اجرب هان
یاته یاغیله برکیجه بردون هب بیوست کیدیله الموه
اوج بونک اغری رواق بالی بولا تشنده اول قوام حالی
ایندر اتشنده الدوکرو یمز جمله اجزای قرشندر ان
شربتی بش وایدی درهم هرکشینك مزاجنه کوره هم
کر صلاح معیده اولر مراد نیچه اولق کرک ایا شهزاد
لیعنت ایچوه دلرسه هرکون هم بس کفایت ایدر بر درهم
مثل بر قدر بونك اکابر ایچوه بسیمه قیه ویرک اصفرایچوه

حقنهٔ مجربه

حقنه استر لرایسه ایا یون خلط خیامیه ده اریده تنی
قبضی تلیین ایدر مزاجی لطیف بویله اولمزدنی علاج لطیف
بیله ویرانه اولاج اغری ایکی قات اولسنه ایدر طوغری
سعتی بیان ایده لم نیچه اولور انی عیان ایده لم
یازوی دوک صقوزنی صو ایله قیمندوب کفنی کیدر درحال
یوز یکرمی درهم بوصودهٔ اله ضیار شنبر ایچن یکرمی قله
بوایچی اول صویله حل ایلیه سن خلطنی کیدرویرر دنی نیله سن
دهن بادمدهٔ التی درهم قله هم یکرمی سکز کرک سیل

احتقانك بیلور سن ایاله سن اسبجقارها ندم اکلمه سن
شول مزاجی قوی سنها قاته سن دنك دکلو سقونیا
ایچمن ادمك بوایلر پاك بیله براید صاحب الادراك

الباب الرابع فی معرفة الترياك

یازه لوم هم تیرکا تریاك منفعتلو اکرك اولان تریاك
اوده کو ترمسی سنت بونکیله کیدر تمو علت
جمله درده هم دوادر بوا هرمریضه بیلك هم شفادر بوا
فیتق عضوده مرض دخولایلر زحمتی ادمی ملول ایلر
اکا تدبیر دوا ایله اکه تریاکی رهنما ایله
شول پریشانلغی ایدر زائل غصه وغملر اولور حائل
مالخولیا اورسمی اردهٔ کیدر رهم المارى سردهٔ
یوركه داغما ویرر قوت جانه راحت کلور تنه صحت
جفقان زحمتی زائل ایدر یورکك علتی بونکا کیدر
یورکه ایتملو اولور سنه دوا بادرنجبویه صو بیلر ویرا کا
ایچوکز لوغه دخی بدخویه دهنی یاور لغنی هم بویه
صبر اولاینه تحمل ایچوه بینی یرحس وهم یمان یلیچوه
هم دماغه تمام ویرر قوت کیدر رهم معیده ده علت
شیشنی بیلینی ایدر تشکین اشتها کرم ایدر طعامه هیچ
کر معیده صلاحی اولسه غرض کرك بوشربتی درده دوا صلاحی

یعنی تریاکل ازو بیدانجوده تیز زمانده اوورطه ده کچوره
هم بغرسق قولنجی دردنام کرفس صویله دریارهم
بردم انجوه مسقلیه غرض بونی ایله دواکیده اومرض
قبضی کسمهال ایدم دربسکه اکر شول ارکه بیلدارب ویرلو
برقشق صویه بردرم تریاکه ازوب انجوهه اولام تریاکه
فارنك انکیسنلکی وسنجولری قرنه مخصوص اولانه ویرلولری
هربغرده اولان بیل وسینی شیشنی باشنی قورنجی
خلط خامیه اول قلور تحلیل بغری خالص ایدر بحق جلیل
بغرامراضنه ویرسکه اکر شول پرسیاوشان صویله ویرلو
طلغه شیتلری همیه طاغیدر سده سنی آچرکیده طاغیدر
خلط لرکه پشورکه شیشنی رد ایدر بتورر قوایشنی
طلغه رنجنه ویرم دیرسکه علتی کتدوکی کورم دیرسکه
کرفس تخمی ونعنه هم صویله قینیه اشیت ذدرم
برقشق بوصویه براز تریاکه کونده ویرتا طلاغی ایلیه پاکه
بوکرکی بومنفعتلریکیدر سده سنی آچر علتلری کیدر
کیده رشول مثانه زحمتی اذن حقله جمله علتی
طاشی اولورسه قاوقه کیدر بیللرن طاغیدر بولر آریدر
حبس بول کر آچر فالحال دفع ایدر سنجوسن همیه تدریجا

بوکرك ایچون علاج ایدرسکه اکر رازیانه صویله هم ویرلو
کرسلسلس البول اولر ادم ساکن ایارر بوعلتی اولدم
کرمثانه ایچون ویررسکه اکر طبخ هلیونه کرك ویرلو
کرحرارتده وبرودتده قاوغی آیدر بوعلتده
نقرپس وهم مفاصل اغریلرنده ساکن ایلر کتیشنی ویل اغریلرنده
بوالملرکیده ویرایسکه اکر بوکه تتبری بونلکه ایده لر
نخود انجیر ایارلور کمون صویله قینت انی بردوکوده
بوصویله ازوب دلم تریاکه کیدره علتی اودم تریاکه
مرضلرکه تیز ایرر جسمه صفقان کبی یاخود بورسمه
ترلمه خسته سی وحمتا لو- فوری ایرینه هرنه وارلو
سملروك جلسنی دافعدر قوعلتلری بودا فعدر
اغوایچنلره ویرکه انی المدن قورتره خجالتی
یازده قشنده یکیده قوجه ویر شاه ودرویشی وقول هوایچیده
شرتنی ایدوب بحق درهم اهلنه کوره بحق درهم
علتنه کوره ایدوب تدبیر ویرشفا بولایله تقصیر
عمل فاروقسه بدلدربو بلکه بدلنی بدلدربو
هب انکه ایتدوکی بودنی ایدر جمله علت اخر بونکله کیدر

عملی غایتله آساندر جمارده هم درماندر
هم خواصیله معتبر ذربو دکله اجزاسنی نارده ربو
میعهٔ سائله وحب القار میعهٔ یابس اولهم ای یار
مرقسط وسنداب وهم سنبل مرصافی قرنفل وقلفل
هم زراوند جندبیدستر چنطیانه سلیخه ای سرور
زعفران اولهم عاقرقرحا دارچینی ایدر ایوحسنا
کیه کوسی هم دنی آفیون کرفس تخمی ایدر فرفیون
بلسان حبی دار فلفل بیل هم یرزنبخ نوشادر قیل
دنی برلقه قرص افعی اولر کربونماز سه بوکل اولر
بولری سنجوانج اغری بال ایله معجون جمله سن درحال
التی آی صقلنا اولکامل جمله درده دوادرلحاصل
حکمه یادم انکیچ تریاکه هرمرضه اولر دوا تریاکه
هیچ روان بونماز سه درمان ایده تریاکل دواتی همان
چونکه درد حضرت خداوندر بوسبیدن دواهم اندندر

خاتمة الکتاب

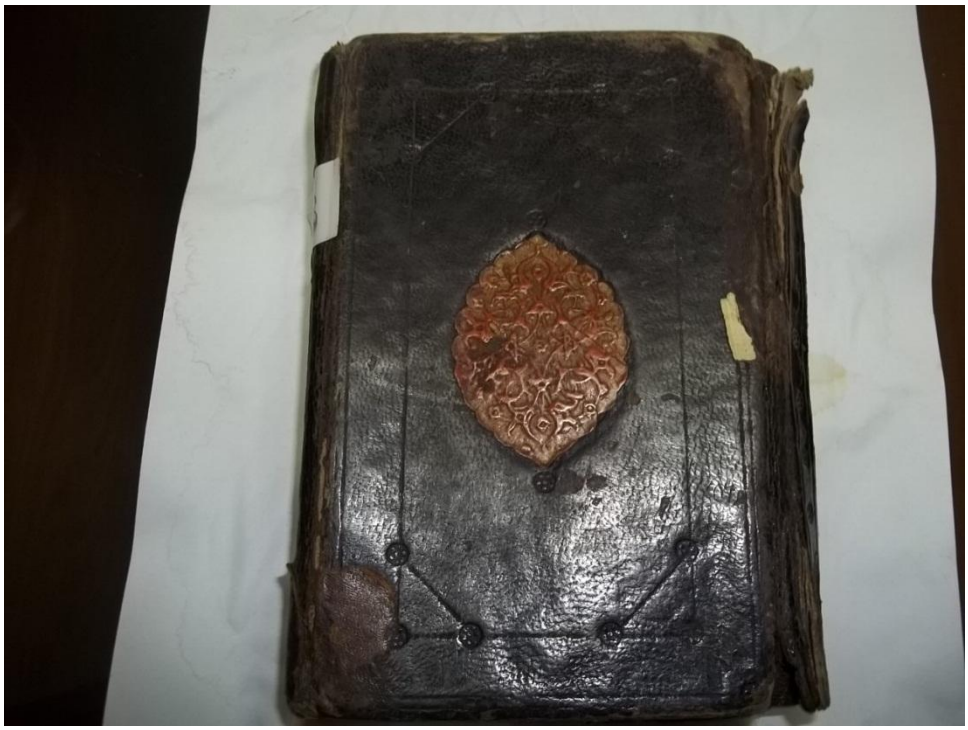
بونجه علتلره انچه دوایزدم هربریه جسمه جان فدایزدم
بحرحکمتدن المشم قطره شمسدن نیتله کم بوبرذره

مختصردر اکر چه هیئتله طبطلودر علوم حکمتله
بونك ایله عمل ایدرسه کشی یکلمنی اولور انك هرایشی
دکولم کرچه بوسوز لائق واردات خدادرای عاشق
باطمعده ویرلدی باکه بوکار بونی الحاصل دیدم نکودار
سبب اولدی محبت سلطان یعنی سلطان سلیم خان زمان
دولتی نوکتی زیاد اولسونه ایکی عالمده برمراد اولسونه
ظل حقدر وجود برجودی ایده باقی اوظل ممدودی
بوکتابده اولان دوا وشفا حضرت پادشاهه ایده دعا

تمت المنظوم المرجو بحب للدعاء بسبب الحکم هی لکل داء دواء
من ید سلیمان بن حاجی محمود هدا یرزق الله فی الدارین منی کل البلاء
والعلل والالم ویدخلهما فی اعلی الجنان ویسترهما
رؤیة ذاته بلا کیف ولا حال من المطلب الاعلی
ولاقبلهما والقاره بهذا ولجمیع المؤمنین والمؤمنات هذا

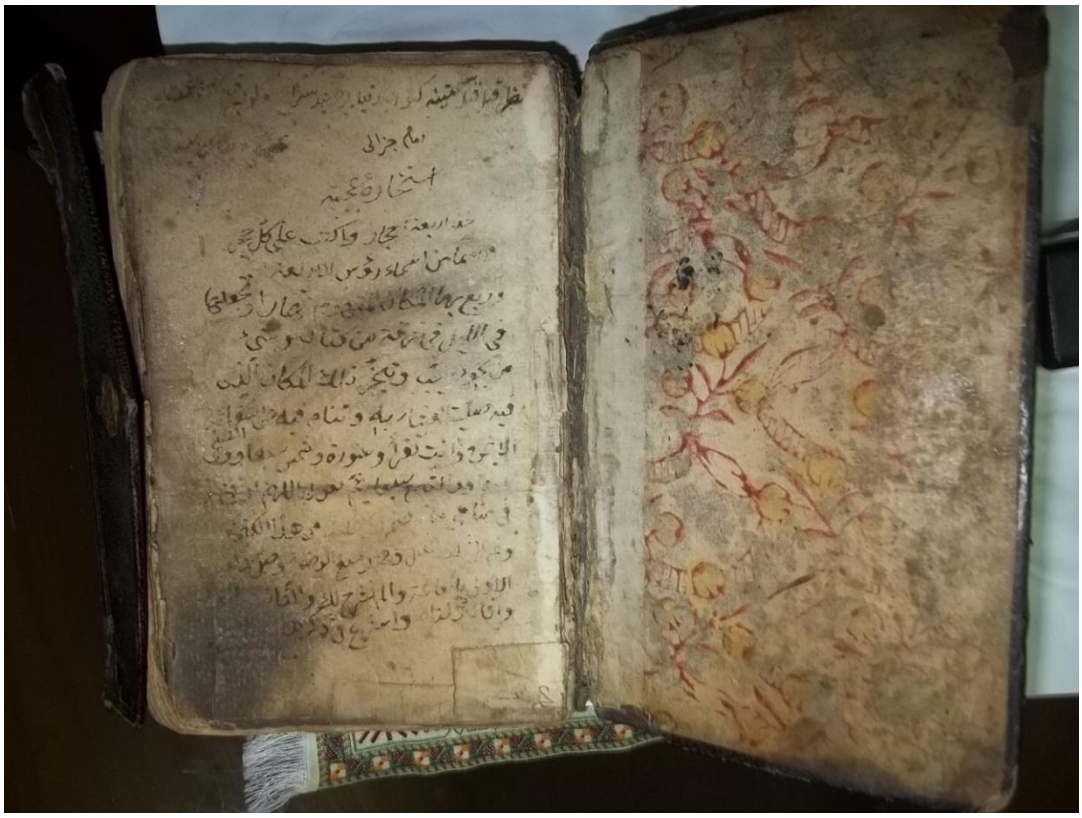
قره قیار جغه صوصاق قیاغنك جکردکی انجکك
دوکوب اسیجی صویله یوغروب اوزرینه اوره ایولدا
برده اولماز سه بردخی اوره تا ایوا ولنجه غایت مجرب در

EK 2. CERRAHNÂME FOTOĞRAFLARI

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında İskilip'te doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Ankara'da tamamladı. 1994 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kazandı. 1998 yılında buradan mezun oldu. Aynı yıl Gazi Üniversitesi'nden Öğretmenlik Sertifikasını aldı. O tarihten beri Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği yapmaktadır.